

МАТЕРИЯЛИ
за
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“.
КНИГА VII.

ДВИЖЕНИЕТО ОТСАМЪ ВАРДАРА
и
БОРБАТА СЪ ВЪРХОВИСТИТЪ

ПО СПОМЕНИ НА
ЯНЕ САНДАНСКИ, ЧЕРНЬО ПЪЕВЪ, САВА МИХАЙЛОВЪ,
ХР. КУСЛЕВЪ, ИВ. АНАСТАСОВЪ ГЪРЧЕТО, ПЕТЬРЪ ХР.
ЮРУКОВЪ и НИКОЛА ПУШКАРОВЪ

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1927.

СЪДЪРЖАНИЕ

Спомени на Яне Сандански.

Яне Сандански (образъ)	3
Предговоръ	5
I. Биографични данни.—Сандански постепенно взема страната на вътрешната организация противъ върховния комитетъ.—Революционни дружби („кръжоци“). Липса на съдства за да се въоружжи населението	11
II. У Сандански узрѣва планъ, да се залови нѣкой за да се вземе значителенъ откупъ. — Пленяване на американската Мисъ Стонъ и придрожаващата я българка, го-спожа Цилка. — Дълго скитане съ заловените жени. — Борба съ Дончо войвода, който ги преследва.—Г-жа Цилка добива момиче; грижитѣ около лехусата и детето. Следъ дълги преговори откупътъ се взема.—Освобождението на пленените	17
III. Борбата съ върховистите се засилва. Сандански съ своя чета агитира въ вътрешността противъ върховистите. — Въоржени сблъсквания съ четите на върховния комитетъ.—Кресненското въстание, предизвикано отъ върховистите	24
IV. Следъ въстанието Сандански продължава агитационна работа срѣдъ населението. — Разглеждатъ се и сѫдебни дѣла. — Сандански, противенъ на идеята за въстание, остава съкрушенъ отъ известието, че въ Солунъ се е взело решение за въстание. — Сандански се обяснява съ Дѣлчева по този въпросъ	34
V. Сандански агитира отсамъ Вардара населението да не въстava.—Сражение съ турска войска. — Следъ смъртъта на Дѣлчева приготовления за въстанието. — Планове за терористични акции. -- Съвместни действия съ върховистите	38
VI. Въоржени стълковения съ турцитѣ. — Върховистите действуватъ заедно съ вътрешните. — Голъми турски	

загуби. Нападение на гр. Мехомия. — Изгарянето на селата Бълица, Обидимъ и Кременъ. — Следъ въстанието Сандански се прибира въ България 41

Спомени на Черньо Пъевъ.

Черньо Пъевъ (образъ)	47
Предговоръ	49
I. Биографични данни. — Черньо Пъевъ подъ влияние на Б. Сарафовъ и Гьорче Петровъ се увлича въ македонското дѣло и заминава въ Македония, гдето отначало действува въ Гевгелийско и Ениджевардарско, а следъ това и въ Кукушко. Сражения съ турцитѣ. — Върналь се въ България, Черньо Пъевъ заварва отношенията съ върховистите много заострени. — Дѣлчевъ изпраша Черньо Пъева въ Джумайско.	53
II. Ч. Пъевъ заедно съ Сандански въ Разлога участвува при залавянето на Мисъ Стонъ. — Борба съ върховистите на чело съ Саевъ. — Ч. Пъевъ се старае да спира селянитѣ да не въставатъ. — Въоржжени стълкновения съ върховистки чети. — Ч. Пъевъ въ Струмишко. . .	59
III. Ч. Пъевъ, загриженъ поради неочекваното решение за въстание, взето въ Солунъ. — По липса на оржжие Ч. Пъевъ намислилъ да действува само чрезъ отдѣлни атентати върху желѣзници и др. — Съ нѣколко чети Ч. Пъевъ влиза въ вѫтрешността. — Злополучни сражения съ турска войска. — Следъ много жертви четите се разпръсватъ. — Ч. Пъевъ следъ единъ последенъ опитъ да действува въ Разлога се оттегля въ България	66

Спомени на Сава Михайловъ.

Сава Михайловъ (образъ)	75
Предговоръ	77
I. Биографични данни. — С. Михайловъ, като учител въ с. Карадарци, влиза въ организацията. — Въ Гевгелий Михайловъ ржководи управителното тѣло. — Дошелъ временно въ София, схваща опасността за организацията отъ страна на върховистите и се зарича да се бори съ тѣхъ. — Михайловъ въ Джумайско се срѣща съ Сандански и Черньо Пъевъ. — Залавянето на Мисъ Стонъ.	81

II. Първо стълкновение съ върховистска чета. — Агитация по селата противъ върховистите. — Михайловъ, принуденъ да стане нелегаленъ, постъпва въ четата на Черньо Пъевъ. — Харченето ни паритѣ, взети за Мисъ Стонъ. — Михайловъ временно се връща въ България . . .	87
III. Михайловъ заминава съ чета въ Гевгелийско да вземе участие въ въстанието. — Солунскиятъ атентатъ по-пръчва да се доставя оржжие. — Предприематъ се покушения по желѣзницата. — Хвърляне на въздуха моста при Гевгели — Две сражения съ войската. — Несполучливо второ покушение по желѣзницата. — Край на въстанието	92

Спомени на Христо Куслевъ.

Христо Куслевъ (образъ)	99
Предговоръ	101
I. Биографични данни. — Първата организационна дейност на Куслевъ въ Джумайско. — Куслевъ се връща въ Солунъ да довърши гимназиялното си образование. — Привърженици на централния комитетъ и на „Братството“ между учениците въ солунската гимназия . . .	103
II. Куслевъ въ Съръ. — Аферата на Наумовъ, — Дѣлчевъ съ чета въ Сърско и Драмско. — Куслевъ организува селяните, купува оржжие. — Гонения съ турски бегове. . .	108
III. Куслевъ минава въ Петричко. — Населението скоро възприема идеите на организацията. — Наказватъ се българки, които се сношаватъ съ турци. — На турцитѣ не се дава подслонъ въ български къщи, где има жени; турцитѣ крайно възмутени поради това . . .	113
IV. Последствията отъ солунската афера. — Чрезъ Дончо войвода върховистите се загнѣздятъ въ Петричко. — Организационната дейност на Куслевъ въ Каршияка. — Куслевъ последователно действува въ разни райони до есента 1903 год.	119

Спомени на Иванъ Анастасовъ Гърчето.

Иванъ Анастасовъ Гърчето (образъ)	129
Предговоръ	131
I. Биографични данни. — Ив. Анастасовъ неволно попада въ четата на войводата Зелниковъ. — Анастасовъ и братъ	

- му, заподозрени въ шпионство, се преследватъ отъ организацията. — Следъ много премеждия Анастасовъ презъ границата се спасява въ България. — Ржководителитѣ на органезацията се убеждаватъ въ невинността на Анастасова 133
- II. Анастасовъ тръгва съ четата на Михалъ Поройлията. — Въ Струмишко Анастасовъ се среща съ Дѣлчева, който го взема подъ закрила. — Целитѣ на вѫтрешната организация, както Дѣлчевъ ги е обяснявалъ. Характеристика на Дѣлчевъ като човѣкъ и агитаторъ. — Анастасовъ продължава да действува съгласно съ идеите на Дѣлчевъ. — Агитация по селата въ Поройско и Демирхисарско. — Борба съ войводата Дончо и върховиститѣ. — Сражение съ турска войска 139
- III. Анастасовъ прекарва въ агитация по селата въ Демирхисарско и Сѣрско до пролѣтъта 1902 г. — Върнаръ се въ София, среща се пакъ съ Дѣлчева и се връща следъ нова година (1903) съ голѣма чета начело съ Дѣлчева. — Въ Сѣрско се събиратъ районните чети да обмислятъ, какъ ще се действува презъ предстоящето въстание. — Анастасовъ следъ смъртта на Дѣлчевъ продължава подготовката за въстанието. — Анастасовъ става водителъ на драмската чета. — Въ едно сражение при с. Калапотъ турцитѣ избиватъ четата. — Анастасовъ се спасява въ България 146

Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ.

- Петъръ Хр. Юруковъ (образъ) 153
 Предговоръ 155
- I. Юруковъ за първъ пътъ като ученикъ въ Самоковъ се запознава съ македонския въпросъ. — Ученически революционни кръжици. — Юруковъ заминава като четникъ въ Дойранско. — Агитация по селата 157
- II. Юруковъ временно води чета въ отсѫтствие на ранения Черньо Пѣевъ — Мих. Герджиковъ постъпва въ сѫщата чета. — Агитация по селата въ Кукушко. — Сражението на Черньо Пѣевъ при с. Баялци. — Юруковъ боленъ се цѣри въ България. — Връща се пакъ въ Македония. — Безуспѣши опити да се залови нѣкой богатъ бегъ. — Юруковъ се отзовава въ Битолско. —

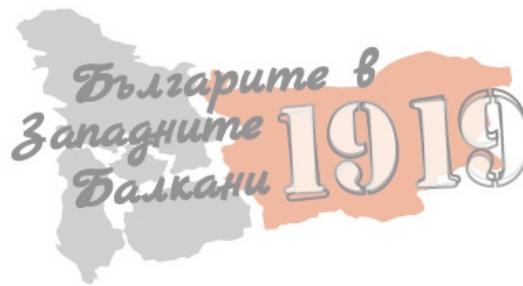

Сражение сътурци	162
III. Юруковъ пакъ презимува въ България. — Проводенъ отъ Гоце Дѣлчевъ, Юруковъ се връща съ чета въ Тик- вешко. Стълкновение съ върховисти. — Предадена отъ Дончо, четата на Юруковъ е нападната отъ турци. — Следъ кърваво сражение Юруковъ пристига въ Нѣго- тино. — Успѣшна агитация по селата. — По липса на оржжие презъ време на въстанието се предприематъ дребни акции противъ мѣстните бегове. — Юруковъ най-сетне пристига въ България	167

Спомени на Никола Пушкаровъ.

Никола Пушкаровъ (образъ)	175
Предговоръ	176
I. Пушкаровъ още като гимназияленъ ученикъ е ималъ влѣ- чение да отиде четникъ въ Македония — Следъ кратко учителствуване въ гр. Пирдопъ, Пушкаровъ отива учи- тель въ Скопье. — Посветенъ въ дѣлото на револю- ционната организация, Пушкаровъ става неинъ рев- ностенъ деецъ. — Пушкаровъ противодействува на върховистите и населението не взема участие въ Крес- ненското въстание	179
II. Организационната дѣйност въ Скопско успѣшно се про- дължава, — Събрание на рѣжководителите отъ района по въпроса за общото въстание. — Изказва се отрица- телно мнение. — Следъ взетото решение въ Солунъ да има въстание, Пушкаровъ се приготвя поне за частични терористични акции; образува нова своя чета съ по-опитни борци.	183
III. Пушкаровъ се грижи да достави оржжие по селата, а също и динамитъ и бомби. — По време на общото въстание П. хвѣрля на въздуха моста на желѣзницата при село Кожля. — Турцитѣ изтезаватъ селяните. — Сра- жение съ турски потери. — Следъ дѣлги скитания и борби, Пушкаровъ се оттегля презъ Кумановско къмъ Враня и си дохажда въ България	188—193

СПОМЕНИ
на
ЯНЕ САНДАНСКИ

Яне Сандански.

Българите в
Западните
Далкани

1919

ПРЕДГОВОРЪ

Освободителното движение отсамъ Вардара до Илинденското въстание се развива при особени условия въз зависимост от по-прѣкото влияние от страна на организуваната македонска емиграция въ България, поради което и участието на източната част на Македония въ революционната борба, ржководена от Централния комитет на Вѫтрешната организация, е по-слабо и неравномерно. Идеята, поробеното наше население да се подготви щото самостойно, на свои плещи да изнесе въстанието съ всички необходими за целта материални жертви, не можа отсамъ Вардара да се възприеме изцѣло и безрезервно; това главно се дължи на близостта на България, въ чиято материална подкрепа въ решителния часъ се възлагали много повече надежди, отколкото оттатъкъ по Кичевско, Битолско, Охридско и пр., кѫдето влиянието на т. нар. Върховенъ македонски комитетъ от Княжеството едвамъ е достигало въ слаби, неясни отзувици. Затова въ пограничните на България революционни райони населението, поставено между дветѣ идеини течения, борещи се за първенство, — агитацията на централистите и на върховистите, — само да сѫди и да решава, не е можело да не изпадне въ недоумѣние и да не се подаде на изкушението, че при обещаваната помощъ отъ вънъ то по-лесно ще постигне идеала си, освобождението, безъ да отдѣля отъ слабите си срѣдства за покупка на оръжие и за многото други нужди на революцията.

При тези условия, разбира се, ръководните личности на вътрешната организация въ районите отсамъ Вардара, а особено въ пограничните съ България се намирали въ твърде затруднено положение главно поради липса на материални съдъстества. А тъкмо тукъ тези съ били още по-необходими поради съперничеството между двата комитета, което е налагало да се хабятъ хора и пари за да се запазятъ заети, респективно да се извоюватъ изгубени позиции. При силното желание у вътрешните дейци непременно да се справятъ какъ да е съ мъжната си задача, не е било лесно за тяхъ да пробиратъ съдъствата, да не посягатъ върху морални и юридически права на личността. Трябва да вземемъ въ огледъ и грубата действителност, съдъ която повечето от тези дейци на революцията съ израстнали, — въ една неправова държава, каквато бъ тогава Турция, где произволътъ и насилието отъ въкове продължавали триумфалното си шествие та съ били забъркани елементарни сега за насъ правови понятия. Немалко внушителна роля е играло и пълното одобрение на началото, че целта оправдава съдъствата, възприето и отъ инакъ най-безкористно преданите на освободителната идея ръководни личности. Затова не може да ни учудва, ако и Яне Сандански, у когото се отразява съдъниятъ манталитетъ и условниятъ моралъ на досежната съда отъ онова време, не се е поколебалъ, търсейки изходъ отъ безпарието, да прибегне къмъ практикуваното още отъ старо време жестоко съдъство — да се плени нѣкоя личность за да се вземе богатъ откупъ. Съ такива планове съ се носили тогава и други наши, много по-видни революционери и съ ги осъществявали безъ много морални скрупули, понеже обикновено се е касаело до пленяването на нѣкой богатъ турчинъ. Но Яне Сандански въ своята безогледност превъзхожда всички други, за което никакъ

не му е пречила и вродената жестокость, като е скроилъ и изпълнилъ смѣлия планъ да се залови виденъ чужденицъ отъ срѣдата на американскиятѣ протестантски мисионери въ Македония. Не го е отвратило отъ намѣрението му и обстоятелството, че вмѣсто очаквания мисионеръ идѣла къмъ Банско мисионерката Мисъ Стонъ, защото съ това, че ще бѫде заловена една жена, никакъ не се е намалявали изгледите да се получи голѣмъ откупъ. Характерно е, че Сандански въ случая се е допиталъ за мнение сир. за одобрение на плана си и у по-високи ржководни личности на организацията, които, обладани отъ началото „цельта оправдава срѣдствата“, дали съгласието си. Нека не се забравя още, че въ такива случаи е преобладавало схващането, че съ залавянето на чуденци преди всичко явително се засѣгатъ морални и материални интереси на турската държава, която въ края на краишата оставала предъ чудния свѣтъ отговорна за царуващето въ предѣлитѣ и безправие и която ще понесе за своя смѣтка и изплатената на въстаниците откупна сума. Смѣтало се е, че по този начинъ се постига въ полза на македонската революция двойна цель — разклаща престижа на Турция и сѫщевременно добиване необходими за дѣлото парични срѣдства.

И Сандански, гледайки така, види се, на своя планъ, го извѣршва съ особенъ тактъ и съ необикновено търпение и решителност издѣржа до край въ течение на месеци, преодолявайки дори романтични мъчинотии като е трѣвало да крие заловените жени, американката Мисъ Стонъ и придружаващата я българка, г-жа Цилка, до момента, когато следъ получения откупъ живи и здрави ги е освободилъ. Въ това усърдие между други му е помогалъ и войводата Черньо Пѣевъ, както ще се види отъ спомените на Сандански, въ които се разправя

любопитни подробности по пленяването на Мисъ Стонъ, неизвестни до сега. Историята съ пленяването на Мисъ Стонъ направи тогава голъма сензация, стана достояние на нашата и чуздата преса и цѣлъ свѣтъ разбра най-сетне, че това е дѣло на македонските революционери. Самата Мисъ Стонъ сетне, въпрѣки претърпенитѣ ужаси, бѣ държала сказки въ Америка въ полза на македонското дѣло, на което тя въ последствие твърде е съчувствувала.

За голъмо съжаление на Сандански полученитѣ американски пари за освобождението на Мисъ Стонъ сетне по-вечето отишли не за прямитѣ цели на организацията, а за да се изкара до край борбата, която подирната бѣше подиела противъ върховиститѣ. Съ това се е пропуснало благоприятното време да се снабди населението съ оржжие за въстанието, което въ Солунъ централниятъ комитетъ бѣ решилъ и насрочилъ за презъ пролѣтъта на 1903 година. Сандански, върлъ противникъ на другото въстание, за което върховиститѣ явно сѫ агитирали, останалъ крайно изненаданъ отъ солунското решение за въстание. Недоволенъ отъ това, той си остава противникъ и на това въстание и сетне взема слабо участие въ него. Следъ неуспѣшния му край и Сандански временно се прибира въ София. Тогава се запознахъ съ него. Почвайки отъ 14 януари 1904 год., той нѣколко пѫти идва при мене да запиша споменитѣ му, които по-долу съобщавамъ.

Влѣзълъ въ остъръ раздоръ съ върховиститѣ, а отъ друга страна почувствува се пренебрегнатъ и отъ централния комитетъ, Сандански още тогава вжトレенно е охладѣлъ къмъ последния. При все това до смъртъта на Г. Дѣлчевъ, който е умѣялъ примирително да действува върху неговия отрицателенъ духъ, Сандански до края на Илинденското въстание видимо не скъсва съ вжтреш-

ната организация. Обаче следъ въстанието той все не криеше разочарованието си отъ последната, остро критикуваше централистичния ѝ характеръ и заговорваше за едно преустройство на организацията върху „по-демократична“ основа. Сега е лесно да се отгатне, че въ душата си честолюбивиятъ Сандански, който постепенно бѣше успѣлъ да си създаде въ пограничните революционни райони лични привърженици, вече е билъ отметникъ отъ организацията, което нас скоро почва все по-ясно и по-ясно и на дѣло да се проявява. Младотурскиятъ превратъ, когато хората на организацията въ едно фатално оптимистично увлѣчение прибързано сложиха оръжието и се довѣриха на младотурцитѣ, сгодно дойде на Сандански безъ стѣснение съвсемъ да скъжа връзките си съ миналото и решително да тръгне на своя глава, подържайки добри отношения съ младотурския режимъ и тогава, когато противъ него пресъздалата се вѫтрешна организация решително поведе борба. Между нея и Сандански пѫтищата се разиждаха и неминуемо последва междуособицата, въ която и самиятъ той загина.

Спомените, които тукъ изнасямъ, спиратъ къмъ края на Илинденското въстание, а историята, въ която Сандански игра споменатата самостоятелна роля, захваща следъ това. Тя ще трѣбва тепърва да се опише възъ основа на други данни, за психологичното обяснение на които немалко ще послужатъ и тѣзи спомени. Независимо отъ по-старите побуждения у Сандански, коренътъ на който се тай въ събитията до края на въстанието отъ 1903 год., нѣкои отъ сътнешните му действия ще се обяснятъ и съ силни, автократични инстинкти у тоя оригиналъ по решителност и опоритостъ революционеръ, издигналъ се по случайно стечание на обстоятелствата да играе главна заповедническа роля

въ Сърския районъ. Споредъ правилото, че човѣкъ расте заедно съ по-висшите си задачи, и Сандански постепенно се проявява въ истинския си видъ тепърва когато презъ втория периодъ на неговата революционната дейностъ му се пада самъ да разрешава важни и мъжни задачи.

Л. М.

I.

Биографични данни. — Сандански постепенно взема страната на Вътрешната организация противъ Върховния комитетъ. — Революционни дружби („кръжоци“). — Липса на сръдства за да се въоржи населението.

14 Януарий 1904 г.

Родомъ съмъ отъ с. Влахи (Кресничко). Баща ми, Иванъ Сандански, е отъ същото село. Роденъ съмъ въ 1872 г. 18 Май. Въ време на руско-турската война живехме въ Джумая, а седне въ Дупница. Тукъ свършихъ основно училище, а отъ класното училище — втори класъ. Вземаха ме войникъ на 1892 год. Преди това се уихъ на занаятъ — обущарство около $2\frac{1}{2}$ години. Баща ми бъше земедѣлецъ. Служихъ въ 13 полкъ въ Кюстендилъ до 1894 год. Следъ това останахъ въ Дупница при вуйка си, Спасъ Харизановъ, адвокатъ, като помощникъ — прошениеписецъ $2\frac{1}{2}$ години и седне отдѣлно си бѣхъ прошениеписецъ още $3\frac{1}{2}$ години—до 1899 година. Още отъ малъкъ, когато се биехме махалитѣ съ камъни, все взимахъ ролята на комита. Следъ като свършихъ училището, заехъ се съ четене революционни книги. Биографията на Левски ми направи най-силно впечатление. Четохъ „Записките“ на Захарий Стояновъ, „Подъ Игото“ на Вазова и др. Обичахъ да чета и седне по македонското дѣло. Тогава отъ Рилския манастиръ дойде сформирована чета подъ водителството на Стойо отъ с. Скрижево (Драмско), който по-рано деветъ години на редъ е билъ арамия въ Македония, та бѣ дошелъ на 1892 г.

въ България, заловилъ се съ търговия въ Дупница. Като бъха решили да дигнатъ презъ 1895 г. въстание, повѣриха му една чета, въ която и азъ влѣзохъ. Четата броеше до 200 души съ 12 души офицери, между които бъха Давидовъ, Жостовъ, Атанасовъ, Димитровъ. Имаше и студенти — Пърличевъ, Мирасчиевъ и др. Отъ манастира четата замина по границата та презъ Якуруда на Доспатъ. Четата бъше опредѣлена за Сѣрско — „Сѣрска чета.“ Офицеритѣ нѣмаха сериозно желание да влизатъ по-дълбоко въ Турция та все се въртѣхме по границата и една нощь запалихме село Доспатъ, което изгорѣ за $1\frac{1}{2}$ часъ. Бидоха убити нѣкои турци, случайно, но масови убийства нѣмѣ. Четата се разпилѣ, щомъ мина въ България, разтури се.

Азъ пакъ си се завѣрнахъ на писалището при вуйка си въ Дупница. Отъ тогава се заинтересувахъ по-добре да вникна въ дѣлото, но мжчно бъше, нищо опредѣлено не долавяхъ. Само за комитета въ София знаехъ. Тепърва презъ 1896 година разбрахъ, че и вжтре въ Македония има революционна организация. На 1897 година презъ гръцко турска война ни подлъгаха нѣкои офицери — капитанъ Венедиковъ и Морфовъ, — рекоха ни: „Идете сега въ Македония, а подиръ това и ние ще тръгнемъ“ (разбрахме, че се отнася до българската армия). Образува се чета подъ водителството на Кръсто Захариевъ (отъ с. Орѣховецъ, Сѣрско). Той бъше касапинъ въ Дупница, Стойовъ другаръ, избѣгалъ отъ селото си, дошелъ въ България. Бъше благородно момче; презъ 1895 година бѣ взелъ участие съ своя чета, слѣзъль откъмъ Батакъ презъ Доспатъ въ Пирина, гдето се бѣ срещналъ съ четата на Муструка. Новообразуваната чета броеше 25—30 души, въоружени съ мартинки и берданки, дадени отъ Венедикова и Морфова. Азъ си купихъ своя пушка у братия Иванови, и като дойде че-

тата въ Дупница, присъединихъ се къмъ тѣхъ. Минахме Пирина, заминахме презъ Кресничко, гдето турцитѣ ни откриха, но не се ударихме съ аскера тамъ; аскерътъ ходѣше следъ насъ.

Като стигнахме до мѣстността Дебели Ридъ надъ селото Пиринъ (презъ юни месецъ), среќнахме се съ аскеръ до 150 души и се сражавахме отъ сутринята до вечерята. Огъ на съ никаква жертва не се даде. Вечерята се оттеглихме, минахме къмъ Неврокопско, заобиколихме до мѣстността Спанополе, минахме за Банска рѣка, гдето пакъ се ударихме предъ обѣдъ до вечерята съ до 250 души аскеръ и пакъ безъ жертви. Вечерята прехвърлихме надъ селото Пиринъ при селото Лопово. Тамъ ненадейно ни нападна аскеръ—убиха едно момче, Никола (отъ Петричко) и мене раниха въ лѣвата ръка. Следъ това четата се върна въ България, и азъ се цѣрихъ (бѣхъ ударенъ подъ лакътя) въ Дупница, изцѣрихъ се. Пакъ си бѣхъ на писалището. Тогава се зарекохъ, че докато не разбера, какъ стои дѣлото, има ли организация вжтре и пр., никому не щеставамъ орждие — нѣма да мѣрдамъ вече.

Следъ това основахме, въ края на 1897 година, дружество „Младостъ“ въ което влизаха Христо Ярковъ (отъ Дупница, чиновникъ), Димитъръ Маноиловъ (отъ Дупница, търговецъ), Александъръ Младжовъ (отъ Дупница, учителъ), Никола Златковъ (отъ Дупница, свѣршилъ висшето училище, сега е въ Харманли), Христо Марковъ (отъ Трънъ, свѣршилъ висшето училище), Батановъ (математикъ, свѣршилъ висшето училище). Тѣзи бѣха членове на дружеството. Имаше читалня, библиотека. Азъ бѣхъ библиотекарь. Държаха се сказки. Цельта на дружеството бѣше саморазвитие и групировка. Разпѣдиха учителитѣ, останахъ азъ председателъ на дружеството до 1899 година. Властитѣ правѣха голѣми

спънки, защото младежъта се групираше около насъ.

Презъ туй време вече бѣхъ доста освѣтленъ по работитѣ въ Македония; отъ Малешевски узнахъ много работи, а отъ друга страна и отъ Дѣлчева, съ когото за пръвъ пътъ се срещнахъ презъ 1899 год. въ Дупница, въ дома ми. Дѣлчевъ добре ме освѣтили върху целите на вѫтрешната организация. Той бѣ дошелъ въ Дупница по работа като представителъ на вѫтрешната организация. Азъ веднага разбрахъ, че Дѣлчевъ наистина е човѣкъ, който изтѣнко знае организацията и всичко, какво тя гони.

Презъ февруари 1899 год. постъпихъ чиновникъ, — директоръ на дупнишкия затворъ. Македонското дружество въ Дупница го реорганизирахме. Тогава въ Дупница учителствуваха Димитъръ х. Димовъ (отъ с. Горни Бродъ, Сѣрско) и Георги Паничаревски (отъ Дупница), свѣршили и двамата въ Кюстендилъ педагогическото училище. Георги Зашовъ отъ Разлога и Хр. Данаиловъ отъ Разлога, и двамата търговци, взеха сѫщо тъй участие та се реорганизува дружеството презъ септемврий 1891 год. Председателъ стана Паничаревски, азъ бѣхъ подпредседателъ, а Димовъ — дѣловодителъ. Учителите ги уволниха поради една тѣхна стачка, понеже общината не имъ плащаше. Ние избрахме за касиеръ Никола Лазаровъ (книжаръ), а Стоименъ Цвѣтковъ (търговецъ)—за съвѣтникъ.

Съ Гьорче Петровъ се запознахъ презъ 1899 год. въ София. Въ 1900 год., когато се започна борбата съ Сарафова, тогава вече азъ взехъ страната на вѫтрешната организация. Върховниятъ комитетъ бѣше тогава купилъ до 500 дѣлги и 75 кжси манлихери. Бѣха ги изпроводили въ Дупница до мене, като председателъ на дружеството, за да ги скрия. Азъ ги скрихъ. Сетне се скарахме, понеже върховниятъ комитетъ тогава си пра-

въше събрание съ Цончева и др. Нашето дружество бѣ събрало въ Дупница и околията до 15,000 лева, които изпратихме на комитета. Следъ това, като се бѣхме разкарали, дойдохъ да искамъ обяснение, защо за нашите пари поне не ни пратиха оржжие, за да го пратимъ въ Македония. Тогава Сарафовъ разполагаше съ много пари, а ние нѣмехме пари. Тъ обещаха, че ще изпратятъ до 6000 пушки и пр., и азъ си заминахъ назадъ. Като се върнахъ, дохожда Саевъ съ 15 души стъкмена чета — и ми пишатъ да му дамъ пушки и да му предамъ склада на пушките. Азъ отказахъ. Телеграфираха ми нѣколко пъти, азъ отказвахъ. Бѣхме останали опозиция на комитета само трима — азъ, Малешевски и Гьорче Петровъ. Борбата се бѣше отпочнала: офицеритъ бѣха хора нетърпѣливи, — машина, напой я вода и тя ще тръгне, — а пъкъ организацията вътре имаше нужда отъ бавна подготовка. Затова бѣхме на мнение, че офицеритъ не сѫ хора за да работятъ съ народна маса, че сѫ негодни за подготовките на организациите. Като видѣха, че ние здраво се опнахме, Сарафовъ отложи конгреса тогава, когато се: не мислѣше той, че ще срещне такъвъ отпоръ отъ насъ. Той се обяви и противъ Цончева, понеже и той бѣше въ оставка и готовъ да го застѫпи. Сарафовъ издаде второ окръжно за да се отложи конгресътъ. Тогава той биде арестуванъ отъ правителството.

Спорътъ за пушките остана неразрешенъ, пушките азъ не дадохъ, останаха у мене. Когато затвориха Сарафова, Саевъ избѣга отъ Дупница въ София, азъ прибрахъ още нѣкои пушки отъ неговите момчета, които сѫщо така избѣгаха. Имаше между тѣхъ и тукашни — унтерофицери, имаше и македонци. Бѣхме делегати въ конгреса въ София съ Малешевски, ходихме да видимъ Сарафова въ третия участъкъ, и тамъ той за

Цончева ми разправи, че билъ човѣкъ на княза и пр. Той агитираше предъ насъ да вземемъ неговата страна, надѣвайки се да го преизбератъ. Ние се обявихме за срѣдната листа — Михайловски, Кеповъ, Влад. Димитровъ и др. Следъ туй се върнахъ въ Дупница, гдето си бѣхъ приготвилъ чета и чакахъ конгреса.

Заминахъ съ 8 души: Иванъ Цвѣтковъ, свѣршилъ VI. класъ въ софийската гимназия, родомъ отъ Разлога; Добре Даскаловъ, отъ Тиквешко, свѣршилъ протестантското училище въ Самоковъ; Коце Абаджиевъ, протестантинъ, свѣршилъ IV. класъ въ Самоковъ, родомъ отъ Пазарджикъ, и др. Въ протестантското училище както и въ желязарското училище въ Самоковъ имаше революционенъ кржжокъ. И въ София имаше революционъ кржжокъ, а сѫщо тъй въ Кюстендилъ, Дупница и Шуменъ. Тия кржжоци се бѣха основали по идея, данена отъ Дѣлчева. Въ четата ми имаше е единъ старши унтерофицеръ отъ с. Влахи (Кресненско). Всички бѣхме 8 души. Тръгнахме на 1901 г. въ априлий м. Цельта ни бѣше агитационна, подготовителна работа въ служба на вѫтрешната организация и то въ пограничните райони — Джумайския, Разложкия и пр. Въ течение на три месеца обиколихъ Джумайско и Разлога; агитирахме предъ населението да си купува пушки, а и самъ трѣбаше за сѫщата цель да събера отъ това население пари. Но гледахъ беднотия голѣма, а пѣкъ не се надѣвахъ на помощь отъ Бѣлгария, като знаехъ, какъ немилостиво бѣха парите разпиляни отъ Сарафова, та за туй у мене узрѣваше мисъльта да се намѣрятъ по другъ начинъ повече пари за да се употребятъ за дѣлото вѫтре въ Македония. Преди мене бѣше заминала една четица презъ тия села, но не бѣ развила никаква агитация. Първъ пътъ агитирахъ въ смисълъ да се постави организацията самостоятелно, да се почувствува населението свободно, като се

отстрани отъ турските власти и властьта се съсрѣдоточи по възможность въ рѫцетъ на организацията — та населението на дѣло да види малко свобода, да почувствува тая свобода и да я обикне. Въ всѣко село се установиха управителни тѣла, събираха се членски вносове, а именно въ Бистрица, Хърсово, Марлево, Градево, Сърбиново, Мечково, Кресна, Сѣнокосъ, Влахи, Ощава, Ораново, Желѣзница, Мошанецъ и Покровникъ. Ходихъ и въ Банско, но тамъ сами си бѣха наредили управително тѣло; Дѣлчевъ бѣше по-рано ходилъ тамъ. Населението добре ни посрѣщаше. Противоположна агитация отъ върховистите вжtre още не бѣше проникнала.

II.

У Сандански узрѣва планъ, да се залови нѣкой за да се вземе значителенъ откупъ. — Пленяване на американката Мисъ Стонъ и придружаващата я българка госпожа Цилка. — Дълго скитане съ заловенитъ жени. — Борба съ Дончо войвода, който ги преследва. — Г-жа Цилка добива момиче; грижитъ около лехусата и детето. — Следъ дѣлги преговори откупътъ се взема. — Освобождението на плененитъ.

Бѣше узрѣла у мене и Чернопѣева мисълъта да уловимъ нѣкого за откупъ. Ходихъ въ Дупница и се надумахме съ Чернопѣева да хванемъ единъ бегъ — Сюлиманъ бегъ, пашовъ синъ отъ Джумаята. Преобрѣхме се двамата съ него, отидохме въ Джумаята да поизучимъ улицата и кафенето, гдето идваше бегътъ. Тогава се върнахме и пакъ влѣзохме та бѣхме решили да го грабнемъ отъ кафенето. Но случайно, види се, два дена не се яви, не излѣзе отъ кжши. Бѣхме съ 20 момчета, отъ които 4 души селяни отъ селата съ пушки. Мислѣхме да действуваме и съ бомби. Ние не можахме да държимъ въ града по-дѣлго момчетата, изпратихме ги въ селата и останахме съ Чернопѣева и Кръсто

А съновъ да уредимъ въ града управителното тѣло. Тогава изгладихме и нѣкои недоразумѣния у гражданините. Накарахме да се назначатъ нѣкои учители, — Александъръ Китановъ (отъ Лѣшко) и Сава Михайловъ, противъ които се бѣха обявили чорбаджии. Следъ като уредихме всичко за два три дена, Сава Михайловъ и Кръсто се завърнаха въ България, а ние съ Чернопѣева си отдохме при четитѣ.

Завладени вече отъ мисъльта да хванемъ нѣкого, намислихъ да идемъ въ Разлога та дано накараме протестантите отъ организацията, безъ да се осетятъ защо, да предизвикатъ нѣкакъ да дойде отъ Солунъ мисионерътъ докторъ Хаусъ. Отдохме въ Банско двамата, оставихме момчетата въ гората, едно че въ селото имаше войска, а друго че малко бѣха още организационни членове въ селото. Отъ приказките съ протестантите разбрахме, че можна може да се докара Хаусъ въ Банско, но узнахме, че тъкмо въ туй време дошла една американка, по име Мисъ Стонъ. Азъ изучихъ и разбрахъ, че е важна личност. Казахъ на Чернопѣева и той се съгласи да я хванемъ. Открихъ на единого отъ протестантите отъ организацията, че ще искаме отъ тѣхъ помощъ. Съгласиха се. Двамата отъ тѣхъ бѣха отъ ржководителното тѣло — Йонката Хаджи Въкановъ, Йонка Колчаговъ, Минчо Лазаровъ и Симеонъ Молеровъ. Тѣ ни обадиха, кога ще потеглятъ. Между туй 11 души отъ момчетата ни се върнаха въ България та останахме всичко петима. Заминахме за Градево, взехме още четирма души отъ това село (Нано, Тодоръ, Христо и Коле), отъ Покровникъ — единъ момъкъ, Лазо, и отъ Бистрица — Чиме. Ние бѣхме: азъ, Чернопѣевъ, другарътъ му Димитъръ Къосето (макед.), Стоянъ Просяковъ (отъ Влахи) и Димитъръ Иневъ (отъ Княжеството). Стояхме два дена и вечеръта на пътя на месечина срѣ-

щаме Кръсто Асъновъ че иде съ момчета. Бъхме писали за момчета: Юруковъ (отъ Карлово) и Шумановъ (отъ Тетовско) за моята чета, а за Чернопъева — Александъръ Дърводѣлски отъ Враца, Станишъ отъ Кукушко и Александъръ Илиевъ. Последнитѣ бъха тръгнали да влѣзатъ въ четитѣ на организацията въ Петричко. Взехме ги при насъ и заранъта ги наредихме по пуснитѣ безъ да имъ кажемъ намѣрението си. На своитѣ бъхме казали; казахме тогава и на Кръсто Асъновъ плана си. Стояхме цѣлъ день и надвечеръ около 5 часа доближиха. Бъхме облѣчени въ турски дрехи, — аскерски и други. Уловихме ги. Припадна на една бабичка, която се намираше съ тѣхъ и която искахме да вземемъ за другарка на Мисъ Стонъ. Мина единъ турчинъ, за когото после узнахме, че е билъ контрабандистъ, и му рекохъ да спре. Той слѣзе отъ коня и почна да бѣга къмъ отсрещната пусия. Дигнаха се отъ тамъ момчетата и той съ револверъ грѣмна, рани малко въ темето едно момче, но биде хванатъ и веднага убитъ. Тръгнахме съ заловенитѣ. Това бѣ на 21 августъ на 11 часа по турски вечеръта при „Подпрената скала“, на пътя между Банско и Джумая. По пътя ние говоримъ турски, но не знаемъ турски та още презъ нощта решихме да говоримъ български. На другия денъ заловенитѣ ни попитаха, какви сме; ние казахме, че между насъ има и турци, и всѣкакви. Изплашиха се и почнаха да плачатъ и плачеха всѣки денъ почти първите 5—6 дена. Най-сетне решихъ да имъ открия всичко, но при все туй не се успокоиха. Върнахме една част отъ момчетата и останахме трима и Дърводѣлски и Кьосето. Счупижъ си ногата на втората вечеръ следъ залавянето, — размѣстихъ си ситнитѣ кокалчета. Дойдохме въ Джумайско, минахме границата въ с. Цѣрвище и заминахъ въ Дупница да ми прегледа докторъ крака. Като се увѣрихъ, че не може

да се изцъри, върнахъ се, та три месеца не можахъ да стъпя.

Отъ тамъ отидохме въ с. Селище и тамъ имъ открихме на женитѣ, че непремѣнно искаме 25,000 лири откупъ. Тѣ почнаха да плачатъ. Написаха писма до единъ тѣхенъ добъръ приятель, Костадинъ Петканичъ, които за несогласа хора отъ организацията по каналъ. Писмата не смѣели да му ги предадатъ въ ръце, ами ги оставили на прага му. Той, като намѣрилъ писмата, уплашилъ се та ги далъ на властъта. Като не можаха да се забедятъ преговори въ Турско, писахме едно писмо за Самоковъ до Хаскелъ, но и това не бѣха го предали, та два месеца бѣхме въ неизвестностъ. Следъ това Асѣновъ отиде въ Самоковъ, предаде писмото на Хаскелъ и той веднага замина за Цариградъ. Завърна се Асѣновъ и ни каза, че е предалъ писмото. Тогава Асѣновъ и Чернопѣевъ дойдоха въ София при Дикенсонъ, американски представител въ Цариградъ, който бѣше дошелъ тукъ за преговори. Асѣновъ се срещна съ него, а Чернопѣевъ вънъ е пазилъ. Дикенсонъ далъ надежда за паритетъ, но че ще трѣбва още да чакаме. Това бѣше презъ ноемврий.

Ние въ туй време се мѣстѣхме отъ Селище въ Покровникъ и назадъ. Случи се въ Селище една вечеръ, въ кѫщата на Тоше Мирчевъ, че въ съседната до настъ стая спаха трима заптиета. Домакинътъ имъ даде повечко ракия, изолиха се и заспаха. Следъ това минахме въ Сушишката планина (два часа до селото Сушица); тамъ си направихме две колиби и тукъ поседохме четири дена. Взехме още четири момчета отъ Петричката чета, на която четникътъ Александъръ Илиевъ бѣ убитъ отъ Дончо. Чернопѣевъ и Асѣновъ се отдѣлиха съ шестъ момчета за да преследватъ Дончо, а азъ останахъ съ четирма отъ старитѣ момчета (Дим. Къосето, Андонъ

Късето, Каравасилъ и Стефанъ Мандаловъ отъ Гевгелийско, сега убитъ въ четата на Чернопѣевъ, на 6 септемврий).

Тогава азъ заведохъ женитѣ въ Сушица, гдeto преспахме и сене отидохме въ село Тросково. Тамо презъ дена бѣхме предадени. Дончо дойде съ 78 души. Имахъ съкашъ предчувствие, че Дончо ще дойде. Сънувахъ единъ сънъ и бѣхъ увѣренъ, че ще стане нѣщо. На вечеръта селяни си приказваха, че аскеръ имало къде мѣстностъта „Кръста“ та отишли да видятъ на къде ще отидатъ. Азъ веднага се сетихъ, че това е Дончо. Дойде куриерътъ ни отъ Покровникъ и следъ това дойде единъ селянинъ та го извика; той не се върна и следъ половинъ часъ проводихъ да го викатъ. Той се върна, призна ми се, че Дончовите хора били близу — въ кѫщата на Спасѣ. Заповѣдахъ на момчетата да пазятъ. Отидохъ съ едно момче близу до тая кѫща; въ тѣмното изпоизкачаха Дончови хора та едвамъ се избавихъ. Цѣла нощъ трая престрелка и на другия денъ до пладне единъ съ бѣла кърпа приближи — убихме го. Най-сетне се оттеглихме. Следъ пладне тръгнахъ съ женитѣ къмъ Лешко. Накрая на Тросково се срещнахме съ Чернопѣевъ и Кръсто, които бѣха събрали на помощъ до 40 души милиция. Разбра се вече тогава за пленениетѣ. Разпуснахме милиционеритѣ и останахме само ние, 13 души, и отидохме въ Лешкѣ една вечеръ, а на другата въ Дрѣново. Тогава проводихъ Чернопѣева и Асѣнова въ България да водятъ преговори пакъ съ Дикенсона, като имъ казахъ де свършать въпроса както знаятъ, защото вече ни бѣ дотегнало. Пакъ се завърнахъ съ женитѣ въ с. Покровникъ (въ кѫщата на Стоилко), после отъ тамъ минахъ за Сърбиново (на 21. XII, вечеръта). Пѫтувахме 12 часа пѫть и стигнахме въ кѫщата на единъ по име Никола — въ зим-

ника и на край селото, въ лозята. То бѣ кѫщичка, гдѣ точатъ вино. На Цилка казахъ, че ще пѫтуваме, и я питахъ, може ли, да ли приближава времето да добива. Бѣхме приготвили всичко преди два месеца — ние взимахме плать, а тѣ, женитѣ, му приготвляваха дрешки и пелени, плетѣха му и пр.. Цилка ми обади следъ единъ часъ, че ще роди и заржчаше „всичко“ на Мисъ Стонъ, въ случай, че не остане жива. Тя вѣрваше, че следъ тия сътресения надали ще може да добие нормално. Повикахъ две жени отъ селото та лесно доби— момиче, здраво, пълно. Взехме детето, другаритѣ ѝ честилиха и почерпихъ другаритѣ. На третия денъ ще пѫтуваме пакъ. Цилка не може да язди, а трѣбваше да вървимъ, понеже бѣше дошелъ аскеръ въ селото. Въ единъ дѣлъгъ сандъкъ спружена тя си лежеше, — натоварихме го на коня, а отъ другата страна денкъ и така, съ подпиране отъ страни, изминахме 6—7 часа пѫть и стигнахме въ с. Влахи, гдѣ се установихме въ една кѫща. Детето по пѫтя го носѣхме на рѣце, — то си палчеше, а Мисъ Стонъ яздѣше на другъ конь. Въ Влахи престояхме деветъ дена.

На деветия денъ дойде Асѣновъ отъ България, донесе писмо отъ руския посланикъ Бахметьевъ за Мисъ Стонъ, съ която се познавалъ, и подаръкъ, — сладки, дадени чрезъ Дикенсона. Бѣха му съобщили, че паритѣ сѫ готови. Взехъ азъ Асѣнова и Спиро, 10 души оставихъ при женитѣ, а Чернопѣевъ съ 25 души бѣше въ Дойранско. Отидохме въ Банско, а следъ два дена дойдоха Хаусъ, Гарджолу, драгоманинътъ въ посолството, и Питъ, касиерътъ на мисията. Турцитѣ съ 250 души аскеръ вардѣха паритѣ и обградиха селото. И ние бѣхме въ селото. Викахме Констадина Петканчинъ да каже на комисията: „Днесъ дойде единъ човѣкъ та ни каза, че ще дойдатъ довечера трима човѣци, да се видятъ съ комисията. Вие какво ще ми

кажете? Станахме съ него вечеръта, отидохме при комисията, дадохме имъ пълномощното отъ Мисъ Стонъ. Захванахме преговоритѣ, какъ да вземемъ паритѣ и какъ да предадемъ женитѣ. Обяснихме на Хаусъ и пр., каква е работата, че ние сме хора на една организация, че не искаме да унищожаваме никого и пр. Задължихме ги да махнатъ потерата. Пращамъ писмо до Мисъ Стонъ, че не се стараятъ и пр. Тя имъ писа остро писмо. Уговорихме да дойдатъ да донесатъ паритѣ на едно място, „Драми-бунаръ“. Турцитѣ пазѣха паритѣ. Комисията, по нашъ съветъ, изтегли отъ сандъчетата паритѣ, а вместо тѣхъ турнаха куршумъ. Предадоха ни паритѣ, а турцитѣ си на-товариха куршума и съ войската се оттеглиха, а ние съ паритѣ, десетина души, минахме на Якуруда и отъ тамъ въ Бѣльовския балканъ. На момчетата дадохъ по две лири.

Пратихъ Асѣнова да ни купи дрехи. Първо въ Пловдивъ намѣстихме 2000 лири у едно момче, Михалъ Бояджиевъ, сега учителъ въ гимназията, македонецъ, много добъръ. Сетне въ София оставиме у Хаджи Димова 4000 лири; у сестрата на Асѣновъ, докторка по медициоата, Събка Асѣнова, оставихме 4000 и други 4000 лири оставихме у Узуновъ, телеграфистъ въ София. Между Гьорче Петровъ и Дели Ивановъ (тѣ бѣха представители на организацията) имаше недоразумѣние за паритѣ, та за това ги оставихме у частни рѣже, докато дойде Дѣлчевъ та да стане другарски, да се предадатъ. И сетне се предадоха на Дѣлчева и на другаритѣ и тѣ ги употребиха. Паритѣ взехме на 18 януари и писахме на Чернопѣева да пусне женитѣ. Той ги изпроводилъ отъ Влахи въ Ощава, отъ тамъ въ Сѣнокосъ — Сърбиново—Ораново и презъ Струма нататъкъ. Чернопѣевъ е изпроводилъ женитѣ до Малешевско, а ги е предалъ на татъкъ по каналъ. Все сѫщи момчета

ги съпровождали — Стефанъ Мандана, Андонъ Кюсето, Андреа, Деню.

III.

Борбата съ върховистите се засилва. — Сандански съ своя чета агитира въ вътрешността противъ върховистите. — Въоржени сблъсквания съ четите на върховния комитетъ. — Кресненското въстание, предизвикано отъ върховистите.

АЗЪ заедно съ Кръсто Асъновъ съ две чети по 12 д. тръгнахме презъ Кюстендилъ преди да дойде Дълчевъ и случайно го срещнахме на самата граница. Върнахме се пакъ всички заедно съ Дълчева презъ Кюстендилъ въ София и тогава предадохме парите. Следъ това определихме да отидемъ въ две посоки — Христо и Кръстьо Асъновъ да взематъ дясната страна на Струма, а пъкъ азъ отсамъ — отъ лявата. Борбата съ върховистите сериозно се почваше. Азъ заминахъ кжде 6 априлий 1902 г. Минахме при селото Дометево надъ Бараково съ куриера Стоименъ (отъ с. Делвино, надъ Джумая) и стигнахме Делвино. Бяхме 16 души, въ четата бъха Сава Михайловъ; Георги Скрижевски (отъ Скрижево Драмско), учителъ съ сръдно образование; Петъръ Милевъ, отъ с. Косачъ (Радомирско), свършилъ VI. гимназиаленъ класъ въ София; Георги Баждаревъ, свършилъ гимназия и учителъ тогава вътре, а сега студентъ въ висшето училище; Андрея Казеповъ, отъ Ресенско, свършилъ гимназия; Спиро Петровъ, отъ Прилепъ, съ търговия се занимавалъ, убитъ есенесъ въ Пиринъ (на 4 септемврий въ сражението при Куклите въ Пирина), чудесенъ пѣснопоецъ, и др. И всички други бъха свършили по два-три гимназиялни класа. Въ Делвино стояхме нѣщо два дена. Планътъ бѣше, да се обяснява на народа целъта на организацията, защо се подготвлява, да

се обясни, че не е истина, какво организацията не мисли за въстание, обаче не тогава, когато върховистите искатъ. Обяснявахме, въ какво се различаватъ върховистите отъ насъ. Казвахме, че тѣ сѫ хора на двореца, че искатъ да хванатъ нишкитѣ на организацията за да могатъ да играятъ съ дѣлото. Съ тѣхното въстание, което пропагандираха, — ние казвахме, — искатъ едно да ни дезорганизиратъ, и второ, че тѣ, като офицери, веднажъ говорили, че ще дигатъ въстание, искатъ на всѣка цена да го дигнатъ. Навеждахме за примѣръ, че отъ въстанието въ 1895 г. се възползува само князътъ, а именно че го признаха. Говорѣхме, че по наше схващане въстание може да се прави само, ако всички сѫ приготвени, безъ да се надѣватъ на вънкашки обещания, че трѣбва първомъ да се осигуримъ, че всичкиятъ народъ се е приготвилъ. Всичко това трѣбва да се организира, и когато се види, че сме достатъчно силни, може да се решава за въстание. А онѣзи, върховистите, постѫпватъ инакъ, — казватъ, вие ставайте, отъ тамъ иде Русия, отъ тукъ иде България. А вие, като видите, че сте излъгани, скоро ще клекнете. Обяснявахме, че тоя въпросъ не е български, а европейски и че България и да иска да го решава сама, не може. Ние трѣбва да го поставимъ на международна почва и т. н.

Отъ Делвино отидохме въ с. Хърсово и Маралево, все така агитирали. Предъ мене вървѣше една чета, водена отъ капитанъ Георги, арнаутинъ (българинъ-арнаутинъ, чаркчия) съ 20 души, чета на върховистите. Той бѣше новъ, а хората му все кое харамии, кое арнаутчета, пияници. Той говорилъ да не ни слушатъ, какво говоримъ и пр. Пратихъ отъ Маралево въ Градево до тамкашния ржководителъ да ни изпрати куриеръ. Тамъ пѣкъ се намиралъ капитанъ Стояновъ съ около 18 души, а тамъ бѣ отишель и капитанъ Георги съ четата си. Поради тия чети ржководителъ

не прати куриеръ, понеже се боялъ, че ако отидемъ и ние, може да се ударимъ та да пострада селото. Бѣха устроили и засада. Въ Маралево даже бѣха опитали съ отрова (съ живакъ) да ни изморятъ; намѣрихъ живакъ въ сланината. Осетихъ, че има засада въ Градево, и за това решихъ да обиколимъ и да идемъ въ Разлога.

Стигнахме въ с. Недобърско. Това бѣ презъ априлий. Тукъ нѣмаше агитация отъ страна на върховистите. При все това поговорихме за работите, за дѣлата на върховистите и пр. Следъ това заминахме за с. Годлево, събрахме вечеръта селяните, говорихме. Отидохме въ Банско. Накарахме преди това едно момче, Миле, да пише на ржководителитѣ въ Недобърско и Годлево. Бѣха се усъмнили, да не би да сме върховисти. Като стигнахме въ Годлево, бѣ дошла и мѣстната чета отъ Банско да ни попрѣчи, ако излѣземъ върховисти. Следъ туй заминахме въ Банско, набавихме си каквото трѣбва, повикахъ неврокопската чета. Водитель бѣше Атанасъ Тешовалията, а секретарь Куслевъ. Взехъ и банската чета и изпроводихъ куриеръ въ Влахи да дойде човѣкъ да ни подземе та да отидемъ въ селото. Отговориха, че не могатъ да ни откажатъ, ала тамъ били по-близу върховисткитѣ чети, че можело да стане сблъскване та селото имъ да пострада. При все това азъ решихъ да отидемъ въ Влахи. Тъкмо на 24 априлий потеглихме. Минахме презъ върха Елтепе—по Влашката река; тамъ има чаркове, разпитахме за селото и влѣзохме въ махалата Полена. Разпредѣлихъ момчетата на петъ кѫщи. Пратихъ да дойде ржководителъ Тошковъ Никола, да приказваме. Дойде вечеръта. Утринъта съ него премѣстихме четата въ друга една махала, въ кѫщата на Стоименъ Марушино. Събрахме на другата вечеръ всички хора, приказвахме имъ, обяснявахме имъ. Бѣха имъ гово-

рили, че азъ съмъ отишель съ паритѣ отъ Мисъ Стонъ въ Европа, въ Будапеща и пр. та се удивляваха, че ме виждатъ. Преседохме 3—4 дена и отъ тамъ заминахме въ село Ощава. Също и тукъ стана — събрание; увещавахме хората да не се повличатъ по върховиститѣ, че ще ги изгорятъ, ще си идатъ въ България, а тѣ ще останатъ да страдатъ и пр. Заминахме въ Сънокосъ. Дойде ржководителътъ Мицо Чакалски. Съ него отидохме въ селото. Мицо бѣ свършилъ втори класъ, заминаваше се съ търговия. Много добре схваналъ работитѣ. Питахъ го, какъ разбра, да ли разликитѣ сѫ между нась и върховиститѣ само за това, да бжда азъ, а не ти. Той не върваше въ агитациитѣ на върховиститѣ, които отиваха до тамъ, че да казватъ, че на Шипченския храмъ при освещаването ще дойдатъ руски войски и пр. Добре схващаше този Мицо, не се подаде на върховиститѣ. Сънокосъ бѣ единственото село, което не се подаде нито въстана.

Отидохме въ Кресна. Ржководителъ тукъ бѣше Андрея Мицовъ. И той не се подаде, нито селото въстана. Като престояхме тамъ два-три дена, заминахме въ с. Мечково. То бѣше се подало. Ржководителътъ на организацията, Кипре, бѣше избѣгалъ съ върховиститѣ, защото бѣше злоупотрѣбилъ пари, около 26 лири, и затова се бѣ отметналъ отъ организацията, защото инакъ трѣбаше или да даде паритѣ или ще бжде наказанъ. И въ Мечково събрахме хората, разубеждавахме. Пакъ се върнахме въ Сънокосъ. Тамъ дойдоха да ни кажатъ, че Стояновъ билъ въ Сърбино. Надумахме се съ Мицо да предложимъ на Стоянова да излѣзе на състезание съ нась предъ делегати отъ околнитѣ села — по 5-6 души отъ село. Направихъ едно писмо до Стоянова: „Бай Стояновъ, научавамъ се, че сте близу; понеже и вие и ние работимъ за народа, нека да го свикаме на

една среща та предъ него да се обясни и пр.“ Стояновъ грубо и просташки ми отговори между друго: „Ти какво представлявашъ отъ себе си?! Азъ съмъ-делегатъ на върховния комитетъ, а населението не тръбва да знае, какво вършимъ“. Азъ повторно му писахъ и настоявахъ на среща. И трети пътъ му писахъ. Той ми отговаря, че ми хвърля ржкавицата, дуель ми обявява. Видѣхъ, че отбѣгва, и тогава азъ влѣзохъ въ селото Сърбиново и разположихъ момчетата въ една махала по четири момчета въ кѫща. Савата го водѣхъ съ себе си, защото противъ него бѣха върховистите пуснали, че злоупотрѣбявалъ съ пари, за които бѣ давалъ разписки, та подканяхъ селяните да извадятъ разписките та да се види, — ето и самия Сава Михайловъ предъ тѣхъ. Това село бѣ се всецѣло подало. И отъ Сърбиново ржководителътъ бѣ избѣгалъ, понеже бѣше ималъ разбѣркани смѣтки. Събрахме и тукъ селяните. Веднажъ дойдоха селяните въоржжени. Момчетата ми стояха настрана, въоржжени. Азъ имъ говорихъ. Отговориха ми нѣкои: „Вземаха ни на душа; Павле — ржководителътъ и попътъ (попъ Найденъ) ще ни избиятъ, че дохаждаме при тебе“. Стояновъ имъ говорилъ дори: „Ами тоя аскеръ защо е, че не го повикате да ги прогонятъ тия?“ Азъ имъ говорихъ, че на предателство нѣма да ги учимъ. Ние нѣма да шавнемъ отъ селото, ще се биемъ. Искахъ предъ селяните да направимъ публична смѣтка, но попътъ не дохаждаше, и така ни лъга та 11 дена стояхме въ селото. Смѣтките бѣха у него, а казвалъ на селяните: „На Савата дадохъ парите и той ги изялъ“. Най-сетне го намѣрихме скритъ въ зимника на кѫщата му. Едно момче бѣ взело едно отъ неговите деца и влѣзе съ свѣщъ вътре. Попътъ вътре съ наперена пушка. Извлѣкохме го вънъ, опнахме го да даде смѣтките. Той почна да се моли и никакви

злоупотребления не можа да посочи за Савата, а той самъ бѣ изялъ паритѣ. Стояновъ между туй бѣ говорилъ на селяни отъ селото Ораново, че ако не предадатъ Сандански, голѣмъ грѣхъ ще сторятъ, понеже Сандански не иска въстание, защото се прехранва отъ тѣхъ, а българската войска е готова, па и руската сѫщо и пр..

Отидохъ пакъ въ Разлога. Неврокопската чета се завѣрна. Савата се завѣрна въ България. И нѣколцина отъ моята чета се върнаха (Филипъ отъ Косача, Георги Левунлията отъ Воденъ, Христо Младжовъ и Лисненски отъ Дупница). Остана моята чета съ около десетина души. Вземахме разложките чети съ насъ. Дойде писмо отъ Мелникъ, че селяните се бунтували и искали пушки да имъ се доставяватъ за 30 дена, или въ противенъ случай щѣли да докаратъ Дончо. Затова ни викаха на помощъ въ Мелнишко. Трѣгнахъ. По пътя се разболѣхъ, зави ми се свѣтъ, паднахъ; — то бѣше въ Пиринъ, въ мѣстността Чайра. Отъ тамъ дойдоха двама селяни отъ селото Малки Цалимъ, — Нико и Иванъ, и отидохме въ кѫщата на Нико. Следъ това известихъ на учителите и чорбаджиите отъ всичките околни села да се събератъ въ с. Дебрѣне. Това бѣше на 23. юни 1902 год. вечерта. Отидохме въ Дебрѣне. Събрали се бѣха чорбаджии и учители отъ града и селата. Говорихъ имъ по историята на организацията, целта, върху различията между насъ и върховистите и върху нашата задача да парализуваме вредното действие на върховистите. Научихме се, че капитанъ Георги, който бѣ останалъ само съ 5—6 души, понеже другите му момчета единъ по единъ бѣха избѣгали въ България, се намиралъ кѫде селото Любовка. Писахъ по селата да обадятъ, где е, та да идемъ при него. Той обаче бѣ осетилъ това и избѣгалъ въ Каршияка — въ Петричко. Следъ това събрахме се съ демирхисарската чета на Дѣдо Илия и съ

учителя Кошановъ отъ Съръ. Раздѣлихме се, и азъ почнахъ поредъ да обикалямъ селата по Мелнишко: Сугарево, Доляни, Сушица, Държаново, Любовка, Орманитѣ — Горни и Долни Орманъ, Гоже, Дебрѣне и Белевешчево. Една частъ отъ моите другари обикаляше селата Любовишка, Черешница, Ковачево, Калиманци, Д. Сушица, Хърсово, Враня, Хотово (Отово). По всички села редомъ поставяхме ржководителни тѣла отъ по 4—5 души: единъ председателъ, единъ касиеръ, а другите съветници. Членовете се разпредѣляха по десетки и на всяка десетка имаше по единъ десетарь. Той бѣше длъженъ да знае всѣкога своите 10 души, кой где е на работа; трѣбаше да следи за поведението имъ (кражба, блудство, пиянство), да събира членски вносове и по дѣлото да имъ възлага работа по редъ направно. Длъженъ е десетарътъ за всички нередовности на нѣкой членъ да съобщи на ржководителното тѣло, а това го изследваше предъ всички десетари. Десетарътъ бѣше длъженъ да следи да не ходятъ хората по турски сѫдилища.

Презъ юлий дойдоха власи каракачани отъ влашките села Божово, Шантово и Лопово. И тѣхъ събрахме и имъ говорихме. Въ Божово бѣше ржководителъ българинъ, „Дуката“, а кехаитѣ отъ селото Стерчюшъ — Христо Шоматата и Нико отъ Божово бѣха ржководително тѣло. Отъ Шатрово ржководителъ бѣше Димитъръ кехаята; отъ Лопово — Василъ Инджето, — все власи. И тѣ влизаха въ организацията. Събрахме ги въ черквитѣ, говорѣхме имъ.

Обадиха ни, че Саракиновъ и харамиитѣ Ангелъ Спанчовалията и Тошо Банскалията, всички до 18 души, заловили кехаята Христо Шоматата (отъ Божово) и Колушъ, сина на Нико, съ цель да изнудятъ разни вещи — 18 кепета, 40 чифта чорапи, 20 фанели, 5 чифта потури

гайтанлий, тютюнъ, ракия, и пр. — на стойност до 38 лири — и ги държаха хората, докато получили всичко. Бъха и били селяните, около 18 брави имъ изклали, каймакъ имъ взимали. Обадиха ни, че взели по посока къмъ Разлога. Проводихъ 6 души отъ четата си на чело съ Иванъ Вапцаря, а четирма върнахъ отдолу по полето да обикалятъ по селата на чело съ Миле Бизевъ. Азъ бъхъ се разболѣлъ та съ трима души останахъ по селата, — стояхъ въ Шатрово, въ Сугарево, Сушица, Любовища, Черешница. Бъхъ доста боленъ. Дойде известие, че ония 6 души слизали кѫде Бѣльово (Мелнишко) при „Spanovъ Преслапъ.“ Повикахме и демирхисарската чета на дѣдо Илия и неврокопската — на Тешовалията. И азъ отидохъ тамъ. Поржчахъ на селяните никакъ да не казватъ на Саракинова, който бѣ поржчвалъ на селяните да ме утрепатъ, защото съмъ носилъ въ кемера до 400 лири отъ Мисъ-Стоновските пари. Засадихме пѫтищата първата вечеръ, но нѣмѣ да минатъ. На втория денъ презъ дена ги съгледахме съ бинокълъ, бъха тръгнали по една посока всички 18 души. И тамъ се ударихме. Ние бъхме: Тешовалията съ трима, дѣдо Илия съ 6 души, и ние 14 души. Отъ тѣхъ паднаха 5 души мъртви, а останалите избѣгаха, а отъ нашите нѣмѣ ни ранени ни убити. Престрелката трая около два часа. Ние прибрахме убитите. Турци гледаха отсреща, когато се сражавахме. Селяни, наши хора отъ с. Бѣльово, погребоха убитите. Каймакаминътъ, като узналъ, казалъ: „Тукъ комититъ сѫ на две партии — Дончо и онѣзи отъ България искатъ въстание да правятъ, а тѣзи пѣкъ съ Сандански не даватъ, искатъ по-здраво да работятъ.“

Ударихме се на 6 августъ, на Преображение Господне. Саракиновъ съ 13 души избѣга въ България — гонихме го до нѣкѫде и той прехвърли къмъ Кресничко. Ние се върщахме отъ Атмегданъ за Мандрата на

Чаира. Въ това време Дончо и Стояновъ, които отъ Каршияка прегазили Струма, ни съгледали. Като седнахме на Мандрата, бъше месечина огръла, имахме и стража, а тѣ ни обиколили вече. Хванали едно влашче и то привика. Рекоха, че е мечка; момчетата напълниха пушките, притърчаха, а влашчето извика — накарали го — „нѣма нищо, нѣма нищо!“ Върнаха се назадъ, вечерахме и тръгнахме, единъ по единъ, да вървимъ. На единъ пжъти пресрѣщатъ въ тъмнината, извикватъ. Нашитѣ искатъ парола — която бъше „шумка и дъска,“ — а тѣ отговориха съ тѣхната: „чума-холера“. Ние помислихме, че е аскеръ. Припуха пушки отъ тѣхна страна, засвири и тръба и ние мутлакъ помислихме, че е аскеръ. Отъ нашитѣ падна едно момче отъ четата на дѣдо Ильо, по име Стоянъ отъ Кърчово (Дем. хис.). Бъше него денъ сънувало, че едно куче го ухапало. И ние убихме отъ тѣхъ едного, нѣкой си Стоименъ отъ с. Микрево отъ Петричко, и смрѣтно ранихме Атанасъ Янъковъ, родомъ отъ България. Като падналъ Янъковъ, мушналъ съ ножа си Дончо, та и той се бъше ранилъ. Следъ това се разбѣгаха, а ние си пробихме пжъти. На заранъта отъ власитѣ узнахме, че били върховисти, като оставили и убийствия. Нашето убито момче бѣ си разбило и часовника, за да не го взематъ турцитѣ, — мислило е, че съ турци сме се ударили. Това стана на 10 августъ 1902 г.

Следъ това сражение слѣзохме по селата. Четитѣ се разбѣгаха и си отидоха по районите. Отъ моите хора се върнаха въ България: Иванъ Вапцаря, Христо Бѣличенчето, Миле Бизевъ, Мирчо Максимовъ. Този бъше учителъ въ Мехомия, бъше си легаленъ, а ходи съ мене само презъ ваканцията и пакъ си се върна въ Мехомия. Ангелъ Войничето, отъ с. Бистрица въ Дебърско (сега разсиленъ въ висшето училище) и Иванъ Добринища-лията — и тѣ се върнаха въ България. Останахъ съ 8

души — все по-интелигентни: Спиро Петровъ отъ Прилепъ, Андрея Казеповъ отъ Ресенъ, Петъръ Милевъ, Стойо Хаджиевъ отъ Голишево (Демирхис., свършилъ гимназия въ Битоля), Христо Бидински отъ Дупница (свършилъ 2 класъ, кондураджия), Георги Ивановъ отъ Спанчово и Кръсто Савовъ отъ Бълица (Разлогъ). Започнахме следъ туй по-основна агитация по селата: Бъльово, Храстна, Ковачево, Черешници, Калиманци, Враня, Хърсово, Мари-Костеново, Капотово, Хотово, Слатово, Орманитѣ, Дебрѣне, Белевешчево, Любовка, Малки и Голѣми Цалимъ, Лиляново. Имаше и сѫдебни дѣла. Бѣхъ писалъ да дойдатъ и отъ другите чети — отъ демирхисарската, драмската, неврокопската и сърската та да отидемъ въ Кресничко, да нападнемъ върховистите за да осуетимъ въстанието. Преди това бѣхъ получилъ писма отъ Петричко и Кресничко — отъ селата Игуменецъ, Палатъ, Щърбаново, Рибница, съ които ме молѣха да дойдемъ да ги подкрепимъ, за да се отървашъ отъ върховистите, които вече готвѣха въстанието. Селяните бѣха разбрали, че ще останатъ изолирани и че ще си пострадатъ. Събрахме се всичко около 38 души. Тръгнахме кѫде Кресничко.

Като се качихме високо въ Пирина, единъ вlahъ ни съобщи, че напраздно идемъ, че върховистите вече дигнали една гюрултия — въстание и че аскерътъ се раздвижилъ. Ние тогава се върнахме надире кѫде селото Пиринъ. Дончо и Стояновъ, като ги погнахъ аскерътъ, избѣгватъ въ Мелнишко и въ с. Божово хващатъ чорбаджията Дуката, защото по-напредъ не ги е приемалъ и защото не ги послушалъ предъ тѣхъ да надумва селяните да въстанатъ — да ги последватъ — и затова го бѣха убили. Тогава се получи писмо да даваме приемъ на тия върховисти, които сѫ избѣгали и които биха потърсили подслонъ въ нашите райони. Това бѣше презъ септемврий.

IV

Следъ въстанието Сандански продължава агитационна работа срѣдъ населението. — Разглеждатъ се и сѫдебни дѣла. — Сандански, противенъ на идеята за въстание, остава съкрушенъ отъ известието, че въ Солунъ се е взело решение за въстание. — Сандански се обяснява съ Дѣлчева по този въпросъ.

Следъ това утихна борбата и азъ тръгнахъ по демирхисарския районъ, по селата Голешево, Лехово, Крушово и Кърчево по агитация. Въ Крушово викахъ и десетина души гъркомани, увещавахъ ги, покръстихъ ги. Кръщаване имаше на всѣкажде съ клетва. Следъ туй отидохъ въ Сѣрско, въ с. Броди — голѣмо село съ 1100 кжщи; седѣхъ тукъ 26 дена. Разнебитено бѣше, имаше развратъ, пияници, комарджии, чорбджии. Прегледахъ и смѣтките на общината, понеже имаше караници. Наредихме ржководителни тѣла, дадохме имъ упътване и пр. Следъ туй заминахъ въ с. Баница, отъ гдето, преоблечъ въ свещенически дрехи, отидохъ въ Сѣръ и престояхъ тамъ четири дена. Срещнахъ се съ ржководителите, говорихме по дисциплината на четниците и за други организационни работи. Четата всѣкажде я посрѣщаха добре. Следъ това въ с. Дутлия събрахъ, както обикновено, селяните въ черквата, говорихъ имъ и пр. и заминахъ пакъ презъ Баница и Броди въ с. Каракьой (Неврокопско). Тамъ разглеждахме сума дѣла по редъ — по зимане-даване. Напр. за една нива за 4 лири се сѫдили и единиятъ похарчилъ 26 лири по сѫдилища, а другиятъ 22 лири. Ние ги повикахме, пресъдихме ги, простиха се, свърши се дѣлото и пр. Отъ тукъ отидохъ въ с. Тарлисъ (турско-българско село). Тукъ не бѣ дохаждала чета. Разрешихме имъ дѣло между общината и единъ чорбаджия за една воденична вода и кория. Назначихме една комисия отъ друго село — отъ с. Ка-

ракъой, направиха планъ за водата и пр., добре се разреши дългото.

Следът това отидохме въ с. Ловча. Отъ Ловча двама другари, Хр. Бадински и Кръсто Савовъ се върнаха въ България, а Стойо Хаджиевъ (отъ Голешово) си отиде въ Голешево като легаленъ и стана учителъ въ Д.-Сушица (Малешевско). Останахъ само съ четирма души. Разглеждахме дъла, смѣтки на общината; съ коджабашитѣ и др. заседавахме 6—7 дена. Това бѣше въ декемврий, до около 11 с. мес. Отъ тукъ—въ Гайтаниново. И тукъ много смѣтки и сѫдебни дъла. Военни упражнения не правихме. Имахме въ Неврокопско до 200—300 пушки, въ Демирхисаръ до 150, въ Сѣрско 150, въ Драмско 100 пушки. Вечерно време си правѣхме вечеринки, игри съ момчетата, напр.: „нашата градина родила толкова тикви — не сѫ 21 а 1, — не е една а 5“ и пр.; друга игра имаше, „поща“; друга: „на ти едно печено яйце“ и пр., и който сбърка, се наказва напр. да декламира, да изпѣе нѣщо. Съ такива игри се прекарваха вечеритѣ. Не само момчетата отъ четата, но селяни вземаха въ тѣхъ участие, като се събератъ до 20—30 души та много добре поминахме. Но на последния денъ на Коледа въ Гайтаниново гледахме търчать женитѣ омърлушени, събличатъ нови дрехи и обличатъ вехти дрехи. Аскеръ идѣше до 50 души и остана тамъ въ селото. Отидохме въ с. Тешево. Тамъ имаше единъ турчинъ отъ Разлога, лошъ, та бѣ дошло разпореждане отъ Неврокопъ да го посрещне четата, когато се връща отъ Сѣръ, но той не се върна и по този поводъ се открихме. Аскерътъ обиколи селото, а пъкъ азъ се случихъ въчте. Единъ циганинъ забележилъ, че влизатъ-излизатъ хора изъ къщата, гдето бѣхъ азъ, та циганинътъ бѣше запиталъ, защо влизатъ толкова човѣци. Отговорило му се, че не-вѣстата се мѫчи да ражда. И като се разбра това, до-

макинът се разпореди невѣстата да легне ужъ божемъ да се мжчи, а ние да се скриемъ, та ако аскерътъ дойде да пита, да се посочи невѣстата. Тази пъкъ наистина — за чудо — следъ малко се замжчи и роди момиче. Тя бѣше жена на Андонъ Яневъ, терзия и трѣбваше азъ да кръстя детето. Дадохме му име „Автономия“ — на 27 декември 1902 г. Живо е още туй дете.

Отъ тамъ излѣзохме, промѣкнахме се презъ аскера (куриера ни хванаха) и дойдохме въ с. Ючдюрукъ (Неврокопско) и тамъ правѣхме пакъ обща агитация на всички въ черквата, следъ това разглеждахме сѫдебни дѣла та нова година тамъ ни затече. Дойдоха да се видимъ учители и учителки отъ Неврокопъ, донесоха ни една баница съ късметъ.

Още когато бѣхъ въ Ловча, получихъ писмо отъ Сѣръ, въ което ме питатъ, да си дамъ мнението, трѣбва ли да има въстание, защото отъ Солунъ се искало мнение, дали да се предприематъ само терористически акции или да се направи въстание. Отговорихъ, че не разбирамъ, по кои мотиви централниятъ комитетъ е дошелъ до това да пита за въстание. Поискахъ мотиви. Дадоха ми мотиви, че моментътъ билъ сгоденъ, дипломацията била предразположена, пъкъ най-сетне и върховиститѣ щѣли пакъ да главоболятъ. Тогава по тоя поводъ събрахъ ржководителитѣ на Мелнишкия районъ: Даскаловъ Илия, род. отъ с. Калиманци, билъ въ Мелникъ 11 год. учитель, и Джумайския Василь Хаджи Петровъ отъ с. Гайтаниново, и отъ Неврокопъ учителя Балтовъ. И съ тѣхъ (това бѣше въ с. Тешово) обсѫдихме въпроса за въстанието, изказахме се противъ и азъ въ Ючдюрукъ написахъ писмо като отговоръ. Писахъ и въ Разлога да се изкажатъ; и тѣ се бѣха изказали противъ. И единствениятъ делегатъ отъ Сѣръ въ Солунъ е билъ противъ въстанието. Казаното известие морално ни

уби; друго мислехме за организацията, друго агитирахме, а съвсемъ друго излизаше. Вече нѣмахъ ни лице ни сърце да агитирамъ както по-напредъ. Оставяхъ на момчетата да агитиратъ. Просто плакахме. Отъ Ючдюрукъ минахме Буржози—Давчифликъ—Баничанъ—Скрепатно. Тукъ стояхме 5—6 дена по агитация и сѫдебни дѣла. Има и 50 турски кѫщи, та тамо, когато ни изпращаха хората, плакаха. Дадоха вечера. Единъ ще сготви ястието, а който дойде, си донася лъжицата, хлѣба и виното. Дойдоха около 30 души. Изпратиха ни настъ петимата, заобиколени отъ тѣхъ, съ гайда; минахме покрай турския патраулъ въ селото (деврието) и ние така се простихме. То бѣ на 8 януари 1903 г. Повиканъ бѣхъ въ Сѣръ по много важна работа. Минахме презъ Сингартинтѣ, Либяхово, Ловча, Броди, Дутлий. Тукъ дойдоха учителитѣ Лазаръ Димитровъ, Ангель и Георги Диневъ и съобщиха, че въ Солунъ се решило да има въстание. Това бѣше цѣлъ гръмъ върху мене. Паднахъ съвсемъ, убитъ, не можехъ да ходя. Преди да се получи онова първо писмо, въ което ме питаха за мнение по въстанието, бѣхъ съвсемъ другъ, нито умора чувстввахъ, нищо. . .

Отъ Дутли пакъ отидохъ въ Броди — сетне за Калапотъ, а следъ три дена отидохъ въ Горенци. Върнахъ се пакъ презъ Неврокопско въ Куманичъ и отъ тамъ въ Каракьой, гдето се срещнахъ съ Дѣлчева. По въпроса за въстанието поговорихъ съ Дѣлчева. Казахъ му: „Много сте подраницли, въстание да правите!“ Съ ирония му казахъ. Дѣлчевъ отговори: „Какво да правишъ, изпаднаха много бѣжанци отъ Петричко и пр., и върховиститѣ ще ги употребятъ пакъ да се води борба съ тѣхъ, а отъ друга страна и другаритѣ искали въстание, на пр. Стефанъ Димитровъ, бившиятъ делегатъ, се отказалъ да се занимава съ македонския въпросъ, щомъ не се решава

въстание. Затова тръбвало поне да се предприеме терористическа акция.“ Азъ му възразявахъ, че терористическа акция ще повлъчи отъ страна на турцитѣ отмъщения, и ето ти пакъ въстание. „Ами ние защо агитирахме противъ върховиститѣ и защо предъ народа говорихме инакъ?!“ Освенъ това силно упрекнахъ Дѣлчева, че сѫ прибрали и Сарафова, толкова компромитиранъ и пр. Азъ се съгласявахъ на терористически акции въ смисълъ да се предприематъ само отъ четитѣ и то по желѣзници и мостове, далечъ отъ селата. Най-сетне се съгласихме съ Дѣлчева противъ всѣкакво въстание, и остана той и Кошановъ да пишатъ.

V

Сандански агитира отсамъ Вардара населението да не въстава. — Сражение съ турска войска. — Следъ смъртъта на Дѣлчева приготовления за въстанието. — Планове за терористични акции. — Съвместни действия съ върховиститѣ.

Следъ тоя разговоръ въ Каракьой отидохме въ Демирхисарско надъ селата Крушово и Кърчево при мястността Капѣ, гдето има голѣма пещера (вжтре има и стара черквица) та тукъ всички чети, които бѣха дошли въ Каракьой, се фотографирахме. И следъ това се раздѣлихме всички. Решихме да произведемъ като за проба една терористическа акция въ Сѣрско, та отъ ефекта да можемъ да сѫдимъ, какъ да се приложи планътъ за терористическа акции въ други области. Избрахме тунела и моста при Анджишта (Ангиста). Дѣлчевъ бѣше въ Демирхисарско и отъ тамъ отиде да направи атентатъ. Дѣлчевъ си носѣше вече взривни вещества, динамитни патрони и пр., отъ което се виждаше, че още въ София е било решено да се предприематъ терористични акции. Следъ атентата на тунела Дѣлчевъ отиде

въ Солунъ ужъ да разубеждава, да не вдигатъ въстание. Тогава се представи, че битолчани не искали да чакатъ вече. Азъ казахъ, че ако битолчани така не могатъ да чакатъ, то ще тръбва само четитѣ отсамъ Вардара да действуватъ, а народътъ по никой начинъ да не дига въстание. И въ този смисълъ взехъ да агитирамъ. Обиколихъ селата Калиманци, Хърсово, Враня и др., въ Мелнишко. На 21 февруарий отидохъ въ Орманитѣ. Тамъ се караха за единъ аджааръ на единъ чифликъ, взетъ подъ наемъ. Единъ отъ чорбаджииитѣ, които се карали съ други, се заканвалъ съ четата. Щомъ дойдохме, другитѣ избѣгватъ и ни предаватъ на аскера и този ни загражда презъ нощта (460 души аскеръ) въ къщата. Бѣхме 8 души. Домакинътъ ни обади, че сме заградени. Събудихъ мѫмчетета. Презъ едно капиджиче нарипахме, налѣгахме на улицата, престрелки. Зададоха се 20—50 души. Азъ изгърмѣхъ десетина куршума, ударихъ юзбашията и други, прекрати се огънътъ. После ударихме на единъ купъ и си пробихме пѣтъ. Бѣха паднали 18 души турци убити и юзбашията. Следъ това на другата вечеръ отиваме въ Кашина, въ Ковачево, Черешница, и въ с. Пиринъ починахме 6—7 дена. Бѣхъ писалъ да ни пратятъ пушки, за да се даватъ по селата. Пушките се изпратиха презъ Разлога. Като минахме Пирина за въ Разлога (на 10 мартъ) имаше голѣмъ снѣгъ и ужасенъ студъ. Три пѣти се прелюпуваха кожитѣ на лицето ни, отекли бѣхме всички; въ Банско лежахъ 6 дена боленъ.

Една част отъ другаритѣ пратихъ въ Мелнишко, двама оставихъ въ Разлога и съ двама другари, Кипровъ и Петъръ Милевъ, дойдохъ въ София за да набавя нѣщо повече, да направимъ и ние нѣщо за въстанието.

Около 6 априлъ дойдохъ въ София, узнахъ тукъ за смъртъта на Дълчева. Стояхъ въ София около единъ месецъ и потеглихъ пакъ за Мелнишко съ чета отъ 30 души, въоружени съ манлихери и бердани, и понесохъ още 18 пушки. Въ четата ми бѣха и Никола Наумовъ, Пейо Яворовъ, Стефановъ Димитъръ, Харизановъ, подпоручикъ Ангеловъ, поручикъ Наумовъ, телеграфистъ и др. Минахме презъ Самоковъ на Демиркапия—Драглища—Банско та презъ Пирина въ Мелнишко. То бѣше въ май месецъ. Отъ тая чета избрахъ подъ водителството на Мирчо Кипровъ 7—8 души и го изпратихъ за началникъ на чета въ Драмско, понеже заедно съ Дълчева падна убитъ и Кощеновъ, драмския четникъ. Наумовъ, Стефановъ и други въ четата повече така стояха, щѣха ужъ вестникъ да издаватъ. Раздѣлихъ четата на четири отдѣла и тръгнахме по селата да събираме храна. Събрахме до 60,000 кила жито (пшеница), изпекохме 6000 оки пексиметъ, брашно складирахме по високите мѣста, сѫщо и захаръ до 500—600 оки, сирене около 200—300 оки, цървули 30—40 фаши, лимонтузи, сода, восъкъ, балсами (шишета, противъ умора, по 1 грошъ едното — спиртъ, който освежава). Ние казвахме на селяните да дадатъ тия нѣща и че нищо повече не ще се иска отъ тѣхъ. Запрещавахме имъ да се дигатъ като имъ казвахме, че само ние, четите, ще действуваме колкото ще можемъ. Като прибрахме тия храни, едно писмо писахме до четите и ржководителите на другите райони да изпратятъ делегати за единъ конгресъ, да си опредѣлимъ единъ общъ планъ на действие. Дойдоха делегати: Мирчо Кипревъ отъ Драмско, Баждаровъ Георги отъ Броди и Дѣдо Илия отъ Демиръ Хисарско, Николиевъ отъ Сѣрско, Филипъ секретарь на чета, и Димитъръ Пенковъ, ржководителъ на района—отъ Неврокопъ. Отъ Разлога бѣха дошли Димо Лазаровъ и Борисъ Голевъ

(и двамата съж отъ Банско). Отъ Мелникъ бѣхъ азъ. Отъ четата — Стефановъ, Радославовъ, Наумовъ и Яворовъ и други предъ тѣхъ се завърнаха още презъ юлий месецъ, сѫщо и поручикъ Наумовъ, Никовъ, Коцевъ и др..

VI

Въоръжени стълкновения съ турцитѣ. Върховисти действуватъ заедно съ вътрешнитѣ. — Голѣми турски загуби. — Нападение на гр. Мехомия. — Изгарянето на селата Бѣлица, Обидимъ и Кременъ. — Следъ въстанието Сандански се прибира въ България.

Два-три дена заседавахме въ Пиринско, при „Ливадката“, и решихме никой да не увлича населението въ борба, а всѣки да гледа да направи нѣщо, каквото може. И тогава решихме да дигнемъ демирхисарския мостъ, ако може, и да нападнемъ и града. Пратихме подпоручикъ Василь Ангеловъ съ демирхисарската чета да изучатъ, какво може да стане, понеже аскерътъ пази отъ дветѣ страни. Датата на въстанието, сир. когато ще започнемъ терористическите акции бѣше опредѣлена на 14 септемврий, Кръстовденъ. Тогава дойдоха върховистите — около 20—24 августъ, дойде поручикъ Стоянчевъ съ 40 души да действува, гдeto му намѣримъ работа. Раздѣлихме му четата — съ 20 души го пратихме съ Дѣдо Илия въ Демирхисарско, а 20 души останаха при насъ. Ние му казахме, че ние си имаме вече опредѣленъ планъ за действие, и ако Стоянчевъ и другаритѣ му желаятъ да се съобразяватъ съ нашия планъ, нека действуватъ, инакъ да си идатъ. Тѣ се съгласиха. Бѣше турналь на шапкитѣ на момчетата си български воинишки (тенекиени) гербове и еполети. Азъ предложихъ да свали еполетитѣ и гербоветѣ. Нѣкои свалиха гербоветѣ, други рекоха, че после ще ги свалятъ. Най-сетне се споразумѣхме. Поручикъ Стоянчевъ е родомъ отъ

България. След тъхъ дойдоха Дончо, Дарвинговъ и Стояновъ, тъ бъха изгладнели, бъха около 80 души. И тъзи кандисаха, дошли на наше „разположение“. Ужъ ще се разпределяме на малки групи, за да не се откриемъ. Докато се нахранятъ, на 30 августъ, откри ни аскерътъ, който знаеше за тъхъ, че съ дошли. Ударихме се при Оброчището св. Троица съ аскера, dadoхме само две жертви, именно отъ нашата неврополска чета биде убитъ Димитър Гевгелийчето и още единъ. Отъ аскера паднаха повече — може би до 80 души, защото настъпваха, а дочакахме въ засади една част отъ аскера, който идъше отъ Мелникъ на помощъ. Нагазвахме ги на 50 крачки, дойде и другъ аскеръ, но се измъкнахме вечеръта. На другия денъ Цончевъ имаше сражение на мястността Гарваница, въ Пирена, — не далечъ. Селяните му казали, че ние се сражаваме, та е мислилъ, че сме все тамъ. Ние тръгнахме на помощъ, но докато да дойдемъ вече бъше се прекратило сражението. Нашиятъ другаръ Спиро Петровъ съ ония 20 души отъ Стоенчева и негови 8—9 души бъше ходилъ въ Разлога да пренася материали, па като бъше се научилъ, че ние сме се сражавали, обърналъ да дойде на помощъ и като дошелъ надъ селото Пиринъ, на мястността Куклитъ, селяните, избъгали отъ с. Пиринъ, му се молили: „Бай Спиро, няма да ни оставишъ!“ И той имъ обещалъ. Заема едната чука, а подпоручикъ Настевъ (отъ Стоянчовите хора) заема втората чука. Дохажда аскеръ безъ да знае, че чуките съ заети. Удрята се първо съ Спиро и една част се дръпва накъмъ чуката, гдето е Настевъ, и се почва и тукъ сражение. Настевъ отстъпва съ другарите си, безъ да съобщи на Спиро, а турците взематъ позицията на Настева и отъ тамъ се нахвърлятъ върху Спиро. Този се държалъ до вечеръта и най-

сетне пада още съ четирма свои другари, а падатъ и други 5—6 души отъ Настевитѣ, които сѫ били при него — всичко паднали 12-тина души. Отъ аскера паднали много — най-малко 100 души. Когато падналъ Спиро, турцитѣ помислили, че съмъ азъ, та бѣха залепвали обявления по Джумаята. Докато се сражавалъ Спиро, ние чувахме гърмежитѣ, но бѣхме далечъ — азъ бѣхъ далечъ съ Цончева, Янкова и др. на Гарваница.

После отидохме въ Неврокопско и всички се сбрахме при езерата надъ Брѣзница. Раздѣлихме се, азъ отидохъ въ Мелнишко и съ мене още Дончо, Дарвинговъ и Стояновъ. Цончевъ, Янковъ и съ тѣхъ Стефановъ и Симеонъ Витановъ отидоха въ Разлога. Въ оння нашъ конгресъ, за който казахъ, бѣхме избрали окръжно ржководително тѣло: Димитъръ Стефановъ, Радославовъ и Симеонъ Витановъ. Като дошли тамъ, събрали се, решили се да нападнатъ гр. Мехомия. Пращатъ 100-тина вжтреши хора — мехомийчани, споразумѣни — та тѣзи отъ вжтре да подигнатъ бунтъ, а отъ вънъ по сигналъ Цончевъ да удари. Но тия, които вечеръта трѣбвало да откриятъ огънъ, турцитѣ ги осъщатъ и се захваща огънъ следъ обѣдъ, захваща се борба вжтре, палене на кжщи, а Цончевъ, който билъ $1\frac{1}{2}$ часъ далечъ отъ Мехомия, не отишель на помощъ. Презъ това време пратили Лефтерова и Танушева (Цончевъ ги пратилъ) на Предѣлъ, да попрѣчатъ на аскера, ако би да дойде отъ тамъ, да го спратъ. А пѣкъ тѣ нарамили пушките та право на границата. Цончевъ направилъ сѫщото. Янковъ съ Настева и Герджиковъ (срѣбски офицеръ) и др. били при Бѣлица и тамъ се сражавали. Турцитѣ запалиха Бѣлица (700 кжщи, отъ които 150 турски). А пѣкъ поручикъ Атанасовъ отива съ една смѣсена чета та ударя аскера въ селото Обидимъ (80 души аскеръ). Убили нѣкои отъ тѣхъ, а другитѣ се разбѣгватъ. На другия денъ се връщатъ турцитѣ и изгарятъ Обидимъ и

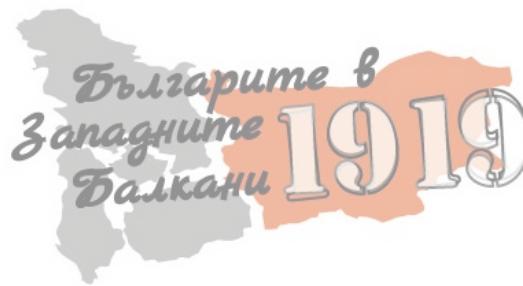
Кременъ. Още въ Демирхисарско Стоянчовъ далъ едно сражение и бърже се оттеглилъ къмъ границата. Въ Сърско—сърската чета подъ водителство на Николиевъ има две сражения — едно около селото Фращани, а другото около с. Мертатово.

Съ туй се свърши въстанието. Насъ въ Мелнишко, аскерътъ ни откри, загради ни, но не ни откри огънь. Ние си бъхме хванали позиция, а и тъ също, гледахме се петь часа, турцитъ не ни нападнаха. Вечеръта ние се измъкнахме отъ позициитъ, надъ Лилянската ръка надъ „Скалата“, и слъзохме къмъ Кресничко. Денувахме, на втория денъ хванахме позиции, пратихме за хлъбъ, донесоха малко хлъбъ, и аскерътъ хвана да се движи. Стояновъ пратилъ 10 души свои момчета въ село Влахи да хванатъ нѣкои чорбаджии — двама (Тодоръ Мицевъ, коджабашията и Въцковъ). Тия двама, първомъ хванати, били отъ селото изкарани на горе, но успѣли да избѣгатъ. Намѣрението на Стояновъ било да иска пари и да ги убие, защото презъ по-ланското въстание тия двама предали нѣкои пушки. Азъ, като се научихъ, съ какво се занимава Стояновъ, раздѣлихъ се и отидохъ въ Разлога и Дончо по мене, който заяви, че нѣмалъ време да стои гладенъ. Останаха Стояновъ и Дарвинговъ.

Азъ стояхъ въ Разлога 10 дена и разбрахъ, че всички чети избѣгвали въ България. Най-сетне на 29 септемврий и ние тръгнахме въ България. Падна снѣгъ, голи момчета, безъ кепета. Спахме две вечери на снѣга на Пирина, още отивайки въ Разлога. На Добро поле минахме подъ Царевъ върхъ, прекосихме между Пастра и манастирския чифликъ та слъзохме въ Дупница — кжде 2—3 октомврий. Останаха мои другари вжtre въ Мелнишко, 12 души. И тъ после дойдоха къмъ края на октомврий. Азъ минахъ съ 20 души. Хората ми тукъ се навъртатъ сега.

СПОМЕНИ
на
ЧЕРНО ПѢЕВЪ

Черньо Пъевъ

Българите в
Западните
Далкани 1919

ПРЕДГОВОРЪ.

Между войводите, действуващи отъ самъ Вардара, Черньопѣевъ или по-точно Черньо Пѣевъ заема следъ Сандански първо място, а като боева сила той си е спечелилъ голѣмо име, особено че нему се падна да изнесе първото по значението си кърваво сражение при село Баялци (на 4. февруари 1901 г.) съ турската войска, която до тогава не бѣ срещната такъвъ силенъ отпоръ отъ страна на българските комити. За жалост и Черньо Пѣевъ изхаби по-голѣмата часть отъ времето и енергията си въ кървави разправии съ върховистите, за които читателът ще намѣри интересни подробности въ обнародваните му тукъ спомени. И на Черньо Пѣевъ всичките усилия въ тая борба съ привърженците на върховния комитетъ сѫ насочени да се предотвратятъ опасните последици за населението отъ едно прибързано въстание, което при все това успѣшната агитация на подирните предизвика, но въ твърде скромни размѣри, благодарение на противодействието на вътрешните дейци, между които въ това отношение не малка роля изиграва Черньо Пѣевъ. Той захваща своята четнишка кариера като опитенъ въ военното изкуство боеви инструкторъ най-напредъ въ районна чета въ Гевгелийско и Ениджевардарско въ началото на 1900 година, а сепакъ преминава въ Кукушко, гдето въпрѣки слабото си образование е успѣлъ да развие забележителна организаторска дейност по селата. Сепакъ му се пада да действува и въ други

жилъ въ ломския полкъ. Когато се запознахъ съ него, той бѣше много нѣщо видѣлъ и научилъ та, разбира се, и у него се бѣ развило известно самомнение да критикува и да сѫди други видни дейци по дѣлото. При все това можеше да се забележи, че той е човѣкъ, когото по-умни и по-хитри отъ него лесно сѫ могли да влияятъ, понеже желанието му да работи е било непреклонно, а не се е ржководилъ отъ голѣми лични амбиции. Той сетне наистина подпадна подъ влиянието на едни несъответни на неговия духъ и природа крайни начала, но при все това честно сложи живота си жертва на отечествения идеалъ.

Л. М.

I

Биографични данни. — Черньо Пъевъ подъ влияние на Б. Сарафовъ и Гьорче Петровъ се увлича въ македонското дѣло и заминава въ Македония, гдeto отначало действува въ Гевгелийско и Ениджевардарско, а следъ това и въ Кукушио. — Сражения съ турците. — Върналъ се въ България, Черньо Пъевъ заварва отношенията съ върховистите много заострени. — Дѣлчевъ изпраща Черньо Пъева въ Джумайско.

По право името ми е Черньо Пъевъ, но хората свикнали да ме казватъ Чернопъевъ. Роденъ съмъ въ 1868 година юлий м. въ с. Дерманци (Плевенски окр.). Учихъ се въ плевенското трикласно училище. Служихъ въ плевенския полкъ, сетне въ ломския полкъ. Постъпихъ на служба въ 1889 година и съ прекъсване служихъ до 1899 год. Въ време на прекъсването писарувахъ въ общината въ с. Луковитъ. Уволнихъ се като фелдфебелъ, пехотинецъ. Въстанието презъ 1895 год. повлия върху мене, искахъ да се уволня и да взема участие въ това движение, ала късно стана, бъше спрѣло движението. По-рано само бъхъ чель по вестниците за македонското дѣло. Борисъ Сарафовъ служеше въ ломския полкъ презъ 1895 год. Когато се завърна Сарафовъ, малко стоя въ полка и отъ тамъ отиде въ Русчукъ, въ русчушкия полкъ. Тогава, преди да отида въ Русчукъ, по-близко се запознахъ съ Сарафова и узнахъ повече подробности по македонския въпросъ та тогава вече сжцински се заинтересувахъ. Почнахъ съ съгласието на Сарафова тайно да организирамъ и една дружинка въ полка съ членове войници и унтер-

офицери. Събраха се вноски, споредъ заплатата наложени. Членъ можеше да бъде, който желае, но само ако е изпитанъ, въренъ. Целът бъше да се събиратъ оръжие и припаси. Кореспондирахъ съ Сарафова въ Русчукъ. Събраните суми — до 150 лева — изпратихъ на Сарафова. Сетне, когато се уволнихъ, въ августъ 1899 год., предадохъ револвери, ками, пушки и патрони на офицерското братство въ Ломъ и то ги препрати въ София, въ комитета на Сарафова. Именно следъ като Сарафовъ биде избранъ въ комитета, като узнахъ отъ него, че има нужда да се действува и вътре въ Македония, тогава напуснахъ военната служба и дойдохъ въ София, гдето постоянно около единъ месецъ.

Тукъ се срещахъ главно съ Сарафова и съ Гьорчо Петровъ. Разбрахъ, че вътре има нужда да се организира революцията като се подготви за това народътъ, преди всичко духътъ на народа. Знаехъ, че има организиранъ комитетъ — централенъ комитетъ, разбрахъ, че Гьорчо Петровъ е делегатъ на централния комитетъ, и отъ Гьорча главно узнахъ за вътрешната организация.

Тогава бъде дошелъ и Хаджи Николовъ отъ Солунъ, съ когото чрезъ Гьорча се запознахъ, и препоръчанъ на тогава, че ще замина, нямаше нужда да нося писмено препоръчително. Сарафовъ ми каза, че ще върша длъжността на терористъ подъ заповѣдитъ на Ц. К., а Гьорчо, комуто отдавахъ по-главно значение, ми каза, че ще върша всичко, каквото ми каже комитетътъ. Азъ заминахъ съ паспортъ по желѣзницата презъ Сърбия въ Солунъ заедно съ едно момче отъ Ресенъ, по име Никола Кокаровъ, което бъде дошло въ България, стояло тукъ две години и си отиваше пакъ за Ресенъ съ инструкции отъ комитета да действува въ родното си място.

Въ Солунъ до $4\frac{1}{2}$ месеца стояхъ безъ работа и се срещахъ съ главатаритъ Перо Тошевъ, Татарчевъ и Ма-

товъ и размѣнявахъ мисли само съ тѣхъ. Минавахъ като учитель, ходѣхъ свободно по града, по кафенетата. Отначало все се готовѣхъ да замина въ нѣкой районъ, но се позабавихъ, защото все още приготовления ставаха. Тогава тайно обучавахъ съ пушка въ своята стая момчета отъ Солунъ — кондураджийчета, писари при търговци, занаятчии — около 10 души. Всичко туй бѣше презъ есенъта 1899 година. На 14 февруарий 1900 год. най-сетне заминахъ въ районната чета на Гевгелийско и Енидже-вардарско, предводителствувана отъ Михалъ Апостоловъ („Попето“). Пъrvата ми среща съ четата стана въ с. Оризари. Пѫтувахъ съ едно момче отъ четата, дошло да се лѣкува въ Солунъ. Стигнахъ въ селото презъ деня, и момчето ме заведе при ржководителя. Той ми обади, че четата е въ друго село. Бѣхъ облѣченъ като работникъ, кукушка носия, като че ли отивамъ на работа по афионитѣ. Преоблѣкохъ се въ друга носия — въ аскерски дрехи, дадоха ми пушка система „Гра“. Вечеръта тръгнахъ съ сѫщото момче да намѣря четата въ другото село, и щомъ излѣзохъ отъ селото, кѫде гробищата, чу се особенъ знакъ и момчето позна, че е знакъ отъ четата, която състоеше отъ 15 души, облѣчени въ разни дрехи, едни съ куртки, както въ нашата войска, други съ турски чепкени, нѣкои въ аскерски дрехи.

Върнахме се въ Оризари; Попето ме запозна съ другите. До половината на априлий сир. два месеца ходихъ съ четата по района, занимавахме се съ агитация. Вечерно време ще се викатъ нѣкои селяни и ще се увещаватъ да подкрепятъ дѣлото като ги заклевахме предъ четата. Криехме се по цѣлъ день въ известна кѫща. Случи се на петия день въ с. Джово, че случайно единъ турски пѫдаръ влиза въ кѫщата, гдето се криеше четата, отваря вратата и вижда четниците. Ула-

стояхъ около три седмици и тръгнахъ при четата съ други четири момчета. На тръгване полицията подуши, че ще излизаме. При единъ турски часовий ние настъдахме, пихме ракия и така се измъкнахме и стигнахме при четата. Следъ малко порастна четата ми до 16 души, все повече терористи. Михаилъ Герджиковъ, за първъ пътъ изпратенъ отъ Ц. К., постъпил въ мята чета въ Кукушко за да се упражни. Отъ България пристигнаха още 3 момчета (отъ Карлово 2 и едно отъ Кукушъ). Четата успѣ презъ зимата да организира почти всичките села. Пари се събираха отъ селата и се внасяха въ града, за да послужатъ за покупки на оръжие. Презъ януарий 1901 г. Герджиковъ и още едно момче, Петъръ Юруковъ, и други 8 души заминаха за Битолско, самостоятелно да водятъ чети. Преди туй нѣкой си Миланъ отъ друга чета, отъ Гевгелийската, се бѣ предалъ на турците заедно съ Кочо Карловалията отъ мята чета. И двамата отишли въ Солунъ да се лѣкуватъ и тамъ, заловени, изказали нѣкои работи. Имаше опасностъ, че турците ще почнатъ да търсятъ оръжие и пр. Въ туй време се откри солунската афера и сума момчета избѣгаха при мята чета, която мина въ Гевгелийско. Четата ми стана до 30 души. Върнаха се после нѣкои по селата та остана четата пакъ съ 13 души. Пакъ се върнахме въ с. Баялци (на границата между Гевгелийско и Кукушко). На другия денъ осъмнахме заградени, — цѣлото село бѣ заобиколено отъ турска войска. Пѣдарътъ ни бѣше осетилъ. То бѣ на 4 февруарий 1901 г. Тогава четата излѣзе на открито. При излизането ударихме на атака, разбихме засадата имъ и преминахме презъ редовете имъ. Почна се сражение, престрелка въ открито поле. Имаше снѣгъ; залегнахме въ лозята, престрелката трая 14 часа. Отъ 13 момчета убити бѣха 7, а ранени двама. Седъмтѣ паднаха още зараньта при ата

ката. Отъ раненитѣ единъ, Стефанъ Стойчевъ, го оставихме въ безсъзнание, следъ като го повлѣкохме малко, а другия взехме съ себе си. Дръпнахме се въ кукушкитѣ села, отидохме въ с. Калиново. Тамъ сутринъта пакъ потерата ни погна. По снѣга се познаваха диритѣ ни. Отъ тукъ избѣгахме въ друго село та дори третия денъ се изгубиха диритѣ ни.

Следъ това заминахъ за България, понеже турцитѣ силно ни преследваха, а пѣкъ нѣмаше достатъчно оржжие. Четата остана тамъ само съ трима души. Азъ дойдохъ въ София заедно съ Дели-Ивановъ, главно да се погрижа за оржжие. Това бѣше къмъ края на мартъ 1901 год.

Въ София намѣрихъ Дѣлчева и Гьорче, но отношенията имъ съ Сарафова бѣха развалени. Съ Сарафова вече и азъ не продължавахъ никакви връзки, а само съ Дѣлчева. Убедихъ се, че тогава оржжие не може да се занесе до Кукушъ, па и Дѣлчевъ намѣри за добре, азъ да остана въ Джумайско та презъ априлий заминахъ заедно съ Попето, който тръгна за Кукушко. Азъ останахъ въ Джумайско и то въ с. Лагодашъ. Останалитѣ трима отъ четата ми се присъединиха къмъ четата, която Попето заведе отъ тукъ въ Кукушко. Тя състоеше отъ 15-тина души. Заминахъ за Джумайско съ 8 души: Никола Дечевъ отъ Стара Загора и едно момче, Александъръ Дърводѣловъ отъ Враца; другитѣ шестима бѣха македонци. Тогава бѣше се почнала борба отъ страна на Сарафова противъ вѫтрешната организация: да се наложи Сарафовъ като върховенъ началникъ на вѫтрешнитѣ. Сава Михайловъ тогава бѣше учителъ въ Джумая. Цельта на Дѣлчева, като ме изпроводи въ Джумайско, бѣше да подготвя отпоръ противъ сарафовиститѣ, да подготвя населението да не довѣрява на други хора освенъ на вѫтреш-

нитѣ и на Дѣлчева. Въ с. Лешко тогава бѣше учителъ Кръсто Асѣновъ (той недавно биде убитъ въ Ениджевардарско). Като се срещнахъ съ Савата и съ Асѣнова, изтѣкнахъ имъ нуждата отъ пари, че трѣбва да се помжчимъ да се намѣрятъ пари. Савата сmisли, че би било добре да се залови единъ бей, именно „пашата“ отъ Джумая, който билъ богатъ. И Сандански въ това време бѣше дошелъ съ чета, пакъ отъ София, опредѣленъ за Мелнишко. Като не се удаде планътъ съ бея, решихме по другъ начинъ да се търси чарѣ.

II.

Ч. Пѣевъ заедно съ Сандански въ Разлога участвува при залавянето на Мисъ Стонъ. — Борба съ върховистите на чело съ Саевъ. — Ч. Пѣевъ се старае да спира селяните да не въставатъ. — Въоржени стълкновения съ върховистки чети. — Ч. Пѣевъ въ Струмишко.

Заминахме за Разлога и тамъ смѣтахме да уловимъ нѣкого, напр. нѣкого си Хауса, инспекторъ на протестантите. Въ Банско бѣхъ азъ съ Сандански, а четата бѣше вънъ. Случайно пристигна Мисъ Стонъ. Решихме да я заловимъ. На три часа отъ Банско, въ мястността Предѣлъ, бѣхме съ цѣлата чета, нѣкои отъ която бѣха облѣчени съ аскерски дрехи. Сандански Ви е разправилъ, какъ стана залавянето на Мисъ Стонъ и другарката и госпожа Цилка, българка. Понеже Дончо сене съ свои хора нападна четата ми отъ 5 души въ с. Тросково, гдето бѣха и заловените жени, момчетата се окопаха и водиха престрелка. Женитѣ бѣха въ една маза. Азъ пристигнахъ съ 50 души селяни отъ организираните отъ с. Лѣшко, и Дончо, като разбра, че наближаваме, отстъпчи. Въ тая престрелка едно селянче отъ с. Тросково, което Дончо бѣ изпратилъ да ни предложи да се предадемъ, момчетата ни го убиватъ, когато наблизило,

безъ да знаятъ кой е. Съ женитѣ се крихме все по селата — Покровникъ, Лешко, Селище, Тросково, Сушица. Следъ като Дончо премина въ Мелнишко, отидохме и въ с. Кресна и с. Влахи. Когато се взе откупътъ, бѣхме въ Влахи. Детето на Цилка се доби въ Кресна.

Дончо отначало се казвалъ четникъ (сир. началникъ на чета) отъ Петричко и че иде да отвори каналъ за Мелнишко, за да пренася оржжие. Една чета подъ водителството на Мих. Лазаровъ (родомъ отъ България,unterофицеръ) отъ 13 души, която е била съставена отъ селяни на организацията, е била върната назадъ презъ границата, а оржието имъ взелъ Дончо, както и оржието, което тѣ носили за Петричко. Дончо предлагалъ и тѣ да се присъединятъ къмъ него, понеже тѣ идѣли безъ „пълномощно“ отъ централния комитетъ.

Презъ февруари 1902 г. откупътъ се взе. Азъ заминахъ въ Струмишко да пусна женитѣ, а другите до несога откупа. Сумата сега се разпредѣли по районите.

Презъ пролѣтъта 1902 година върховистите бѣха успѣли да хванатъ почва въ Петричко, Джумайско и Малешевско. Селяните още не бѣха се отметнали отъ вѫтрешните, а само искаха да се примиримъ съ върховистите. Последните работѣха съ хора, които вѫтрешните избѣгваха. Тѣ повечето бѣха съ лошо име — контрабандисти и пр. Преследвахме се. Следъ Дончо дойде въ Джумайско Ив. Пашалията за четникъ. Азъ го преследвахъ, искахъ да се срещна съ него та предъ населението да се изкажатъ и дветѣ страни и да оставятъ на населението само да сѫди. Въ с. Желѣзница ржководителите предадоха моите хора на турцитѣ, а Пашалията избѣга. Ржководителите поискаха да се оттегля. Азъ настоявахъ да стане събрание, за да се прегледатъ смѣтките. Ржководителите, учители, Хр. Стоевъ и Хр. Ташовъ, възползвани, че има два комитета, избѣгваха

да се явятъ въ събрание и да се разгледатъ сметки за вземени пари. Тъхенъ човѣкъ, Георги Кривошиевъ, преобрѣченъ въ турски дрехи, отива въ Джумая и обаждана турцитѣ. Азъ и другаритѣ видѣхме, че отъ Джумая е потеглилъ аскеръ (вижда се отъ селото), но не предполагахме, че има предателство. Заехъ позиции и стана седъмчасово сражение. Едно момче падна. Пашалията въ туй време се потайвалъ въ с. Желѣзница. Това бѣше на велики вторникъ. Сетне се видѣ вече, че съвсемъ не може да има дружба съ върховиститѣ та се захванаха жестоки преследвания. Съ Саева азъ на два пжти се ударихъ. Първомъ Саевъ, като се срещна съ мене нощно време при колибите Габрово, се почна престрелка, която трая близу единъ часъ. Отъ тѣхна страна падна едно момче мъртво, а отъ наша страна две момчета бидоха ранени — Нунковъ Костантинъ (отъ Чирпанъ) и Гьошо Ивановъ (отъ Враца, сега убитъ въ Гевгелийско). И дветѣ страни знаеха, че не се борятъ съ турци. Това бѣше презъ май месецъ. Къмъ края на май имахъ още едно сблъскване при Селище пакъ съ Саева; сутринъта стана престрелка изъ кѫщитѣ, около единъ часъ, безъ жертви. Единъ пжть азъ и Саевъ предъ множество селяни въ с. Лешко се обяснявахме въ присѫтствието и на дветѣ чети; и дветѣ страни твърдо останаха на своето.

Агитацията на върховиститѣ състоеше главно въ това, че още презъ сѫщата година щѣло да има въстание и говорѣха, че помощъ ще има отъ България и отъ Русия.

Презъ августъ, когато азъ се срѣщахъ единъ пжть съ Саева и говорихъ цѣлъ день съ него по въстанието, Саевъ бѣше на мнение, че, нѣма да се дига въстание, а ще трѣбва да се работи още една-две години. И азъ се изказахъ тогава, че щомъ е така, се надѣвамъ презъ зимата да се споразумѣятъ и дветѣ страни.

Къде 17 септемврий 1902 г. пристигнаха още 30 души съ Славчо Ковачевъ, Кръсто Йсъновъ и др., та четата ми стана до 50 души. Задачата ни бѣше, щото подъ моя команда да се изпѫдятъ върховистите, най-главно да имъ се осути планътъ за въстанието, за което тъ вече явно агитираха. Селяните бѣха вече си приготвили всичко за въстание, скрили си храна, дрехи, и нищо не работѣха, нищо не си приготвляваха за зимата, за овцитѣ и пр. съ твърда вѣра, че ще се освободятъ. Селяните въ Джумайско, Петричко и Малешевско тогава вече бѣха минали откъмъ върховистите. Имаше села като Лешко, гдео върховистите не си пробиха путь, но изобщо повечето съчувствуваха на тѣхъ. Съ Саева бѣше и Лефтеръ — всичко до 40 души; Дончо въ Петричко водѣше до 20 души; Пашалията въ Малешевско и Петричко — 15 д.; на лѣвия брѣгъ на Струма Юрданъ Стояновъ и Николовъ водѣха около 80 души. Въ Малешевско имаше чети, изпратени отъ Цончева, но водителите имъ бѣха мѣстни хора като Василъ Пехливанътъ, Костандиевъ, Петъръ Ужѣ, а въ Петричко: Костадинъ Поповъ, Кост. Бакаловъ и др.

Като се увеличи четата ми на 50 души, тръгнахъ по диритѣ на Саева съ цель да го ударя и да го прогоня та да се осути въстанието. Нѣкои отъ селяните, като видѣха, че азъ се поусилихъ, и като наблюдаваше денътъ на въстанието, взеха да се колебаятъ, даже и много върли привърженици на върховистите, като напр. попъ Лазаръ отъ с. Падежъ, та дойдоха да ме викатъ да ги спася сир. да изгоня Саева. Азъ пристигнахъ въ Падежъ и насмалко щѣхъ да заловя Саева, но Саевъ отдѣлва четирма души отъ четата си, които отишли та убили спахиите отъ с. Желѣзна (на 22. септемврий, въ недѣля). Селяните, сплашени отъ последствията, отиватъ при Саева да искатъ съветъ, тъкмо

срещу 23. септември презъ нощта, когато азъ търсехъ Саевъ. Саевъ отговорилъ на селянитѣ, че въстанието е решено та, щомъ дойдатъ турци да ги ловятъ, тѣ да взематъ пушките и да удрятъ. На осъмване азъ се спрѣхъ въ с. Падежъ, а когато излѣзохъ да поставя караулитѣ, видѣхъ двамата селски попове, извикахъ ги и отъ тѣхъ разбрахъ за убийството на спахиитѣ, за въстанието, което вече захващало съ тоя денъ и че поповете отивали въ черквата да задигнатъ черковните книги и утвари. Саевъ тогава билъ въ с. Тросково. Докато още така разговаряме, и пушките припухаха въ с. Желѣзница, — бѣ се почнала престрелка между селяни и аскера. Като припухаха пушките, ние излѣзохме на байра, гледахме съ биноклитѣ и видѣхме, че селяните, разбити отъ аскера, бѣгаха въ панически страхъ. Ние, които селяни срѣщахме, увещавахме ги да не взиматъ участие, като предполагахме, че сбиването ще се ограничи само въ с. Желѣзница. Аскерътъ подпали селото Желѣзница. Тогава получихъ писмо отъ Саева съ съдържание: „Селяните се биятъ, не зная, коя е причината, ела да помогнемъ на селяните или поне ни пази тила“. Азъ, като получихъ писмото, слѣзохъ отъ байра, надойдоха селяни, жени, деца, и азъ ги съветвахъ да не бѣгатъ, защото другъ аскеръ ще ги пресрецне, ами да си седятъ по домоветѣ. Ето иде Саевъ съ развито знаме къмъ Желѣзница. Ние се изтеглихме къмъ с. Габрово да увещаваме другите села да си стоятъ мирно. Имаше цѣлъ денъ сражение между Саевъ и аскера. Ние гледахме отъ далечъ. Малко селяни взеха участие. Много дойдоха при настъ, гдето бѣхме взели позиция за всѣки случай. Мръкна се. Ние стояхме още три дена въ Джумайско и нѣма никакво друго сражение. Саевъ съ 4—5 жертви се отдръпналъ. На четвъртия денъ, като захванаха да се движатъ потери, изтеглихме се въ Мале-

шевско. Тамъ три-четири дена се движихме и увешавахме селяните да стоятъ мирно и да оставятъ четите да се биятъ. Единъ денъ седяхме на една височина и забелязахме, че единъ човѣкъ съ шинель влѣзе въ една колиба. Ние съ Кръсто Асѣновъ отидохме тамъ и той се каза четникъ отъ четата на Василъ Пехливана. Заловихме го безъ съпротивление. Огъ него и отъ писмата, които носѣше, разбрахме, че тѣ сѫ решили да дигатъ на другия понедѣлникъ, кѫде 30 септемврий, въстание въ Малешевско. Сега разпорежданията имъ бѣха първомъ да се убиятъ поляците и спахиите турци, каквито има, и всички селяни да се дигнатъ кой съ каквото има — съ коси, брадви и пр. Ние не вѣрвахме, че селяните ще се дигнатъ, ала Пехливанътъ отъ друга страна бѣше изпратилъ хора да убиятъ пѣдарите, та като дойдатъ турците, селяните отъ страхъ да сѫ принудени да се биятъ. Тогава набѣрзо взехме решение, — раздѣлихме се на две: Кръсто Асѣновъ съ 15 души отиде да забиколи една част отъ Малешевско, а азъ другата част съ цель и да увещаваме къмъ миръ и да разбиемъ върховистките чети, които бихме срещнали. Тръгнахме денемъ, само повече села да забиколимъ. Кръсто срещналь при с. Митрошинци трима отъ хората на Пехливана, дошли да убиватъ поляците. Селяните успѣли да обадятъ на Кръсто, той ги заградилъ, но тѣ избѣгали. Ние пакъ съ другата част отидехме въ с. Владимирово съ цель да свикаме въ недѣля събрание, за да се разберемъ съ селяните. Ние се казвахме въ това село върховисти, че сме дигнали въстание въ Джумалийско и идемъ да ги освободимъ. Това го направихме съ цель да узнаемъ, где е четата на Василъ Пехливана. Селяните се довѣриха, като видѣха съ мене и Владиславъ Ковачевъ съ офицерски дрехи (по-рано не ходѣше съ офицерски дрехи) и ни казаха, где е четата. Тогава писахме писмо

на Пехливана, подписахме „Дарвинговъ“, за да дойде да се споразумѣемъ по въстанието. Узнахме, че той вече е събрали до 50 души селяни съ цель да нападне на другия денъ, денът на въстанието, аскера въ с. Будинарци. Ние трѣбаше да действуваме бѣрзо, защото оставаше само единъ денъ за да предотвратимъ катастрофата, и за това прибѣгнахме и къмъ казаното лукавство. Пехливанътъ се усъмнилъ въ писмото, понеже едно отъ момчетата му, които бѣха заградени преди това отъ насъ, му бѣ казало, че гърмѣли върху имъ, ала не знаяло сигурно, дали е биль аскеръ или не. Пехливанътъ изпрати двама свои четници, между които бѣше и Григоръ Георгиевъ-Звѣрката. Отъ последния, който е билъ човѣкъ на вжтрешнитѣ, узнахъ, че тѣ решили да дигнатъ въстание на другия денъ. Задържахме Звѣрката при насъ, а другия го изпратихме съ писмо до Пехливана да дойде да се срещнемъ. Той вмѣсто да дойде съ цѣлата си чета, отдѣля се съ 6 души и дохажда срещу насъ на $\frac{1}{2}$ часъ разстояние и праща единъ човѣкъ да отидатъ само двама души отъ насъ при него. Отиде Ковачевъ съ още едно момче да го увещаватъ да не дига въстание. Видѣхъ, че трѣбва да се убие Пехливанътъ и се приближихъ съ четирма души отзадъ къмъ него, гдето разговаряха съ Ковачева. Като се върна Ковачевъ и съобщи, че онзи не си отмѣнява решението и Пехливанътъ още чакаше, открихме огънь на тѣхъ, ранихме Пехливана, едно момче падна на място и други две ранени. Ние се оттеглихме. Пехливанътъ, раненъ въ крака, не можеше да ходи. Въ следствие на това и не стана въстание въ Малешевско; селяните, които се бѣха събрали при Пехливана, се разбѣгаха.

Ние постояхме още малко въ Малешевско, докато го очистихме отъ тия четици. Една отъ тѣхъ, нападната отъ Кръсто Асеновъ, изгубила единъ четникъ и избѣ-

гала въ България. Въ с. Горемъ (Петришко) още на първия денъ на въстанието селяните, като видели, че ги излъгали, обърнаха пушките противъ върховистите и ржководителя Българиновъ Стоянъ. Този тая пролѣтъ заедно съ баща си пакъ бѣше отишель да организира, но, предадени отъ съселяните, били избити отъ турцитѣ.

Следъ като поизчистихме Малешевско, остана тамъ Кръсто Асъновъ, а пъкъ азъ заминахъ за Струмишко, защото тамъ бѣше се открила афера та турцитѣ търсѣха пушки, биеха, изтезаваха населението за да прибератъ оръжието и пр. Като пристигнахъ, намѣрихъ, че почти всичкото оръжие е предадено. Уплашихъ се, че всичкото оръжие ще прибератъ и бѣхъ решилъ да ударя на аскера. Спрѣ се преследването и се успокоиха духовете. Зимата прекарахъ по селата въ Струмишко съ чета отъ 10 души. Ковачевъ замина за Щипско. Нѣкои се върнаха въ България, болни.

III

Ч. Пѣевъ, загриженъ поради неочекваното решение за въстание, взето въ Солунъ. — По липса на оръжие Ч. Пѣевъ намисля да действува само чрезъ отдѣлни атентати върху желѣзници и др. — Съ нѣколко чети Ч. Пѣевъ влиза въ вѫтрешността. — Злополучни сражения съ турска войска. Следъ много жертви четите се разпръсватъ. — Ч. Пѣевъ следъ единъ последенъ опитъ да действува въ Разлога се оттегля въ България.

Дъзъ въ всичките си писма съмъ настоявалъ да се събере конгресъ и да се види, ако може да се дигне въстание, да се дига, или пъкъ да се пригответъ да се възпривимъ на върховистите и да не вършимъ въстание презъ пролѣтъта. На Солунския конгресъ отъ Битолско е имало само единъ делегатъ — Лозанчевъ. Всички, и струмишкиятъ делегатъ Иванъ Попъ Арсовъ

и Инглизовъ, и тѣ сж били за въстание, при всичко че въ Струмишко имаше само до 200 пушки, въ Мелнишко до 300 — всичко до 500 пушки. Като ми съобщиха това, азъ се залудихъ. Делегатът не бѣше и за делегатъ, ала него намѣрили, него извикали. Казали му, че ще дойдатъ за Струмишко още 300 пушки отъ Солунъ. Азъ, като не вѣрвахъ на това твърде, отидохъ въ Солунъ съ две момчета да видя тукъ, дали има пушки. Остана тамъ Кръсто Асъновъ. Когато дойдохъ тука, нѣмаше пушки даже и за четата, която искахъ да поведа.

Бѣхъ си намислилъ, като видѣхъ туй печално състояние, да направя нѣкой атентатъ по желѣзницата или др., но да не дигаме напраздно народа. Събрахъ тукъ 60 души момчета, въоржени съ манлихери и бердани, взехме динамитъ. Дойдохъ въ София презъ февруарий а преминахме границата на 24. мартъ 1903 год. Бѣхме около 190 души. Имаше съ насъ чети за Радовишко, — съ войвода Коста Мазниковъ; за Велешко — войвода Ник. Дечевъ; за Тиквешко — войвода Тимо Ангеловъ (убитъ при експлозия въ Битолско); за Битолско — войвода Кондовъ; за Кичевско — Ванчо Мицковъ. Презъ февруарий Сарафовъ замина съ около 70 души за Битолско. Разминахме се въ Малешевско.

Имаше силно преследване отъ България противъ мене и другите та минахме денемъ границата на Саса горе въ Кюстендилско. Отъ турска страна не осетиха. Стояхме подъ Саса въ колиби четири дена, докато се поправи времето. Битолчани потеглиха по единъ пътъ за Битолско, а пъкъ ние съ Дечевъ, Мазниковъ и Тимо за Струмишко, отъ гдето щѣхме да се раздѣлимъ.

На велики вторникъ установихме се при с. Лески въ гората (въ Кочанско); съпровождаше ни и Кочанскача чета, предвождана отъ Делчо Коцевъ та бѣхме

до 130 души. Откриха ни ловци и презъ дена се сражавахме цѣлъ день. Дойде войска отъ Кочани. Каравулътъ откри огънь по ловците, убиха едного, другитъ избѣгаха. На близу имало аскеръ. Лески е въ политъ на планината Плачковица. Аскеръ ни пресъче пътя и ние почти на атака го изгонихме отъ две чуки, обаче най-високата чука остана въ турски ржце. Пристигна аскеръ отъ Кочани и Виница и се бихме цѣлъ день, като останахме на тия две чуки. Изгубихме убити Велко Никовъ, родомъ отъ Кула (Бѣлоградчишко) и още трима души и раненъ единъ — Иванъ, отъ с. Смоль (Гевгелийско). Презъ нощта се оттеглихме, следъ като още презъ дена се бѣхме раздѣлили, та тръгнахме по две посоки. Три-четири дена гладни ходихме, защото на всѣкѫде турцитъ бѣха поставили засади. На велики петъкъ намѣрихме въ две воденици брашно, правихме качамакъ, подкрепиха се момчетата. Дечевъ и Мазниковъ тръгнаха по друга посока, а пъкъ азъ — презъ Малешевско за Струмишко. На 1. априлий, великденъ, пристигнахме въ Малешевско, изпратихме да ни донесатъ храна. И Дечевъ и Мазниковъ, понеже били открити по пътя отъ турцитъ, тъй сѫщо дошли въ Малешевско, и аскерътъ по диритъ имъ. На велика сѫбота узнахме, че сѫ наблизу до насъ. На великденъ аскерътъ нападна на тѣхъ. Бѣхме на $1\frac{1}{2}$ часъ разстояние отъ тѣхъ. Съ една частъ азъ се притекохъ на помощъ съ около 30 души, а другата оставихъ да пази тила. На близу билъ и Лефтеровъ та и той дойде на помощъ (Той бѣше човекъ на Цончева). Ударихме аскера въ гърбъ и освободихме нашитъ, които бѣха дали 5—6 жертви. Ала до когато да се оттегли аскерътъ, другъ аскеръ удари Лефтерова въ гърбъ, а сѫщевременно чухъ пушки и при нашитъ момчета, оставени да пазятъ тила ни. Тогава се върнахъ на помощъ на подирнитъ, и докато да пристигна,

намърихъ, че тъз загубили вече до 7 момчета, нападнати въ тилъ. Между туй Лефтеровата чета се разбива на две, едни дойдоха при насъ (13 души), самъ Лефтеровъ съ два-трима отишель на страна, а другитъ били избити. Лефтеровата чета най-много пострада, 11 души отъ неговата чета паднаха.

До вечеръта се сражавахме и се изтеглихме на къде Струмишко. Въ с. Нивичене намърихме приготвенъ хлъбъ, сланина и др. та се подкрепихме. Съ насъ бъше и единъ чехъ на име Климентъ. Въ Струмишко, все въ с. Нивичене, отпочинахме една недѣля. Една часть отъ четата, по-изнуренитъ момчета, до десетина души, се върнаха въ България. Ние, останалитъ, обиколихме селата. Динамитът се бъше развалилъ отъ дъждоветъ, а патронитъ ни останаха по малко.

Следъ солунския атентатъ излѣзе единъ предатель въ Радовишко, гдето бъше Мазниковъ, нѣкой си Михалъ, отъ с. Всеславци, та избѣгаха около 200 души селяни въ гората, кой съ каквато пушка е ималъ — кримичарки и др., и искаха по-скоро да дигнатъ въстанние. Азъ ги придумахъ да мируватъ, понеже следъ солунския атентатъ просто турцитъ ще ги изколятъ. После едни се върнаха въ селата си, а други избѣгаха въ България. Азъ пакъ се върнахъ въ Струмишко, и решилъ да се върна въ Джумайско за да набавя патрони. Следъ солунския атентатъ бѣхъ убеденъ, че нищо не може да стане въ тоя край, защото нѣмаше оржжие. И дойдохъ въ София заедно съ една часть отъ четата, а другата оставихъ въ Струмишко, на две раздѣлена, подъ войводството на мѣстни хора; тя е и сега тамъ, раздѣлена на две. Тукъ, въ София, пристигнахъ къмъ края на юний месецъ и тръгнахъ назадъ къмъ края на августъ при четата, която бъше отъ 250 души, съ намѣрение пакъ да се раздѣлимъ, едни за Радовишко и за Тиквешко. Съ мене

бъше Петъръ Самарджиевъ, а за Радовишко — Никола Жековъ. Дечевъ и Тимо следъ сражението въ Малешевско бъха се завърнали въ България и само Мазниковъ бъше успѣлъ да отиде въ Радовишко, гдето го убиха презъ юлий месецъ. Съ мене бъше и капитанъ Треневъ и студентътъ Пърличевъ, които щъха да заминаватъ за Воденско съ 30 души. Имаше и чета отъ 50 души на Делчо Кочевъ за Кочанско, та всичко бѣхме 250 души. Студентите Стоиловъ, Марковъ, Соколовъ и Лазаровъ бъха съ Самарджиева. Четата мина пакъ презъ Саса. Петъ дена се движихме низъ Кочанско, ходѣхме по малко и не ни откриха. На шестия денъ се спрѣхме при Брѣгалница да престоимъ презъ дена и вечеръта презъ рѣката да хванемъ Плачковица. Спрѣхме се въ кошари. Случайно идатъ турци, които броятъ говеда, свини, въ тази махала. Ние ги забелязахме отъ далече и имъ поставихме засада, въ случай че дойдатъ въ кѫщите. Тѣ влѣзоха, б души турци и двама заптии българи. Турцитѣ не рачиха да се предадатъ та ги избихме; единъ отъ българите се рани, а другиятъ се предаде. Това бъше рано и мястото не позволяваше за бой, та се оттеглихме назадъ по обратенъ путь, нѣщо единъ часъ растояние, и взехме позиция. Чуха се гърмежи и турцитѣ — асери бashiбозукъ — излѣзоха отъ близкото село Оризарци (турско). Следъ 1—2 часа дойде аскерътъ и изгори колиби, кѫщи, гдето мина. И селяните избѣгаха съ насъ. После презъ нощта пакъ се оттеглихме на друга позиция, по-назадъ, и презъ дена дойде много аскеръ, но не дадохме жертви: бѣхме се окопали, имаше и готови окопи отъ турцитѣ. Вечеръта се събрахме, преброихме се, — всички здрави и читави. Потеглихме за „Китка“, да заемемъ позиция за да се биемъ и другия денъ тамъ. Едвамъ бѣхме изминали единъ часъ путь, завалѣ, — буря, мъгла момчетата взеха да се губятъ, да викатъ — шумъ.

Събирахме се на нѣколко пѫти, но най-накрая едно момче, отпаднало, седнало на пѫтя, па и други седнали, като мислили, че и ние напредъ сме седнали да почиваме. Така се откѣснали до 70 души, между тѣхъ и капитанъ Треневъ (отъ Петришкитѣ села) и Стефанъ Мандаловъ (отъ с. Стояково, Гевгелийско). Ние излѣзахме по едно време, оправихме пѫтя, гледаме предъ насъ до 200 души аскеръ — разположили се на пѫтя, огньове накладили и заспали. Трѣбаше да ги избиколимъ, за да заемемъ позиция и после да идемъ да ги нападнемъ. Тогава видѣхме, че липсватъ мнозина. Тогава оставихме плана да нападаме заспалия аскеръ, а се погрижихме за останалитѣ назадъ. Изпратихме куриеръ отъ мѣстните хора, за да ги напѣтятъ. Едвамъ що се отдѣлиха тѣзи отъ насъ, припуха пушки. Между туй, останалитѣ назадъ, именно Треневъ и Мандаловъ, като видѣли следъ нѣкое време, че сѫ се откѣснали, трѣгнали на посоки подиръ насъ и нагазватъ на оня аскеръ на пѫтя. Треневъ е искалъ да го избиколи, а Стефанъ Мандаловъ („доктора“, — билъ аптекаръ едно време) билъ на мнение да го нападнатъ, защото сметтали, че и тѣй и тѣй сѫ изгубени. Откриватъ огньъ, но понеже не били всички съгласни, повечето се прѣснали. Стефановъ, най-опитниятъ, пада убитъ, и другитѣ, останали съвсемъ безъ глава, се прѣснали. Теневъ съ 76 момчета успѣлъ да се измѣкне и после попадналъ на друга засада, та се прѣснали въ разни посоки, а останалъ самъ, и наистина самъ се върналъ тукъ. Ние, като чухме, че пукатъ, застанихме на щрекъ и гледахме да отстѫшимъ, да заемемъ позиция, и трѣгнахме презъ гората по посока, азъ трѣгнахъ безъ пѫть и казахъ да вървя. Нѣкои отъ момчетата заспали и се събудили отъ гърмежитѣ; всѣки се стремѣше да върви напредъ, тича и туку се събератъ на нѣкое място повечко и пакъ

се откъснатъ въ друга посока та и тази част се разпокъса на нѣколко части. Сутринта осъмна, слушаме пушките лукатъ на всѣкѫде въ тая мѣстностъ, все гора. Момчетата, които бѣха съ Тренева, се разпокъсали, едни взели обратна посока и сутринта нагазватъ по 5—6 души на турци, и така много момчета бѣха избити. Точно не може да се каже, колко сѫ избити, но не повече отъ 40 души.

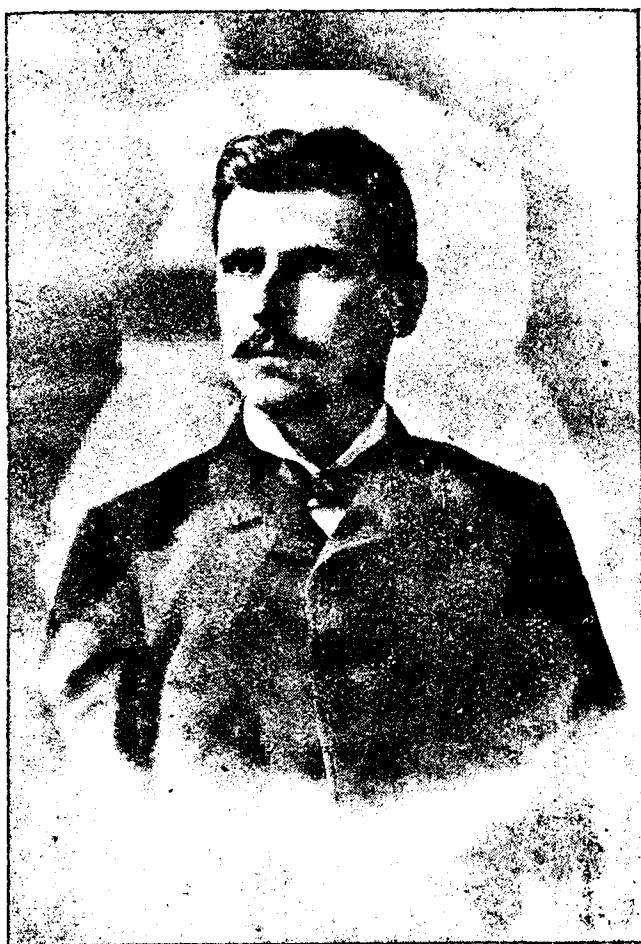
Върнахъ се въ София. Следъ въстанието въ Разложко делегатите бѣха организирали една чета при Рибнитѣ езера въ Рила и ми предложиха да отида съ нея, като по-опитенъ, за да нападнемъ нѣкое турско село. Въ тая чета бѣха и Симеонъ Молеровъ и Димитъръ Стефановъ (свѣршилъ по правото въ Русия, родомъ отъ Бесарабия, директоръ на битолската гимназия, делегатъ на Ц. К.). Отидохъ съ нея чета, минахъ Разлога и трѣбваше да нападнемъ турското село Курудере за да отмѣстимъ, че ходили по плячка и изтезавали нашето население въ с. Бѣлица. Въ селото ни посрещна аскеръ издалечъ съ огънь, та не можахме да направимъ нищо сериозно. Хлѣбъ имахме за три дена. Върнахме се за хлѣбъ. Тѣкмо се бѣхме разположили на бѣлгарска територия до границата, нѣкои момчета отиватъ да си взематъ раници, оставени оттатъкъ. Турцитѣ имъ преграждатъ пътя и ние станахме та се сбихме и паднаха до 6 момчета, а отъ турцитѣ мнозина паднаха. Турцитѣ бѣха минали на бѣлгарска територия.

Съ това се свѣрши.

СПОМЕНИ
на
САВА МИХАЙЛОВЪ.

Сава Михайловъ.

Българите в
Западните
Далкани

1919

ПРЕДГОВОРЪ.

Сава Михайловъ, родомъ отъ Гевгелийско, свършилъ солунската гимназия, случва се народенъ учитель въ Джумайско тъкмо въ разгара на борбите между вътрешната организация и върховния комитетъ. Повлиянъ отъ Дѣлчева, Михайловъ, както самъ казва, си поставилъ за начало да брани самостоятелността на вътрешната организация. И той докрай упорствува въ това направление, работейки въ съгласие съ Сандански, Черньо Пъевъ, Кръсто Асъновъ и др., съ които еднакво сподѣля и грижитъ да се набавятъ на всѣка цена нужднитѣ на организацията парични срѣдства, поради което участвува и въ аферата съ Мисъ Стонъ. Сава Михайловъ минаваше за много честенъ деецъ и голѣмъ идеалистъ, високо цененъ и отъ Дѣлчева. Не може да има съмнение, че и въ борбата си съ върховистите той се е водилъ само отъ чисто принципни побуждения споредъ тогавашното общо разбиране на революционните работи въ срѣдата на вътрешните дейци. За историята на фаталната междуособица между дветѣ революционни крила личната преценка на Михайловъ касателно свързанитѣ съ нея събития е важна.

И като организаторъ вжтре Михайловъ се отличава съ голѣма прямата и решителностъ въ обносите и действията си. За подготовката на общото въстание въ 1903 г. той неуморимо се грижи въпрѣки неблагоприятните условия, които особено се усилили следъ солунския атентатъ. По време на въстанието Михайловъ е единъ отъ последните, който се прибира отсамъ грани-

цата за да споделя съ множеството си другари по оръжие тежката скърбъ за понесените жертви. Запознахъ се съ него при особенъ случай, когато презъ зимата 1903 година по инициативата на нѣколцина доброжелатели въ полза на освободителното движение се правѣха въ София напразни опити да се примирятъ дветѣ течения — върховисти и централисти. Въ една среща съ Дѣлчева, когото за първъ и последенъ пътъ тогава видѣхъ, ставаше дума по въпроса за помирението; поканихъ го да присѫтствува на едно събрание отъ по-видни представители на емиграцията, за да се намѣри най-сетне единъ *modus vivendi* между външните и вътрешните дейци. Дѣлчевъ споделяше добрите ни желания, но и не скриваше съмнението си въ успеха на примирителния починъ. Обеща най-сетне да вземе участие въ събранието, като каза, че ако не дойде лично, ще изпрати да го замѣстя едно лице, въ което може да имаме пълна вѣра като въ него самия. На събранието вмѣсто Дѣлчева се яви Сава Михайловъ. Не познавайки подробно предишните събития, които той бѣ преживѣлъ въ стълкновения съ хора на върховния комитетъ, не можахъ тогава добре да преценя мотивите, поради които Михайловъ крайно недовѣрчиво се отнасяше спрямо представителите на противната страна, между които бѣше и запасниятъ тогава генералъ Цончевъ. Помня добре спокойното, но внушително дѣржане на Михайлова и голѣмото значение, което присѫтстващите отдаваха на всѣка негова дума. И когато на края на заседанието ужъ се дойде до едно споразумение и се състави помирителенъ протоколъ, който оставаше на другия денъ да се подпише отъ представителите на дветѣ страни, Сава Михайловъ заяви, че той приема постигнатото споразумение, но е увѣренъ, че другата страна нѣма да го изпълни. Той излѣзе правъ,

— на другия ден Цончевъ и другарите му се отрекоха отъ споразумението и отказаха да подпишатъ протокола, за което на времето се направи и едно печатано повърително съобщение до емиграцията.

Следът Илинденското въстание се срещнахме съ Сава Михайловъ („Савата“) като стари познати и този път по-добре се разбирахме. Михайловъ беше много елегично настроенъ и на късо предаваше спомените си. Той предчувствуваше, че ще загине, както и стана, понеже считаше за свой дългъ да продължи да работи за освобождението на своите братя оттатъкъ Рила, тогава станали още по-нешастни следъ кървавите последици на въстанието. У мене той оставил впечатление на характеренъ мажъ съ благородни пориви и твърди принципи.

Л. М.

I.

Биографични данни. — С. Михайловъ, като учител въ с. Кавадарци влиза въ организацията. — Въ Гевгелий Михайловъ ржководи управителното тѣло. — Дошелъ временно въ София, схваща опасността за организацията отъ страна на върховистите и се зарича да се бори съ тѣхъ. — Михайловъ въ Джумайско се срѣща съ Сандански и Черньо Пѣевъ. — Залавянето на Мисъ Стонъ.

Името ми е Сава Михайловъ, роденъ съмъ въ 1877 г. декемврий, въ с. Мачуково, Гевгелийско. Първоначално образование получихъ въ родното си село, а отъ I включ. до IV класъ се учихъ въ Цариградъ, въ класното училище презъ 1889—1892 год. Продължихъ образоването си въ солунската гимназия отъ V—VII класъ презъ 1892/3—1895 год.) Назначенъ бѣхъ учителъ въ с. Кавадарци презъ учебн. година 1895/6, сутне бѣхъ една година учителъ въ с. Ракита (Кайларско), отъ тамъ въ Тиквешъ и въ Неготинъ презъ 1897 година, когато стана Винишката афера, после въ с. Богданци (Гевгелийско) 1898/9, а въ града Гевгелия презъ 1899/1900, и въ Джумая 1900/1901 г. до коледа. Тогава минахъ въ четата на Чернопѣевъ и на Сандански, до получаването паритѣ за Мисъ Стонъ, — сутне стояхъ въ София до 24. януарий 1902 г. заедно съ Кръсто Асеновъ и Сандански. Обратно за Македония заминахъ съ Сандански въ Пирина на априлий 6., гдето останахъ до края на май, и пакъ въ София до 10. януарий, когато заминахъ заедно съ Сарафова презъ Кюстендилъ—Кочанско съ своя чета отъ 10 души за Гевгелийско. Стигнахъ благополучно тамъ на 20. февруарий;

въ Малешевското се срещнахъ съ Кръсто Асъновъ и заедно съ него заминахъ; занесохме материалъ, 10—12 това на динамитъ и оржие въ Гевгелийско. Отъ тамъ заминахме въ Кукушко и въ Солунъ презъ мартъ съ Кръсто. Върнахъ се назадъ въ Гевгелийско и тамъ останахъ и презъ време на Илинденското въстание като районенъ началникъ.

Още ученикъ въ Цариградъ, когато прочетохъ „Подъ Игото“ въ Министерския сборникъ, вече смътно се захвана да се заражда у мене идеята за независимост отъ турцитѣ, но по-сѫщински—въ седмия класъ въ Солунъ, гдето имахме ученически кръжокъ и знаехме, че нѣщо се работи. Знаехме напр., че Дамянъ Груевъ, който бѣше тогава въ Щипъ, работи нѣщо противъ турцитѣ, но че има нѣкаква организация, нищо не знаехме. Въ VII. кл. имахъ другаръ Дочковъ Страшимиръ, родомъ отъ Цариградъ (сега живѣятъ въ Сливенъ; Дочковъ сега свърши по медицина въ Берлинъ). Той ми повлия, имаше свободолюбиви идеи изобщо противъ тиранията. Получаваха се тайно вестницитѣ Гласъ Македонски, Право, Автономия, Другаръ, Социялистъ. Когато заминахъ за Кавадарци като учителъ, още не бѣхъ посветенъ по дѣлото. И учителътъ ми Димитъръ Мирчевъ ми влияеше, даваше ми книги съ революционно съдържание. напр. Записките на Захария Стояновъ, Ботова и вестници. Въ Кавадарци вече имаше устроенъ комитетъ още въ 1894 год. Дамянъ, минавайки за Щипъ, бѣше миналъ презъ Кавадарци и бѣше основалъ нѣщо като комитетъ. Заварихъ петима учители и две учителки. Отъ тѣхъ само единъ бѣше посветенъ и бѣше членъ на комитета, а другите членове бѣха единъ търговецъ, Иванчо Мишевъ Велковъ, и единъ тенекеджия. Глигоръ. Мѣстниятъ комитетъ бѣше тричлененъ. Имаше още двама учители въ Вароша, — Пане Ивановъ и Иванчо Минчевъ,

родомъ тамошни, които бѣха посветени. Азъ въ разговоритѣ съ тѣхъ осетихъ, че тѣ сѫ посветени, можѣхъ полека-лека да ги узная, силно желаехъ да се заработи въ тая посока и много мѣжно ми бѣше, че криятъ отъ мене, че си шушикатъ. Тогава идваше вестникъ „Бунтовникъ“, хектографирано издаванъ въ Солунъ отъ централния комитетъ, гдето бѣше и Груевъ като инспекторъ на солунските училища. Единъ отъ другаритѣ, Иванчо Мишевъ бѣше като председателъ на комитета. Той ми съобщи най-сетне, откри ми всичко, понеже се бѣ увѣрилъ въ мене. Прочете ми и правилника, а формална клетва даже не ми поискаха. Отъ тогава съмъ членъ на организацията, сир. отъ края на 1895 година.

Понеже главниятъ учитель въ Кавадарци бѣше екзархийско орждие, бѣше осетиль, какъвъ съмъ, и бѣше доложилъ. Кънчевъ тогава бѣше училищенъ инспекторъ. Като за наказание ме премѣстиха въ с. Ракита. Тукъ нѣмаше нищо още, — въ цѣло Кайлярско идеята бѣше съвсемъ чуда. Въ Ракита имаше още само една учителка. Първъ пътъ наредихме тукъ единъ общъ за цѣлата каза комитетъ, въ който влизаха момчета и отъ селата Палеоръ, Емборе и Конюй, — все учители, тамкашни. Вл заха и още нѣколко души работници отъ Ракита и отъ споменатите села. Устрои се по правилника да се даватъ членски вносове. Гръцко-турската война попрѣчи малко на организирането, положи се само основата. Основаха се комитети и въ селата Дебрецъ и Налбантъ (Биралци). Емборе е тукъ центъръ на черковно-училищното дѣло. Селото Кайляри е чисто турско. Основаха комитетитѣ учители; запознахъ се съ тѣхъ и тѣ приеха. Само учителитѣ въ Емборе не се подадоха. Сетне единъ отъ учителитѣ и друго момче, селянинъ, приеха. Бѣхъ въ сношение съ Пере Тошевъ въ Битоля. Кореспондирахме шифровано съ химическо мастило. Ши-

фърътъ ми го даде той. Тошевъ бъше въ сношение съ централния комитетъ въ Солунъ.

Не ми се искаше да стоя дълго въ Ракита, искахъ да бъда въ класно училище, въ града, за да мога по-вечко да работя. Дадохъ си оставката. Назначиха ме главенъ учитель въ Неготинъ въ второкласното училище по настояването на общината въ Кавадарци. Тукъ имаше комитетъ. Дейността състоеше въ организиране и увеличаване членоветъ на организацията.

Минахъ въ второкласното училище въ голъмото село Богданци (Гевгелийско). И тукъ вече имаше основанъ комитетъ отъ единъ мой бивши другаръ отъ Солунския педагогически курсъ, който преди мене две години бъше учителстввалъ тукъ, именно когато азъ бяхъ въ Кавадарци. Членоветъ вече почнаха да си набавятъ пушки, имаше вече кримки, пренесени отъ България. На бедните добри работници се даваха пушки, доставени отъ централния комитетъ. Наши хора отъ Гевгелийско ги подзимаха отъ комитетски хора въ Струмишко, по каналъ. Състоятелните си доставяха турски пушки, повече система Гра.

Като минахъ въ града Гевгелий, бяхъ членъ на районното ржководително тѣло. Председателътъ Андонъ Костовъ, отъ Дойранъ, бъше главенъ учитель. Още членъ бъше Аргиръ Манасиевъ отъ с. Секово (Гевгелийско) — учитель. Тогава се случи Валандовската афера. Ние тогава въ Гевгелийско (1898—99.) имахме вече чета; — тя е една отъ първите чети. Солунски, компромитирани работници, прости хора, — терористи, извършили въ Солунъ нѣкои работи — забѣгнаха въ Гевгелийско. Четата ходѣше по селата и служеше като изпълнителна власт на ржководителното тѣло. Присъединиха се къмъ четата и момчета отъ Гевгелийско, — едни компромитирани, а други отъ желание да водятъ независимъ, горски жи-

вотъ. Четата порастна на 12 души, седне се раздѣли на две и на три чети, та една замина въ Енидженско. По-после дойде въ Гевгелийско Михалъ Попето отъ четата на Дѣлчевъ (На 1898 г. Дѣлчевъ съ чета е билъ заедно съ Бозуковъ въ Пирина). И той дойде съ малка чета, 5—6 души, и почна да действува въ духа на организацията. По селата четата вършеше агитация, разбира се, отначало съ предпазване — само въ кѫщите на посветените. Минахъ въ Джумая вече като районенъ ръководителъ по искането на централния комитетъ.

Тогава вътрешната организация бѣше въ най-голѣмата си сила. Сарафовъ бѣше на чело на върховния комитетъ. Дойдохъ по коледа въ София и тукъ съ Гьорче Петровъ въ единъ разговоръ разбрахъ, че Сарафовъ тъкми да поsegне на вътрешната организация. Разбрахъ, че Сарафовъ отъ чисто славолюбие иска да овѣнчае своята дейност съ движение, понеже бѣше вече втората му година на комитетствуване и клонѣше къмъ падане та естествено у него се е развивало желание „славно“ да свърши. Това го схванахме като твърде опасна игра, зло за организацията и изобщо лошо та азъ се нагърбихъ да влѣза въ споразумение съ съседнитѣ на Джумайско районни началници (въ Малешевско и Разлога) за да се опремъ на едно евентуално посъгане отъ Сарафова. Имаше мрежа. Предупредихъ ги, но солунската афера се случи, падна Сарафовъ и дойде смѣсениятъ комитетъ Михайлоски-Кеповъ и Цончевъ. Когато се избираще Цончевиятъ комитетъ, азъ бѣхъ дошелъ презъ ваканцията въ София; тукъ бѣха Гоце и Гьорчо. Съ Дѣлчева добре се упознахъ въ Джумая, тамъ той дохожда съ ревизионна чета, дохожда у дома. Срещнахме се въ едно село съ четата му, а той, преоблѣченъ селски, дойде и у дома ми. Още тогава бѣхъ убеденъ въ съгласие съ Дѣлчева и Гьорчо, че не бива

да се довъряваме на Цончева, като предвиждахме, че ще искатъ пакъ като Сарафова да завладѣватъ вътрешната организация. И още тогава си турихме за начало да бранимъ самостоятелността на вътрешната организация, всъкакъ да упорствуваме да не се приематъ въ Джумайско никакви чети безъ знанието и съгласието на делегатите на организацията. Следъ туй въ септември се върнахъ въ Джумая. Още нѣмаше никакви Цончеви чети, имаше само една организационна чета въ Джумайско на чело съ Чернопѣевъ. Азъ се завърнахъ въ Джумая на 17. августъ.

Мислѣхме, още по-преди — на Петровденъ, какъ да намѣримъ пари. Имахме планъ за единъ бегъ въ Джумая, Сюлиманъ бегъ, но тогава и сетне презъ юлий месецъ не сполучихме да го уловимъ. Когато на 17. миняхъ азъ, Чернопѣевъ вече се намираше кѫде Банско, вече планътъ за улавянето на Мисъ Стонъ е билъ приготвенъ и само още чрезъ мене се допитаха до Дѣлчева и Гьорчо, какво ще кажатъ, да се залови ли Мисъ Стонъ. Дѣлчевъ и Гьорчо не вѣрваха, че ще се взематъ голѣми суми за Мисъ Стонъ и за туй Гьорчо не бѣше съгласенъ да се залавя. Азъ заминахъ на 17. съ Кърсто Асѣновъ и съ нѣколко момчета, отидохме въ Банско и имъ съобщихме, че Дѣлчевъ се колебае. При все това на своя отговорност се извѣрши залавянето. Кръсто Асѣновъ (род. отъ Сливенъ, братовъ синъ на Хаджи Димитра) отиде съ четата и съ Мисъ Стонъ, азъ се върнахъ въ Джумая. До тогава Дончо го сметахме като разбойникъ. Ние бѣхме събрали доста пари вжtre за пушки та трѣбваше да доставимъ оржието. А пѣкъ като се ангажирахме съ Мисъ Стонъ, трѣбваше да употребимъ тия пари за да изкараме до край аферата Мисъ Стонъ. Имаше голѣми разноски. Цѣлата чета трѣбваше да се издѣржа на свои разноски, — бѣха 10—12 души. Селянитѣ

не знаеха, съ изключение на два-трима, кои съ ги заловили и пр. Поради туй, че закъснѣ доставката на обещаното оржжие, бѣха се явили недоволство и недовѣрие, и Дончо употреби случая да интригува заедно съ агенти на Цончевия комитетъ въ пограничните мѣста. Съеха се интриги противъ вѫтрешната организация. Азъ бѣхъ още въ Джумая, дохажда въ с. Логодашъ (Джумайско) една генералска чета подъ водителството на Миялъ Лазаровъ (род. отъ България, запасенъ унтерофицеръ). Дойдоха селяни и ни казаха, че дошла една чета, която не познаватъ. Кръсто, преоблеченъ въ селски дрехи, се срещналъ съ тая чета и разбралъ, че е дошла отъ името на Цончевия комитетъ безъ съгласието и знанието на нашия комитетъ.

II

Първо стълкновение съ върховистска чета. — Агитация по селата противъ върховистите. — Михайловъ принуденъ да стане нелегаленъ, постъпва въ четата на Черньо Пъевъ. — Харченето на парите, взети за Мисъ Стонъ. — Михайловъ временно се връща въ България.

Това бѣше въ края на октомврий 1901 год. Кръсто ми съобщи това съ писмо и ме питаше, какъ да постѫпимъ. Пазаренъ денъ се погоди. Азъ заржчахъ на работниците отъ три села (Селище, Покровникъ, Кърджево) да си взематъ пушките и да се сбератъ въ Селище на едно място. Отидохъ азъ съ единъ работникъ отъ Джумаята и съ 30 души въоружени въ с. Логодашъ, гдето въ една кѫща бѣше се спрѣла върховистката чета. Посрещна ни Кръсто и заедно отидохме въ кѫщата, гдето бѣха тѣ. Още като ни видѣха, изтръпнаха. Питахме ги, защо съ дошли, кой ги е изпратилъ. Напомнихме имъ реда на вѫтрешната организация, че не може да се търпи вѫтре чета, която не ра-

боти въ духа на организацията и отъ името на централен комитетъ. Предложихме ѝ да си предаде оръжието и да се върне назадъ. Предаде си доброволно оръжието. Оставихме имъ на нѣкои, които имаха, револверите и съ наши момчета ги изпратихме до границата назадъ.

Отъ друга страна Дончо се бѣше загнѣздилъ въ Петричко и напираше всѣкакъ да си пробие путь и въ Джумайско. Пращаше заканителни писма до селяните и до мене въ града, че щѣлъ да изгори всички, че щѣлъ да ни избие, ако не върнемъ пушките, взети отъ четата, която обезоръжихме въ с. Логодашъ, и пр. Следъ моето заминаване презъ августъ и Дѣлчевъ бѣше заминалъ презъ Малешъ въ Струмишко и отъ тамъ въ Битолско. Тогава следъ Дѣлчева бѣше заминалъ и Халъ съ чета отъ страна на Цончева. Съ Халъ бѣше и Иванчо Карасулията. Тѣ отишли до Струмишко и скоро се върнаха назадъ. Вѫтрешната организация имъ правила спѣнки, отказали вѫтрешните да имъ съдействуватъ и затова скоро се върнаха назадъ. Имаше слухове, че имали намѣрение и Дѣлчева да застигнатъ и да го уловятъ. Огъ заканванията на Дончо, отъ друга страна и туй, че не можахме да устоимъ на думата си да доставимъ пушки о време, забележи се едно колебание между селяните. Тогава по-силно се заговори и за централния комитетъ отъ една страна и за върховния комитетъ на Цончевъ отъ друга. Понеже четата бѣше заета съ жени и не можеше да обикаля по селата, азъ бѣхъ принуденъ да напускамъ града и да обикалямъ нѣкои села. Свиахъ даже общо събрание на всички селски ржководители въ с. Лешко, гдето имъ обяснихъ, какво гони вѫтрешната организация и за какво се домогва върховниятъ комитетъ. Представяхъ имъ работата така, че ако се подадемъ на върховния комитетъ, могатъ неговите хора, било подбутнати отъ правителството на

България и главно отъ княз (както презъ 1895 година, когато нашитѣ хора бѣха играчка на княза), или пъкъ по лични свои побуждения да направятъ нѣкое движение вътре и съ туй да осуетятъ та да не може да стане нѣщо сериозно за свободата на македонците, за която вътрешната организация се подготвлява. И изново се убедиха ржководителитѣ и обещаха да не се подаватъ на върховиститѣ. Това бѣше презъ ноемврий м. 1901 година. Въ това събрание единъ отъ селскитѣ ржководители, Смилянъ Димитровъ, ржководитель въ с. Падежъ, който билъ въ тайно споразумение съ върховния комитетъ, най-много настояваше противъ върховния комитетъ, като казваше, че който се отдѣли отъ вътрешната организация, трѣбва да бѫде убитъ и пр. Но следъ една седмица, когато онай обезорожена въ с. Логодашъ чета, повторно изпроводена отъ Цончевъ, преминала границата, сѫщиятъ Смилянъ я приелъ у себе си и ѝ указалъ съдействие. Следъ малко време сѫщиятъ съ едно писмо ми заявява, че тѣ се отказватъ вече отъ централния и се присъединяватъ къмъ върховния комитетъ, а събранитѣ за пушки пари, предадени отъ тѣхъ на мене, да имъ се повърнатъ. Азъ му писахъ, като му напомнихъ, какво е говорилъ въ събранието и го заплашихъ да се опомни, защото инакъ ще бѫде убитъ. Наближи коледа. Вече и въ града се явиха недоволни отъ вътрешната организация, понеже на сила имъ се бѣха искали пари, а въ сѫщностъ не бѣха съгласни да се работи, бѣха хора търговци та се обявили противъ насъ и въ полза на В. К. Указа се още, че голѣма частъ отъ селскитѣ ржководители въ Джумайско бѣха злоупотребили съ паритѣ, събиращи за оржжие, и отъ страхъ да не имъ се иска смѣтка, наклонни се указаха да сеprehвърлятъ къмъ страната на В. К. И казаниятъ Смилянъ — сѫщо. И въ с. Тросково, гдето Дончо нападна

четата съ женитѣ, и тамъ ржководителътъ се бѣше подалъ по сѫщите причини: той не бѣ даже никакъ внесълъ пари на Ц. К.

На коледа бидохъ и азъ предаденъ. Бѣха подхвърлили едно писмо на 24. XII кѫде къшлата, и единъ турски офицеринъ го намира и го дава на едно българче, симитчия, да го прочете. То съдържало: „Ако искате да знаете, где сѫ женитѣ, и ако искате да знаете, кой е тукъ комитетски човѣкъ, хванете главния учителъ Сава Михайловъ и още Петъръ Китановъ (търговецъ), Никола Чевеята (механджия) и Лазо Покровнички (земледѣлецъ)“. Тѣзи двамата бѣха работници,— Лазо и Никола бѣха взели участие при залавянето на женитѣ. Случи се, че симитчийчето било нашъ човѣкъ та рекло, че не може да чете писмото, и скоро обажда на Чевеята за това. Азъ, щомъ се научихъ за туй, забѣгнахъ въ четата на Чернопѣевъ и Сандански. Часть и половина отъ Джумаята държахме женитѣ въ Селище и Покровникъ. Това бѣше на коледа, а на 18 януарий получихме паритѣ и пуснахме женитѣ. Когато забѣгнахъ въ четата, тѣ бѣха съ Чернопѣева, а азъ съ Сандански, Кръсто и нѣколцина момчета се грижехме да вземемъ паритѣ. Паритѣ ги донесохме тукъ съ Сандански и Кръсто. Дѣлчевъ не бѣше дошелъ та му писахме да дойде. Бѣхме взели решение да не държимъ паритѣ у себе си, а да се събере едно събрание отъ вѫтрешни дейци и да се реши, кому да се повѣрятъ паритѣ. Най-голѣмо довѣрие имахме у Дѣлчева. Сумата бѣше 14,500 турски лири, тежаха до 80 оки. Миняхме въ България отъ Разлога презъ Доспатъ, презъ Аврамовъ проходъ на Бѣльово. Вървѣхме съ момчета до 15 души, съ пушки; куриери отъ организацията ни служеха, намирахме вѫржени и въ България. Оставихме ги въ Бѣльовската гора съ Сандански, а азъ и Кръсто денски тръгнахме за Пловдивъ, купихме дрехи и чанти за всички, и се вър-

нахме във Бълово, преоблъкохме се. Като се вързахме за Бълово, куриеритъ бъха ги вече върнали да си идатъ за Разлога, полицията ги бъше заловила, но нищо не изказаха. Стигнахме като търговци въ София и чакахме Дълчева. Дълчевъ бъше получилъ въ Воденско известие, че сж получени паритъ, и бъше се упътилъ та чакъ следъ единъ месецъ дойде. Става събрание. Опредѣли се една комисия, която ги харчеше. Изпратиха се пари и въ Разлога, въ Джумайско, въ Солунъ и въ Битоля. Тукъ трѣбаше да се въоржаватъ момчета и да се изпращатъ вътре, въ пограничните райони главно и да се борятъ противъ върховиститъ. Благодарение на тѣзи пари ние можахме да противудействуваме и да се закрепимъ, защото тогава бъхме останали съвсемъ безъ пари.

Стояхъ тукъ до края на мартъ, когато се взе решение да заминатъ всички вътре, а да останатъ тукъ само делегатитъ. Избраха се нови делегати: Стефановъ Димитъръ (отъ княжеството), Дели-Ивановъ (отъ Кукушъ) и Дълчевъ. За жалостъ цѣлото лѣто се изгуби въ борба съ върховиститъ.

Азъ заминахъ съ четата на Сандански. Докато ние тукъ имахме събрание и се разправяхме съ паритъ, върховиститъ бъха успѣли да се промъкнатъ въ Джумая. Нашето събрание се състоеше отъ дейци отъ вътрешността, които се намираха въ София: Чернопѣевъ, Сандански, Гьорчо, Малешевски, Аргиръ, Чучковъ, Стефановъ, Дели-Ивановъ. Цѣлата сума се остави на разположение на комисията, а на момчетата отъ четата се купи само по единъ револверъ. Изобщо много малко се похарчи.

Взе се решение, голѣма част отъ паритъ да се употреби за оржжие, но борбата съ върховиститъ ни отвлѣче и отидоха по нея много пари та не се

достави толкова оржжие, колкото мислехме.

Съ Сандински отидохъ въ Джумайско, а Чернопеевъ и Кръсто бѣха пакъ тамъ, отъ дѣсната страна на Струма, а ние отъ лѣвата. Трѣбаше да се боримъ да отвѣрнемъ нашитѣ отъ връзкитѣ съ Цончева. Само съ убеждение действувахме. Заварихме вече чети на върховния комитетъ, чета на капитанъ Стояновъ въ Джумайско, отъ лѣвата страна, а отъ другата бѣше Пашалията. Искахме среща съ тѣхъ, но не се съгласяваха именно тя да стане предъ селяните. Избѣгваха срещитѣ. Имаше опити да ни предаватъ. Ходихме по селата въ Джумайско, Разлога, Мелнишко. Върнахъ се въ началото на юний самъ въ София. Дѣлчевъ бѣше тукъ. Останахъ тукъ до 10 януарий (1902 година). Върховистите бѣха взели върхъ. Азъ бѣхъ единъ отъ четиричленната комисия, избрана като контрола надъ харченето на парите. И Кръсто бѣше тукъ до септемврий, раненъ прекарвайки нѣкои момчета презъ границата, и се цѣрѣше тукъ.

III

Михайловъ заминава съ чета въ Гевгелийско да вземе участие въ въстанието. — Солунскиятъ атентатъ попрѣчва да се доставя оржжие. — Предприематъ се покушения по желѣзницата. — Хвърляне на въздуха моста при Гевгели. — Две сражения съ войската. — Несполучливо второ покушение по желѣзницата. — Край на въстанието.

Отъ тукъ заминахъ на 10 януарий презъ Кюстендилъ съ Сарафова и съ Андонъ Кьосето. Минахме границата на 24 януарий. Сарафовъ си предложи услугите и стана събрание отъ дейците тута, като се взе предварително мнението и на централния комитетъ. Сарафовъ се прие като единица да работи както всѣки работникъ. Сарафовъ бѣше склонилъ да върши, каквато работа му опредѣли централниятъ комитетъ вжтре. Когато Сара-

фовъ тръгна, бъше опредъленъ като районенъ началникъ съ чета (35 души, които организацията му ги даде) въ Малешевско и Петричко. Азъ се раздълихъ съ Сарафова въ плинината Готенъ (на границата между Струмишко, Малешевско и Разлога). Заминахъ за Гевгелийско. Тамъ бъше вече Аргиръ. Отидохъ съ 9 души. Материялътъ, който закарахме, състоеше отъ динамитъ и пушки—сръбски маузерки и берданки, купени по за 28—30 лева. Отивахъ повече съ намърение да се правятъ само терористически акции. Азъ по отношение на въстанието се държахъ въ резерва и казвахъ, че тамъ ще ида и ще видя, ако има почва за въстание, ще въставамъ, ако не, ще се задоволявамъ само съ терористически покушения. Стигнахме къде 20 февруари въ с. Смоквица. Тукъ се срещнахме съ Аргира. Заварихме Аргировата чета доста намалена (5—6 души) и още една генералска чета на Иванъ Карасулията (тамкашенъ). Тия две чети се гонеха една друга. Последниятъ, като по-старъ тута деецъ, бъше и по-силенъ. Организацията не бъше доволна отъ него поради разбойническите му инстинкти. Бъха заловили единъ бегъ, още въ Сарафово време, взели 1200 лири и само 200 лири дадоха на комитета. Сетне централниятъ комитетъ ги изпрати въ България, но Сарафовъ ги взе въ закрила, въ казармата, разгалиха се тия хора, научиха се на пари и преминаха къмъ Цончева.

Азъ гледахъ да се постигне едно примирение. Въ района почти нѣмаше никакво оржжие, но се казваше, че щѣли да дойдатъ пушки за Гевгелийско. Следъ единъ месецъ ни се извести, че дошли пушки отъ Гърция и че се отворилъ каналъ отъ Солунъ та да ги приберемъ. Бъха до 75 пушки. Ние ги приехме отъ Езерото. Имаше надежда още и други пушки, до 300, да се вкаратъ отъ Гърция. Ходихме по всичките села заедно съ Аргира. Четата бъше до 20 души. Всичките български и влашки-

села бъха върни на организацията. Общи събрания ставаха. Дъла се разглеждаха даже и за разводи. Гдето имаше пушки, ги упражнявахме въ стрелба. Въобще въ Гевгелийско не забележихъ готовност да отидатъ да се биятъ. Инакъ четата се приемаше добре, предателство нѣмаше. Солунскиятъ атентатъ ни изненада при всичко, че се очакваше въ случай че се открие. Солунскиятъ атентатъ пресъче пътя на доставката на оржие отъ Гърция. Следъ това вече не можахме отъ никъде да докараме оржие. Останахме всичко съ 100-тина пушки въ района. Четитъ взеха да се увеличаватъ. Карасулията ужъ се помира съ Аргира, ала пакъ си я караше, както си знаеше. Дветъ чети, моята и Аргировата се увеличиха до 80 души. Бъха избѣгали до 10 души отъ Гевгелия, отъ Солунъ много момчета следъ атентата дойдоха въ четата, така че всички пушки бъха ангажирани въ четитъ. И Карасулията имаше до 20 души. По селата нѣмаше нито една пушка. На 28 юни съобщиха, че на 6 юли ще се дига въстание, като се каза, че ще се чака втора заповѣдь. Сетне се отложи за 20 юлий. Датата ми се съобщи две седмици преди въстанието. Като ми се съобщи, събрахме се съ Аргира да се посъветваме, какво да се прави, че хората ще правятъ въстание. Решихме, че друго ние не може да вършимъ освенъ по линията да направимъ по нѣкоя пакостъ на турцитъ. До тогава не бѣше се срѣща-ла четата съ турци та никакво сражение не бѣ станало. Въ дена на въстанието бѣхме поотдѣлно получили известия съ Аргира. Бѣхъ съвсемъ край Гевгелия. Азъ се готвѣхъ да хвърля единъ мостъ на желѣзницата, като мислѣхъ, че сѫщото нѣщо ще направи и Аргиръ. Дойде куриеръ отъ него, въ което ми съобщи, че за сега нищо не можемъ направи, но ще трѣбва да се пригответимъ та съ задружни сили да извѣршимъ нѣщо по-сериозно.

Отложихъ и азъ докато се срещнемъ. То стана на 25 юни при с. Хума. Тукъ взехме решение да развалимъ моста при Гевгелия. На 28 това се извърши нощемъ кжде 10 ч. вечеръта. Имаше на близко стража, ние наближихме съ цѣлата чета, за да пази тя на пътя откъмъ Гевгелия, въ случай че се яви стражата, и отиваме нѣколцина, туряме динамитъ подъ моста и подъ релсите на 900 метра. Взривътъ стана следъ като се отдалечихме. Фитилитъ бѣха запалени сѫщевременно, но пукотнята на 20-тина мѣста последва неедновременно, така че пукотнята бѣше страшна. Цѣлиятъ мостъ (до 20 метра) отиде на въздуха. Турцитъ скоро го поправиха, сир. туриха греди. Имахме желание да хвърлимъ единъ тренъ, но обърнаха треноветъ само денемъ та не можеше нищо да стане. Искахме да разрушимъ моста при Демиръ-капия, но единъ денъ преди това ни предадоха отъ селото Клисура (Тиквешко). Хлѣбъ заржчахме, но аскеръ донесоха. Единъ влахъ, кръчмаръ, е главно виновенъ. Сражавахме се до 3 часа следъ обѣдъ (24 августъ). Изгубихме 6 момчета. Лошо ни бѣха предали. Имахме и бомби, повече собствено издѣлие,—въ шишета отъ бира, обковани съ тенекия или стѣгани съ вжже. Сражението се случи въ гора. Бѣхме дветѣ чети до 55 души. Едно момче, ранено, после умрѣ. Пробихме си пътъ. Дойде кукушка чета въ Гевгелийско и тръгнахме, около 180 души, наедно. При с. Ошинъ пакъ се срещнахме съ аскеръ. На 25 септемврий бѣше тогава. Между клисурското сражение и това се измина почти месецъ, презъ което време силни потери кръстосваха на тълпи по 1000—1500 души. Тия потери изтезаваха, биеха населеннето да каже комититетъ. Потерата ни гонѣше. Онова сражение на 25 септемврий излѣзе сполучливо за насъ, не загубихме ни едно момче, а доста турци сѫ паднали. Не ги оставихме да наближатъ повече отъ 300—400 метра та пад-

наха много. Следъ туй азъ съ нѣколко момчета заминавахъ да хвърля пощенския тренъ, и то когато съ него минава войска, ала нѣмаше кой да ни каже, кога ще мине войска. Най-сетне рекохме, какъвто и да е тренъ. Турнахме петардитѣ, ето го трена при с. Смоквица, мина, и нищо, — калпави петарди. Опитахме съ електрически експлозивъ. Презъ м. октомврий чакахме, и тъкмо крайният вагонъ докато да мине, експлодира; крайният вагонъ се разкъжса, и мина тренътъ. Вагонътъ билъ пъленъ съ жито. Мина безъ жертви, и ние бѣхме доволни, че само ефектъ се постигна. Почнаха треноветѣ пакъ да циркулиратъ само денемъ. Това бѣ последниятъ нашъ атентатъ.

Съ сѫщитѣ 7—8 души трѣбваше да минемъ презъ Вардаръ за да вземемъ дрехи. Бѣше 7 ч. (въ края на октомврий). Тъкмо щѣлъ да мине единъ тренъ съ войски и затова турцитѣ турнали засада на $\frac{1}{2}$ часъ далечъ отъ линията по пътищата. Налетѣхме на една такава засада, съвсемъ близу бѣхме, съ ржце да ни хванатъ. Гърмѣха много, но не удариха никого, и ние се отървахме безъ загуби. Върнахме се назадъ при другитѣ. Получи се известието да се прекъснатъ неприятелските действия, и ние спрѣхме. Почна да пълни всички села аскеръ по 150—120 души. Снѣгъ падна. Рекохме да се намалятъ четитѣ. Потеглихме за България. Азъ пристигнахъ тукъ съ 6 души, а Аргиръ по-сетне съ 40 души. Карасулията пъкъ тъй сѫщо съ чета — още преди мене.

СПОМЕНИ
на
ХРИСТО КУСЛЕВЪ

Христо Куслевъ.

Българите в
Западните
Далкани

1919

ПРЕДГОВОРЪ.

Христо Куслевъ, интелигентенъ момъкъ, завършилъ солунската гимназия и бившъ народенъ учитель, е единъ отъ първите, които ме посветиха въ работите на вътрешната организация, особено подробно описвайки ми печалното зрелище, което съм представлявали гоненията между последователите на централния комитетъ и на основаното въ Солунъ „Братство“, както и посетне борбите между върховисти и централисти главно въ Петричкия районъ, где Куслевъ е ръководилъ организационна чета. Тогава особено впечатление ми направи разказътъ му за жестоките наказания, прилагани спрямо леките жени отъ народа, които не изпълнявали строгата заповедъ на организацията да не се сношаватъ съ турци. Също така ме уучудиха не по-малко любопитни епизоди въ спомените му, какъ видни турци съм търпели явното намесване на четите въ частния животъ на населението, принуждавайки го да страни отъ турците, чувствително увреждайки по този начинъ техните интереси и главно господарския имъ престижъ. Изобщо спомените на Куслева съдържатъ любопитни, характеристични епизоди отъ живота на населението, средъ което тогава е действувалъ.

Разказътъ на Куслева достига до края на големото въстание, следъ като е действувалъ съ чети и въ Разлога и Неврокопско. Той е тръгналъ съм Дълчева през януари 1903 г. и следъ смъртъта му е действу-

валъ въ Струмишко, като е взелъ участие същне и въ действията по време на въстанието. Не разказва обаче подробности, какво е вършилъ презъ туй време; очевидно е, че нищо сериозно не се е предприемало поради слабата подготовка за въстание па и поради убеждението, което всички ржководители отсамъ Вардара сѫ сподѣляли, че въстанието е прибързано, неподготвено. Поради това и тукъ въстанието се е изразило само въ нѣкои по-смѣли акции на районните чети.

Разочаруванъ отъ неуспѣхитъ, Куслевъ същне продължи да се учи въ чужбина и свѣрши по зъболѣкарство въ Женева, гдето презъ 1907 год. пакъ го видѣхъ. Той следъ това нѣкое време престоя въ България и после се изгуби нѣгде въ чужбина.

Л. М.

I

Биографични данни. — Първата организационна дейност на Куслевъ въ Джумайско. — Куслевъ се връща въ Солунъ дâ довърши гимназиялното си образование. — Привърженици на централния комитетъ и на „Братството“ между учениците въ солунската гимназия.

18 януарий, 1904 год.

Казвамъ се Куслевъ Христо, роденъ съмъ въ Кукушъ на 18 мартъ 1877 г. Родителите ми съ кукушани; баща ми бъше търговецъ. Първоначалното си образование получихъ въ Кукушъ до III класъ включително, а после продължихъ въ Солунъ, гдето въ 1896/7 учебна год. свършихъ VI класъ. Дойдохъ въ София да ставамъ юнкеръ. Издържахъ изпитъ, но се разказахъ, не искахъ да ставамъ „машина“, та отидохъ учителъ въ с. Лешко (Горно Джумайско) презъ есенята на 1898 г.

Още въ Солунъ, въ пети класъ, разбрахъ, че има революционна организация. Случайно се запознахъ съ единъ работникъ по дългото отъ вънъ; той ми обади подробности и тогава узнахъ, че има и въ Солунъ таенъ комитетъ, въ който се приемали за членове и по възрастни ученици. Попъ Стаматъ (род. отъ солунските села) бъше като съветникъ и той кръщаваше новите членове, — при него ги водеха. Той ме покръсти, записа ме за членъ. При него само дохождахъ, той ми даваше вестници Въ шестия класъ предъ божикъ се запознахъ съ Дамянъ Груевъ, който бъше тамъ инспекторъ. Тогава той ми каза да агитирамъ между другарите си въ гимназията. Въ Кукушъ узнахъ, кои съ работниците. Както казахъ

поискахъ да постъпя въ военното училище, за да се запозная съ военното изкуство. Разубедиха ме нѣкои кукушани въ София като ми казваха, че човѣкъ ставалъ въ това училище просто „машина“ и пр., и азъ се отказалъ. Но все пакъ искахъ отъ малко-малко да се запозная съ военното изкуство. Искахъ поне малко, до пролѣтъта, да послужа войникъ въ България, колкото да зная да въртя пушка, но ми се каза, че това не се позволява. Гьорчо Петровъ бѣше тогава задграниченъ представител на организацията, а по-рано учитель въ гимназията въ Солунъ, когато бѣхъ въ петия и шести класъ, та се знаехме. Въ споразумение съ него заминахъ или, подобре, бѣхъ проводенъ за учитель въ Лешко. Тукъ имаше вече наредено нѣщо, имаше куриери и пр. Селянитѣ даже не искаха учитель, но се принудиха да ме приематъ. Въ Джумаята се съобщи на посветенитѣ нѣколцина да действуватъ предъ коджбашията и поповетѣ въ Лешко, да бѣда назначенъ за учитель. И така се назначихъ

Съобщиха ми въ Джумая шифъра, за да мога да кореспондирямъ съ града. Пазарихъ се за 11 лири годишно и отворихъ училището. Почнахъ да агитирамъ между населението, да покръщавамъ нѣкои членове, а главното бѣше да уредя място за приемане на чета, която щѣше да мине за Малешевско за да задигне нѣкой бегъ. Но задигнаха, презъ февруари 1899 год. само 40 глави едъръ добитъкъ на Дюстинъ ага отъ Виница. Четата бѣше изпратена отъ Малешевски, който бѣше въ Дупница. Съ говедата се върна четата въ България, предаде ги, а паритѣ, види се, сѫ били дадени на Малешевски и на Гьорче за комитета. Четата бѣше отъ 7—8 души, водени отъ нѣкой си Васе. Не стана никаква афера. Турцитѣ помислиха, че „разбойници“ сѫ сторили това. Наскоро, кѫде великденъ, мина друга чета съ подобна цель, пакъ отъ 7—8 души, пакъ организирана ужъ отъ

Малешевски, и тя отиде въ Виница, и пакъ искаха да задигнатъ единъ бегъ, но не успѣха, бѣха се разпрѣснали така, че дори войводата, нѣкой си Стоянъ, самъ бѣше миналъ „безъ о pinци“ презъ границата на България. Тая чета подигна „Винишката афера“. Бѣха тия четници хубаво въоржени, съ бердани. Тъкмо когато стана Винишката афера, почнаха да пращатъ отъ България оржжие, предназначено за Малешевско. Оржието минаваше презъ Лешко, — все кримки. На два пъти минаха 10 товара съ по 16 пушки на конь. На третия път не можаха да прекаратъ; турцитѣ удариха куриеритѣ и имъ взеха дори конетѣ, които на другия денъ стопанитѣ съ по едно бѣло меджидие си ги взеха въ Джумаята отъ аскеритѣ, като казали, че конетѣ имъ били откраднати. Следъ това друга чета отъ 7 души въ май месецъ 1899 год. мина за Струмишко. Въ тая чета бѣше Ефремъ Чучковъ, който сега е въ Лъджене на пункта; той бѣше учителъ въ Пехчево, когато стана Винишката афера, а родомъ е отъ Щипъ. Имаше въ четата и едно помаче, родомъ отъ Кресненско. Азъ се учудихъ и ги запитахъ, какъ могатъ да водятъ такъвъ човѣкъ съ тѣхъ; отговорихъ ми, че тоя помакъ (на 26—27 години) е билъ и презъ 1895 година съ въстаниците и че билъ „добро“ момче. Поговорихъ съ помака, когато по месецина изпращахме четата, и помня, че той между друго ми каза думитѣ: „Не се пускайте въ авантюри“. После се научихъ, че тоя сѫщиятъ помакъ е предалъ две момчета отъ сѫщата чета, които турцитѣ затвориха въ Скопье. Даже и насъ ни бѣше предалъ и куриеритѣ и всичко.

Запознахъ се съ ржководителитѣ въ околнитѣ на Лешко села. Бѣхъ неопитенъ, младъ, много лошо живѣехъ, самъ живѣехъ въ училището. Селянитѣ бѣха добри хора, подвижни, много добри работници по дѣлото. Особено куриерътъ Николай бѣше добъръ, идеаленъ момъкъ.

И сега си е тамъ работникъ. И чорбаджията Китанъ бѣ добъръ човѣкъ, честенъ, и за дѣлото помагаше. Той биде много изтезаванъ миналата пролѣтъ кѫде Гюргьовденъ, изтезаванъ до умиране, и пакъ следъ всичко туй и сега помага. Сега въ Лешко той и Николай сѫ стълбоветѣ. Попъ Стоиль е невиненъ, страхливъ човѣкъ.

Четата, що замина заедно съ помака, ми донесе поржчка отъ комитета въ София (отъ Малешевски) да седя презъ цѣлото лѣто за да се намѣря на помощъ както на други организационни чети, които щѣли да минаватъ, така сѫщо и на нѣкои ранени, които може би щѣли да минатъ за България. Четата, за която казахъ, бѣше въоружена съ манлихерки. Седѣхъ до 20 юлий, и като видѣхъ, че нѣма такива чети, дойдохъ въ София, намѣрихъ се съ Дѣлчева, когото бѣхъ виждалъ още като ученикъ въ Солунъ и Кукушъ. Той се смѣташе тогава като първъ човѣкъ на организацията. Дѣлчевъ ми съобщи, че нѣма да минаватъ такива чети, и азъ нас скоро презъ Дупница, кѫдето занесохъ на Малешевски нѣкои вестници и револвери, се върнахъ пакъ въ Лешко и отъ тамъ — право презъ Кресна за Солунъ, за да си свърша седми класъ въ гимназията Свѣршихъ въ 1899/1900.

Тогава бѣха въ комитета въ Солунъ Татарчевъ, Матовъ и Pere Тошевъ. Съ последния повече се срѣщахме. Когато бѣхъ въ шести класъ, покръстиха се до 21 ученикъ, които образуваха таенъ революционенъ кръжокъ. Купихме си револвери, да си ги имаме; събрахме членски вносове — даваха кой колкото обича, по единъ-два гроша и пр. Събрахме и волни помощи. Даже откраднахме на едно богато момче отъ пансиона 6 лири, когато му пратиха пари да си плати въ пансиона. И тѣзи пари се дадоха „въ касата“. Въ Солунъ имаше единъ кръжокъ отъ кукушани, които внасяха по

единъ грошъ на седмица; бѣха все ученици, безъ да бждатъ посветени въ дѣлото. Паритѣ се събираха съ цель да се купуватъ революционни книги, които просто гълтахме. Четохме „Подъ игото“, което ни направи сильно впечатление; фразата на Боримечката „майка му стара!“ бѣше тръгнала низъ населението, даже до тогава тази фраза не бѣше употребителна въ Македония. Въ седми класъ продължихъ да се числѧ въ тайниня ученически крѫжокъ. Много вече влияехъ като опитенъ деецъ, агитирахъ въ VI и VII класъ. Учителъ бѣше и Мартиновъ. Тогава вече водѣхме борба съ учениците отъ гимназията, които приналежаха къмъ „Братството“, целта на което бѣше да се противодействува на сръбската пропаганда. Това братство посвещаваше ученици, като имъ се казваше, че братството пакъ преследва революционни цели.

Когато дойде подполковникъ Янковъ въ Солунъ, още нѣмаше такова братство, и ние свободно си работѣхме. Колушевъ, Гарвановъ, Тенчевъ, Мишевъ не влизаха въ тайниня революционенъ комитетъ. Слушалъ съмъ, че не сѫ ги приели. Съ тѣхъ бѣше и Ат. Наумовъ. Янковъ е искалъ отъ Дамянъ Груевъ да узнае сметките на комитета и какво е извършено отъ комитета до тогава. Груевъ му казалъ: „Азъ имамъ място, кѫде да давамъ такива сметки; Вие не сте опълномощени отъ организацията да ви разкрия сметките на комитета“. Янковъ, разсърденъ, дохожда при Колушевъ и вече съ отворени карти захващатъ съ Колушева и гореказаниятъ да работятъ противъ комитета. Янковъ отиде въ Костурско и отъ тамъ — въ България. Огъ тукъ писалъ между други и едно писмо до Колушевъ, което попадна въ ръцетъ на ученическия крѫжокъ. Янковъ бѣше го изпроводилъ въ единъ хотелъ до ханджията, а пъкъ този го предалъ на единъ ученикъ отъ Костуръ, Стефанъ Кузмановъ, членъ на нашия ученически крѫ-

жокъ. Той го прочита предъ нѣкои другари, между които бѣхъ и азъ. То съдържаше много детински работи: „Зашо не ми отговаряшъ? Какво уредихте? Работите ли вече по онуй? и пр.“ Отъ писмото се разбираше, че сѫ уговорили съ Колушева и др. да устроятъ нѣщо като контра комитетъ, и на тая идея се дѣлжи „Братството“. Скоро следъ заминаването на Янковъ се образува „Братството“, и вече се захвана борба между насъ и него. Въ едно друго писмо Янковъ пишеше, че скоро кабинетът щѣль да падне и напролѣтъ щѣло да има война, въстание щѣло да има въ Македония. Наистина, кабинетът въ България падна. Колушевъ тогава бѣше говорилъ на своитѣ другари, че въстание непремѣнно ще има. Копия отъ тия писма се намиратъ у Пере Тошевъ. Често пжти дохаждаше до голѣмо ожесточение между насъ, учениците, посветени на вѫтрешната организация, и учениците отъ Братството. Тѣзи ни следѣха даже кого покръщаваме, и ние неведнажъ искахме да ги биемъ дори, за което искахме пъзволение отъ Перета, но той ни забраняваше, за да не се дигне скандалъ и пр.

II

Куслевъ въ Сѣръ. — Аферата на Наумовъ. — Дѣлчевъ съ чета въ Сѣрско и Драмско. — Куслевъ организува селянитѣ, купува оржжие. — Гонения съ турски бегове.

Като свѣршихъ VII класъ, безъ матура (1900 год.), отидохъ презъ ваканцията въ Дойранъ за св. Илия на панаиръ. Срещнахъ се съ сѣрския ржководителъ Стефанъ Константиновъ (отъ с. Хотовс, Мелнишко). Каза ми, че въ Сѣръ нѣма човѣкъ да ржководи работитѣ, гонеже бѣше станало покушението срещу Наумова та бѣха се разбѣгали, а Нико Никовъ бѣше затворенъ. Покушитель бѣше Михалъ Попето, родомъ отъ Радомирско. После го убиха въ Кукушко, именно по-мина-

лата година, когато бъше тръгналъ съ една чета да задигне една калугерка — игуменката католикиня въ Кукушъ. Католиците имат тамъ нѣщо като манастиръ. Потерата ги открива, той пада убитъ въ с. Чугунци преди да успѣятъ да приложатъ плана си. Съ Попето взеха участие въ покушението противъ Наумова още Ангелъ Спанчовалията (отъ Мелнишко), по-сетне сѫщо така убитъ, защото мина къмъ върховиститъ, и Андонъ Кьосето. Тогава азъ заминахъ въ Сѣръ, следѣхъ, какво говори ранената Наумовица. Чрезъ Димитъръ попъ Томовъ, учителъ въ Сѣръ (род. отъ Гевгелия), узнаяхъ всичко, какво говори тя, и докладвахъ въ Дойранъ. Тя бъше се заканвала, че всичко за организацията ще разкрие, но когато дошелъ турскиятъ следователъ, следъ три дни, вече не е могла да говори. Следъ смъртъта ѝ писало се на Наумова отъ София едно писмо да се дигне отъ Сѣръ, защото въ противъ случаи ще бѫде убитъ. Писаха ми да видя, дали ще се дигне, и той следъ 2—3 дена се дигна. Следъ това получавахъ писма отъ Дѣлчева, който бъше дошелъ съ чета отъ София съ цель да задигне единъ консулъ — мисля че австрийския консулъ въ Сѣръ. Той се навърташе въ близката планина Боздагъ. Покушението върху Наумова осути тоя планъ. Имаше гонение, а и нѣмаше хора. Следъ това кроехме да дигнемъ единъ турчинъ по име Хаязъ бей, много богатъ, въ Драмско. Стойо войвода едно време искалъ да го дига и биде убитъ тамъ. Писаха ми отъ Драмско, че на известна дата тоя бей ще мине покрай една мандра та да го дочакатъ. Но самиятъ калаузъ, единъ гъркоманъ, който е водилъ преговори съ Дѣлчева за да подведе бега да мине отъ тамъ, отивайки на мандрата обадилъ на бега, че го чакатъ комити, и той се върналъ назадъ. Мустроукътъ бъше тогава съ Дѣлчева и тогава избѣга отъ Дѣлчевата чета съ 7 души за да правятъ харамий-

ство. И наистина насконо следъ това Муструкътъ дигна калугера отъ Сърския манастиръ, отъ когото взеха до 300 лири. И Бозуковъ бѣше съ Дѣлчева, и той се отдѣли съ своя чета за въ Кукушко, за да дигатъ дойранския бегъ, но не успѣ. Дѣлчевъ успѣ насконо да дигне единъ гъркъ отъ Сърско, но той имъ избѣга преди да се взематъ парите. Дѣлчевъ го държа 15-20 дена.

Дълъ тогава заминахъ за Солунъ. Въ Съръ бѣхъ говорилъ съ секретаря на българското агентство Самаровъ (род. отъ Пещера въ България) по освобождението на Никова, който биде арестуванъ по аферата съ Наумова. Никовъ бѣше съветникъ въ ржководителното тѣло и бѣше заподозренъ. Самаравъ ми каза, че съ 10 лири би се издействуvalо освобождението на Никова. Въ Солунъ съобщиха това на Татарчева и се изпратиха 10-те лири, но Никовъ не можа да се освободи. Въ началото на учеб. год. 1900/1091 год. заминахъ въ Кукушъ и бидохъ назначенъ главенъ учителъ въ първокласното училище въ Долни Порой. Назначенъ бѣхъ отъ сърската община.

Въ Порой прекарахъ до ваканцията. Тукъ бѣхъ ржководител въ Поройско. Почти въ всички села се устроиха комитети съ изключение на селата Липушъ и Тодоричъ. Рамна е влашко село. Имаше вече правилници, устави, които се разпратиха по всички села. Въ всѣко село се назначиха ржководители и съветници. Събираха се членски вносове. Имаше куриери. Волните помощи се опредѣляха отъ ржководителното тѣло. Дълъ разпитвахъ ржководителя въ всѣко село, кой колко може да даде, та споредъ това имъ се налагаше. Имаше специални лица терористи. Имахъ въ Долни Порой двама, единъ отъ тѣхъ бѣ Алекско Поройлията. Пращахъ ги въ други села, често пѫти заедно. Нѣма случай да се прибѣгва до насилия, обикновено си даваха помощта. Съ-

брахъ само въ Долни Порой до 120 лири. Отъ Шугово се взеха до 30 лири, отъ Мжтници 10 лири, отъ Горни Порой до 150 лири и др. Още не се искаха отъ всички села помощи, за да не се огорчатъ хората отъ самото начало, а само членски вноски се взимаха отъ всички, и то само отъ посветените.

Азъ заварихъ вече съ чета Мих. Попето, който оти-
ваше само въ нѣкои села съ 6—7 души. Тя бѣше ор-
ганизационна чета. Попето бѣше дошелъ съ Дѣлчева и
въ Сѣрско се отдѣли съ отдѣлна чета въ Порой за да
накаже двама турци, зулумджии, отъ с. Шугово и отъ
Г. Порой. Биде наказанъ и единъ шпионинъ, влахъ, отъ
Г. Порой. Следъ туй по заповѣдь отъ Ц. К. четата
биде повикана да отиде въ Кумановско, гдето имаше
борба съ срѣбската пропаганда. Презъ пролѣтъта дойде
друга чета, кукушката чета, само съ четирма души. Тази
служеше да събира паричнитѣ вноски, които се пращаха
въ Сѣръ. Съ комитски пари азъ купувахъ пушки, ре-
волвери само отъ арнаутитѣ. Пушкитѣ, повечето система
.Гра“, продавахъ ги на селянитѣ срещу дадената стой-
ностъ. Купихъ 26 пушки. Отъ Сѣръ и отъ централния
комитетъ не позволяваха да се купуватъ пушки, защото
ужъ отъ Бѣлгaria щѣли да дойдатъ по-евтини. Азъ
плащахъ до $2\frac{1}{4}$ до $2\frac{1}{2}$ лири за пушка. Правѣше се обу-
чение само съ прицѣль. Бѣше дошелъ Илия Орловъ
(бившъ юнкеръ въ София) за главенъ учителъ въ Долни
Порой та съ негова помощъ упражнявахме членовете
на Д. и Г. Порой; събирахме ги въ черквата и тамъ се
упражняваха въ прицѣлка, стреляне правъ, на ко-
лѣнѣ и лежешкомъ. Презъ тая година биде убитъ
единъ арнаутинъ, Реджо, контролъръ на тютюна, за-
щото криеше арнаути разбойници. Уби го Алексо като
терористъ. Следъ туй нѣколко пѫти се тури засада на
Салимбегъ отъ Долни Порой, гдето има много лоши

турци, и на Емèръ-ага — и двама членове на турския комитет въ Д. Порой, въ който е влизалъ и мюдюринътъ. Тъ отъ своя страна много искаха да ме убиятъ, а тъй също и Алекса, но не успѣха да ме начакатъ нѣгде. Единъ пжъ щѣха да ме убиятъ у дома, но пакъ не сполучиха. Знаеха вече турцитѣ, какво вършимъ. Всъка недѣля идваха наши хора въ черквата, гдето кърщавахме новитѣ. Опитахме да отровимъ Емèръ-ага, понеже той нигде не излизаше, но осети. Трѣбваше да изпие въ чай отрова, въ кафенето на съветника Вельо Калайджиевъ, който бѣше идеаленъ момъкъ. Другиятъ съветникъ Георги Недѣлковъ, нареченъ „Майка му стара“, (челъ „Подъ игото“) тъй също рѣдъкъ работникъ, идеаленъ човѣкъ, поосетилъ, че въ гърлото щипе нѣщо, усъмнилъ се и далъ чашата да пие кафеджията. Турчинътъ извадилъ и револверъ и го каралъ да пие. И този глѣтналъ две-три глѣтки и плюналъ, като казалъ, че наистина нагорчава нѣщо, — и му направилъ другъ чай. Турчинътъ се бѣ усъмнилъ, защото и турцитѣ бѣха захванали да употребяватъ отрова и бѣха опитали и мене да отровятъ. Бѣхъ ходилъ въ Солунъ по единъ шпионинъ влахъ, за да го посоча тамъ, та да го спастрятъ, тъй като въ Порой не можеше да се извърши туй, понеже се пазѣше. Връщайки се отъ Солунъ отидохъ въ единъ ханъ на обѣдъ при единъ българинъ, Динко (Динката) въ Долни Порой. Той бѣше заедно съ турцитѣ, — обираха хората. Бѣше го повикалъ самиятъ мюдюринъ и бѣше му говорилъ да ни убие. Азъ поискахъ вино, глѣтнахъ единъ-два пжти, стана ми лошо, взехъ да повръщамъ, — много лошо ми стана. Добре, че не глѣтнахъ повече.

Засадитѣ противъ реченитѣ двама бегове не сполучиха, понеже не минаха турцитѣ. Турихме засада на единъ докторъ, гъркъ, отъ Долна Джумая, турски шпио-

нинъ, но и той не мина презъ същото място. Хора на турския комитетъ три пъти стреляха върху Михалъ отъ Горни Порой, но не можаха да го убиятъ. Следъ туй едно турче, членъ на турския комитетъ, подкупено отъ власитѣ въ Горни Порой (въ това село има власи), уби единъ богатъ българинъ отъ същото село, Клифовъ Иванчо, членъ на организацията.

Такива кървави гонения имаше тогава.

Презъ ваканцията отидохъ си въ Кукушъ. И тамъ училището бъше станало цѣлъ хюкюматъ. И въ Порой вече бъше въведено да ги съдимъ хората, да имъ разправяме съдебни дѣла. Това се въведе въ Поройско презъ нея година, а въ кукушкия районъ съденето по-рано бъде захванало. Хората бъха престанали да ходятъ по турски съдилища. И на нечленове на организацията се запретяваше чрезъ терористите да ходятъ по турски съдилища. Следъ ваканцията се върнахъ пакъ въ Д. Порой, но едно писмо отъ Сѣръ дойде, и азъ тръбаше да замина въ Сѣръ, гдето ми съобщиха, че въ Петричко нѣмало нищо наредено, имало нужда отъ опитенъ въ дѣлото човѣкъ да тръбвало да замина въ с. Цапарево. Тукъ станахъ учитель и прекарахъ цѣла учебна година — 1900—1901.

III

Куслевъ минава въ Петричко. — Населето скоро възприема идеите на организацията. — Наказватъ се българки, които сношаватъ съ турци. — На турцитѣ не се дава подслонъ въ български къщи, гдето има жени; турцитѣ крайно възмутени поради това.

Въ Петричко действувахъ въ Каршияка, отъ Игуменско на горе, западно отъ Струма. Въ селото Гореме заварихъ учителя Цонѣ, родомъ отъ същото село, като ржководителъ съ десетина души едномишеленици. Въ Рибница попътъ съ нѣколцина бъше ржководителъ, а

въ с. Палатъ попъ Трандафилъ съ двама-трима. Организацията тукъ датува отъ 2—3 години, отъ времето на Георги Костадиновъ (отъ с. Хотово), учителъ въ Петричъ, и Димитъръ Щановъ отъ с. Крушово (отъ Демирхисаръ, Сърско). Тъ били районни ржководители. По другите села нѣмаше никакви ржководители. И цѣлата организация състоеше само въ туй, че знаеха ржководителите за дѣлото и сегизъ-тогизъ сѫ указвали нѣкакви услуги, а друго нищо, — нѣмало е нито събиране на пари, нито чета. Не ме искаха за учителъ въ Цапарево та два месеца не отворихъ училището, докато не покръстихъ нѣколцина, които ме наложиха на общината. Нѣмаше училище,—направи се, и то по заповѣдъ на комитета. Следъ туй повикахъ даскала отъ Гореме и му възложихъ да покръща. И азъ отидохъ въ повечето села и покръщавахъ единични лица и поставяхъ ржководители. Почти въ всичкитѣ села, които сѫ въ Каршияка, се образуваха комитети: въ Гореме, Рибница, Цапарево, Раздолъ, Киспалъ, Добри-лѣжи, Никудинъ, Игралище, Кранджилица, Занога, Драгушъ, Палатъ, Махалата, Седелецъ, Велюшецъ, Крушица. Като узнаха, че ще ржководя четата въ Каршияка, която дойде отъ България, организирана отъ Малешевски и проводена отъ Гоце Делчевъ, дойдоха отъ село Никудинъ да ме помолятъ да изпратя четата въ тѣхното село, защото като чифлигари-робе тѣ разбиратъ, що е робство, и искатъ да работятъ за дѣлото. Въ четата бѣха Иванъ Гърчето, Алексо Поройлията, Христо Дзиговъ (отъ Г. Порой) и Мияль Янковъ (отъ Г. Порой).

Така скроно съ голѣма готовностъ всички пригърнаха идеята на организацията да цѣлиятъ Каршиякъ бѣше придобитъ. Преди да дойде нашата чета тукъ по Игуменско и Каршияка върлуваше съ чета войводата, нареченъ Зелника съ петима души. Той се

отнасяше като разбойникъ, ходѣше на горе на доле, ядѣше, пиеше, пиянствуваше и пр. Хората се оплакваха отъ него. Азъ му поржчахъ да дойде, да се разговоримъ, но той не дойде. Боеше се. Тогава заповѣдахъ по всичките села да не му даватъ храна, и гдето се яви, да ми обадятъ веднага. Най-сетне трима отъ другаритѣ му се отдѣлватъ и една вечеръ дойдоха да се разговорятъ съ мене. Азъ се усъмнихъ, да не би да иска да ми напакости. При все това отидохъ. Отъ тѣхъ узнахъ, че тѣ сѫ го оставали и че той отишель въ Малешевско съ внука си. Говорихъ имъ, че трѣбва да се оставятъ отъ харамийството, а да помогатъ на народа, който се нуждае отъ честни хора; предложихъ имъ, ако се съгласяватъ да живѣятъ споредъ правилниците като четници, да влѣзатъ да служатъ на организацията. Описахъ имъ, какъвъ ще бѫде животътъ имъ занапредъ като ще работятъ между народа, че нѣма да има харамийство. Тѣ се съгласиха, и азъ ги изпратихъ въ село Бѣлющецъ. Оная чета съ Гърчето замина за Игуменско. Следъ малко дойде и друга чета отъ 7 души, предназначена за Каршияка, на чело съ Иванъ Савовъ. Него го убиха въ Кратовско, гдето наскоро следъ това избиха цѣла чета. Той бѣше родомъ отъ България; секретарь му бѣше Коста Мазнейковъ, род. отъ Радовишъ, убитъ миналото лѣто заедно съ цѣлата му чета, около 15 души, въ Радовишъ. Като дойде четата, взе да обикаля по селата, съживи се организацията. Наредиха се ржководителни тѣла, събираха се членски вносове и волни помощи. Турско население въ Каришияка нѣма та свободно се движеха, безъ грижа. Изпратиха ни се за Каршияка и Игуменско около 494 пушки, кримки, които се раздѣлиха по всички села —по 30, по 40, по 10, споредъ селото. Патроните бѣха малко, по 10—100 на пушка.

Събраните пари отъ района изпращахме въ Пет-

ричъ, а отъ тамъ въ Съръ и въ Солунъ. Случиха се убийства. Единъ бегликция, турчинъ, биде съсъченъ отъ четата въ с. Игралище заедно съ една жена българка (имаше мжжъ), съ която е развратничилъ. И жени и моми тамъ въ Каршияка и Игуменско по традиция сѫ предадени на развратъ, особено съ турци. И мжжътъ ѝ биде наказанъ като шпионинъ. Сина му, дъщеря му и снаха му ги изпроводихме на поселение въ България. Четата просто ги бѣ задигнала и ги екстернира, за да не узнаятъ турцитѣ и да не ги изтезаватъ та да изкажатъ. Жената бѣ наказана заради сношенията ѝ съ турци, което бѣше строго запретено съ смъртно наказание. Момитѣ сами ходѣха по турските села да развратничатъ, ходѣха и на панаиръ въ Мелнишко да си пазаруватъ и да развратничатъ. Всичко това се спрѣ. Даже 14 такива моми на сила ги изженихме, само да спратъ да развратничатъ. Имаше единъ турчинъ, който знаеше всичко, що се върши по дѣлото въ Каршияка. Казваше се Яшаръ Чаушъ. Знаеше всичко отъ женитѣ. Знаеше имената на момчетата въ четата, знаеше, че и пушки сме докарали, знаеше и за убиването на жената и на турчина, знаеше какъ е дошла четата, какъ сѫ ме викали, — всичко. Сега той е изваденъ отъ служба, той бѣше бюлюкбаша (воененъ), водѣше аскеръ. Трупътъ на убития турчинъ заедно съ трупа на жената властите намѣриха, но се повѣрва, че роднините сѫ го направили. Единъ гъркоманинъ отъ Петричъ, подкупенъ отъ правителството съ пари, бѣше шпионинъ, и единъ българинъ отъ Кръстилица, тѣ шпионуваха. Далъ имъ бѣше каймакамътъ отъ Петричъ по 10 лири да дойдатъ въ Каршияка да узнаятъ, где е четата. Тя ми обади, че дошли такива хора, и азъ заповѣдахъ да ги хванатъ, да ги принудятъ да кажатъ, кой ги е проводилъ, и да ги екзекутиратъ. Българинътъ казалъ, като му обещали, че ще го пуснатъ, а гъркътъ

не. Дъдо Никола Кутруля, отъ с. Игралище, взелъ участие при залавянето на шпионите и при погребването имъ. Турските власти се сетиха, че шпионите съз избити. Дойде войска, 60—70 души, въ селата, претърсвà, биха мнозина, разравяха и гробищата, но нищо не намъриха. Намъри се въ една къща кървь — нѣкой дралъ заякъ — и изпотрепаха мжжетѣ отъ тая къща въ с. Махалата. Като биели едно момче, сривтвъ се конетѣ въ яхъра и ударили толкова силно въ едни дъски, че имъ се присторило, че е залпъ, и турцитѣ се разбѣгали отъ къщи, дори и юзбашията се уплашилъ. Цѣла паника. Сетне разбрали, че не е било нищо, и отъ срамъ още въ тъмно отидоха въ Петричъ безъ да откриятъ нѣщо.

Изобщо турцитѣ много се бояха отъ българитѣ въ Каршияка. Нашитѣ вече не даваха конакъ на турцитѣ. По-напредъ ще дойдатъ въ село, ще кондисатъ въ къщи, особено гдето има моми, свикватъ момите да играятъ хоро, закачатъ ги и пр. Забрани се това. Едно момче, Христо, което имаше две сестри — едната мома, другата вдовица — бѣше пуснalo на конакъ турци, въпрѣки туй, че му е забранено. Като се научихъ за това, пратихъ куриеръ да му каже, да отиде въ една колиба, гдето бѣше четата, въ противенъ случай ще бжде убитъ. То се уплашило, дойдоха жена му, която бѣше честна, и сестритѣ му, които бѣха развратници, та ме молиха и пр. Азъ го простихъ, и следъ това къщата му бѣше затворена. Когато дойдѣше турчинъ въ село, затваряха се къщите и бѣгаха предъ тѣхъ момите, така че турцитѣ трѣбаше да кондисватъ въ определена за това стая — конакъ, който по заповѣдъ се опредѣли. Най-развратното село е Цапарево, другите не съ въ такъвъ размѣръ. Когато дойдоха бегликчиите въ Цапарево, единъ отъ безите (беговете), който бѣше като секретарь на бегликчиите (кятипинъ), кондиса въ сѫщата къща на Христо. Азъ

изпратихъ едно момиченце да обади на момата (вдовицата я нѣмаше) да се махне отъ кжши. Тя веднага се махна и не се върна. Той чека, чека и излѣзе; видѣ ме и знаеше, че не позволявамъ да се дава конакъ на турци. Следъ това събрахъ селянитѣ и имъ казвахъ строго, да не приематъ ни едного отъ бегликчиите на конакъ, гдeto има жени. Кятивинътъ излѣзе отъ бакалницата и разбра, какво говоря, та ми каза: „Даскаль ефенди, що си ти тука та забранявашъ да кондиствашъ хората? Що ходишъ по мене? Дэзъ си търся конакъ.“ Отговорихъ му: „Тамъ нѣма конакъ за тебе, ето конакъ, опредѣленъ за гости.“ Той възрази: „Що ме мислишъ мене, развратникъ ли ме мислишъ, хайрсъзинъ ли?!“ Дэзъ му казвамъ, че не го мисля за такъвъ, но не бива въ тая кжща, защото има моми тукъ. Той ми каза, че е царски човѣкъ. Отговорихъ, че и азъ съмъ. Нарече ме комита, разстърди се и взе да псува. Това ме накара да постѫпя, както по-горе се каза, съ брата на тая мома. Отъ тогава казвахъ на всѣки баща или братъ, гдeto имаше такава мома, да имъ търсятъ мжжъ. Мнозина направиха това, но нѣкои не искаха да се женятъ та пращахъ четата, задигваха я и я давахме на нѣкое момче, съ което по-напредъ момата се е обичала. Единъ пжть предъ 8 души турци дигнахме една мома, и тѣ си отидоха. Грабенето на момитѣ като обичай още си сѫществува, и ние си послужихме само съ тоя обичай. Вѣнчахме онай мома, макаръ че бѣха велики пости (мисля, това бѣше презъ марта, 1901 г.).

IV

Последствията отъ Солунската афера. — Чрезъ Дончо войвода върховистите се загнѣздятъ въ Петричко. — Организационната дейност на Куслевъ въ Каршияка. — Куслевъ последователно действува въ разни райони до есента 1902 год.

Въ това време се случи солунската афера, и Дѣлчевъ се намѣри въ района ми. Бѣше дошелъ отъ Игуменско, а върщащ се отъ Битолско. Посрещнахъ го въ Рибница, сетне дойдохме въ Цапарево. Дѣлчевъ започна да проповѣдва на селянитѣ. Азъ го помолихъ да поговори нѣщо на селянитѣ; той и покръсти нѣколцина. Всичкитѣ селяни знаеха за дѣлото, но покръстениятъ се считаше работникъ, войникъ на организацията, длъженъ да извѣрши, каквото му се възложи. Дѣлчевъ за въстание не говорѣше, а само да работятъ, да се готвятъ, защото не се знае, кога ще притрѣбва да се дигне народътъ съ оржжие. Той замина въ Гореме, и тамъ пристигна писмото отъ централния комитетъ, въ което се съобщаваше, че Татарчевъ, Матовъ и Пере Тошевъ и пр. сѫ заловени, че е станала афера. На другата зарань Дѣлчевъ съ двама куриери презъ балкана замина къмъ Сушица за България. Преди туй имаше намѣрение да изходи Джумайско, Мелнишко, Неврокопско, Демирхисарско и Разложко. Лошата новина го накара да побѣрза въ България. Тогава започнаха да минаватъ презъ Каршияка бѣжанци отъ Кукушко, Солунско, Битолско, Гевгелийско, четници отъ Чернопѣевата чета следъ сражението му при Баялци. Мина и Чернопѣевъ съ Дели-Ивановъ. Герджиковъ мина съ 20—30 души отъ струмишката чета, отъ Гевгелия. Мина Аргиръ самъ, като учитель. Ванчо Карасулията мина съ четата си и др.

Азъ поседѣхъ още нѣколко време въ Цапарево, а

следъ изпита отидохъ въ Съръ и после въ Кукушъ. И четата на Каршияка мина на великденъ въ България. Савовъ се боеше отъ своите си другари и пожела да мине и той въ България. Тогава много чети минаха и съвършено бѣ се разклатила организацията.

Има едно момче, учителъ въ Шуменско, Бакаловъ се казва. Той бѣше учителъ въ с. Чуричене. Бѣше злоупотрѣбило суми, до 12 лири, отъ организацията. Търсѣха му се смѣтки, той не искаше да ги предава, — лисица момче. Затова биде осъдено на смърть. Съ едно писмо отъ Съръ се заповѣдваше да пратя четата въ с. Чуричене да го накажатъ. Писахъ на четата, а тя намѣрила за нуждно да го повика въ с. Палатъ, като му е поръчала да дойде самъ, безъ куриеръ. Той се усъмнилъ, защото по-преди сѫ му правили мъмрене. Затова не отишель. Заповѣдалъ на нѣкои селяни да вардятъ, да не би четата да дойде и да го залови. Четата, като вижда, че не дохажда, праша четирма да го уловятъ. Но хората му го предизвестили и той избѣгалъ въ гр. Петричъ. Явява се предъ ржководителите тамъ и иска обяснение, защо искатъ да го наказватъ. Тѣ му обяснили и най-сетне му простили парите и му казали занапредъ да работи честно и покорно. Но той вече охладнѣлъ къмъ организацията и намислилъ да вкара тукъ върховния комитетъ, понеже билъ узналъ отъ единъвестникъ, че между върховния и централния комитетъ има раздоръ. Това бѣ узналъ той и отъ едно окръжно, изпратено отъ Гьорчета и Дѣлчева. Пратилъ единъ селянинъ да иде въ Пирина да намѣри Донча, който си бѣше до тогава простъ хайдукъ, преследванъ отъ нашите „народни“ чети. Дончо слиза въ Каршияка и взема да агитира между населението да се обърне къмъ върховния комитетъ, да иска отъ него подкрепа. Това бѣше презъ ваканцията, когато азъ бѣхъ заминалъ отъ Цапарево. Самъ Бака-

ловъ сега ми разказа работата тъй. Дончо проповѣдвалъ да не даватъ пари на Цен. К., че Върх. К. щѣлъ да даде пушки безплатно и пр. Населението съ недовѣrie по-гледна на тая агитация, не искаше да се отцепи отъ Ц. К. Тогава този Бакаловъ и Дончо се обрѣщатъ къмъ селските ржководители въ с. Палатъ, къмъ попъ Трендафилъ, и му съобщили че искатъ да се отцепятъ отъ Ц. К. и да се присъединятъ къмъ В. К. Попъ Трендафилъ най-сетне казалъ, че би се съгласилъ, ако се съгласи и Горенскиятъ учителъ Цонѣ. Тѣ отишли при по-дирния, и този се съгласилъ най-сетне, щомъ попъ Трендафилъ се съгласилъ, да пишатъ съ него на В. К. да имъ съобщи, какво трѣбва да работятъ и какъ да започнатъ работа. В. К. влѣзълъ въ сношение съ тѣхъ, и тѣзи тайно захванали да действуватъ. Дончо остана тамъ, събирай като съ Алексо и решаватъ да не пускатъ никаква централна чета въ Петричко. После В. К. изпраша чети, а Ц. К. отъ своя страна контра-чети и се захваща борба.

Нека още да прибавя за дейността си въ Каршияка. Раздавахме правосѫдие — четата ме викаше, често и безъ четата самъ азъ. Бѣхъ се разпоредилъ да не отиватъ да се оплакватъ предъ турските власти и сѫдилища. Въ с. Гореме напр. повикахъ единъ десетаръ, той си повика въоржжени своите членове, изпратихъ ги да докаратъ селянина, противъ когото се бѣ оплакалъ другъ селянинъ, че му отсѣкълъ единъ орѣхъ на нивата. Разпитахме го, той призна и му присѫдихъ наказание да му се удараатъ 10 пржчки желѣзни (съ шомпъла) и да даде $\frac{1}{4}$ лира глоба за орѣха и $\frac{1}{4}$ л. за комитета. Боятъ му се прости, глобата му се взе. Следъ туй другъ единъ, овчаръ, пусналъ овцетѣ си въ лозята; забележили му ржководителите въ Гореме за това нѣщо, но при все това той пакъ направилъ сѫщото. По сѫщия начинъ го повикахме вечерно време, ударихме му 10 тояги и плати $\frac{1}{2}$ лира

глоба за комитета. Запретена бъде кражбата. Случиха се кражби, но понеже се даваше разпореждане по всички села, улавяха се. Наказваха се със глоба, бой, а за трети път със смърть, но нямаше такъв случай.

Бидохъ назначенъ по желание на комитета отъ Съръ въ с. Крушово (Демирхисарско). То бъеше презъ есенята 1901 год. Тамъ намерихъ вече наредени ржководители по селата, членски вносове и пр. Тамъ бъде миналъ Дълчевъ, който бъде турилъ основата. Имаше и тука пушки кримки, — въ Крушево 20, въ Кърчево до 80, но изобщо нямаше много оръжие. Азъ и тамъ бяхъ пакъ районенъ ржководителъ. Дадохъ разпореждане да агитира по селата на четата, която я водеше дълдо Илия Кърчовски. Той бъеше на 43 години, род. отъ Кърчово, билъ по-преди харамия, но като се срещналъ съ Дълчева, този му повлиялъ та бъде влъзълъ въ служба на организацията. Иванъ Гърчето бъеше секретарь въ тая чета.

Въ Крушово повикахъ всички селски ржководители да изпратятъ въ недълъденъ денъ по едно-две отъ по-добритъ си момчета, за да се упражняватъ съ пушка. Упражненията ставаха у дома ми. Орловъ въ Порой бъеше ме понаучилъ на прицелка. И въ Кукушъ презъ ваканцията така въ недълъденъ денъ и срещу недълъя упражнявахъ момчета съ гръцки пушки. Тамъ момчетата бяхъ разпределени на десетки, и всекка десетка се упражняваше отдельно въ някоя къща. Това се продължаваше до 8 ноемврий. Тогава се събра общината въ училищното здание по някои общински работи и същевременно да съмни епитропа, когото подозираха въ шпионство. Искахме въ черквата да сме свободни, да се упражняватъ момчетата въ черквата всекога, когато искаеме. Епитропът не бъеше членъ, покръстенъ, а тръбаше да се тури на негово място такъвъ. Въ заседанието се каза на епитропа да даде ключа. Той отказа, не признавалъ общи-

ната; бъше подстрекаванъ отъ шуря си, та стана караница съ него. Заканихъ му се, Дойдоха случайно двама куриери отъ четата за да имъ дамъ оржжие. Епитропътъ се скара съ мене и ми се закани. Измъкнахъ револвера и го застрилихъ. Азъ избѣгахъ. Имаше заптиета нѣкои въ селото, захванаха да стрелятъ срещу мене, следъ като бѣхъ 300-400 крачки избѣгалъ отъ селото. Следъ това отидохъ въ с. Кърчово, дадохъ на учителя смѣткитѣ за селото Крушово, а той ми даде единъ куриеръ та заминахъ въ Каракьой. Сѫщевременно му казахъ да съобщи за станалото съ мене въ Сѣръ, да се разпоредятъ отъ тамъ да влѣза въ нѣкоя чета. Имаше за това нѣщо печатано въ „Вечерна поща“.

Следъ туй отидохъ въ с. Каракьой, оттамъ въ с. Ловча та въ Доляне (Неврокопско). Следъ 12 дни ми се отговори да замина въ Кършияка противъ Дончо, който разстроилъ района, безъ да ми кажатъ, че въ сѫщностъ Дончо е успѣлъ да вземе върхъ и че върховистите тукъ сѫ се загнѣздили. Дойдохъ следъ много заобиколки въ с. Елешница, срещнахъ се съ демирхисарската чета на дѣдо Илия и съ кукушката чета, предвождана отъ Глигоръ. Писа ни се отъ Петричъ да чакаме Попето и Чернопѣева, които идѣха съ 40 момчета отъ Джумайско та заедно да настжимъ,—ние откъмъ югъ да ударимъ Донча. Чакайки Попето, дойде неврокопската чета съ 30 души доброволци (селяни), водена отъ Атанаса Тешовалията. Заминахме въ Рибница и отъ тамъ за Робово (Игumenско). Писахъ Бакалову да дойде да се разберемъ по тѣзи въпроси. Той отговори, че се бои, защото присѫдата му била излѣзла. Кани ме мене да дойда, но безъ оржжие. Размѣнихме още две писма, съ които го канѣхъ да съдействува, като учителъ, да се премахне туй разцепление, защото ние, учителите, вдѣхнахме на народа тая идея и не бива да му даваме такъвъ лошъ примѣръ. Ала срещата не

стана. Баба Кутрулевица, която попреди служеше за куриерка, когато бъхъ въ Цапарево, ми обади, че ще дойде аскеръ да се измѣстимъ отъ това село, но не по-вървахъ. Наистина на другия денъ видѣхме, че отъ селянитѣ и отъ самия Бакаловъ сме предадени. Почна се сражението, което ви е описанъ Иванъ Гърчето. На 17 януарий 1902 г. въ Рупель се раздѣлихме на чети, а азъ, като секретарь, заминахъ за неврокопската чета и всичкото време прекарахъ въ Неврокопско въ агитация и организуване. Войвода бъше Атанасъ Тешовалията. Ходихме по всички села. Страшно се уморявахъ съ агитация: дойдатъ 5—6 души, — говори, говори, покръщай; пакъ дойдатъ други, пакъ сѫщото: смѣтки преглеждай, кореспондирай — всичко оставаше на мене, нѣмахъ помощникъ. Така трая до лѣтото, до 10 августъ. До Гюргьовденъ бъхъ въ Неврокопско, после заминахме въ Разложко за да се присъединимъ къмъ разложката чета и съ Сандански да идемъ въ Кресна срещу четитѣ на Капитанъ Стояновъ и да разубедимъ населението да не се лъже по върховистите.

Въ Неврокопско до 23 априлий имаше убийства, убиха се двама бегликчии. Алексо бъше дошелъ съ 5-6 момчета като върховистъ въ Демирхисарско. Съ дѣдо Илия трѣбваше да го нападнемъ. Тръгнахме по диритѣ му. Срещнахме се най-сетне съ негови двама другари, които той проводи. Единътъ бъше Никола Йордановъ, запасенъ унтерофицеръ, който предъ насъ се разубеди ужъ. Следъ това се върнахме пакъ въ Неврокопско, гдето въ Каракьой селянитѣ ни изнесоха храна и ни казаха, че бегликчиитѣ били близу та не било чудно да дойдатъ да търсятъ въ селото. Ние останахме вънъ отъ селото. Ръководителътъ изпраща единого да ни каже, че не можели да пратятъ храна поради бегликчиитѣ. Тѣзи ни съгледаха въ пещерята, гдето бъхме, приближиха мислейки

че тамъ има скрити овци; изсвириха на другаритѣ си, Ние стреляхме по тѣхъ, изловихме ги ранени, живи, избихме ги и избѣгахме. Стана афера. Намѣриха гилзи отъ манлихери, увѣриха се, че нападателитѣ сѫ комити, а не селяни.

Следъ 3—4 дена дойде писмо да отидемъ въ с. Скребатно и тамъ ще ни кажатъ, що е. Тамъ трѣбаше да изтребимъ една турска разбойнишка чета. На единъ воденичаръ бѣха наложили да даде петъ лири. Следъ туй уредихме тъй, че разбойниците дойдоха въ воденицата, четирима души, и ги унищожихме, когато си пиеха ракията. Тѣ бѣха двама помаци и двама арнаути. Намѣрихме паспорти у подирнитѣ, че сѫ ужъ хора търговци, тръгнали отъ арнаутлука по търговия, а пъкъ въ сѫщностъ дошли да разбойничествуватъ.

Следъ туй се раздѣлихъ азъ съ четата и отидохъ въ с. Ковачевица. Сѫщата вечеръ, когато Чернопѣевъ е правилъ сражение при Желѣзница, ние избихме разбойниците. Следъ това отидохме въ Разлога противъ върховистите. Ходихме въ Кресна, но безуспѣшна стана мисията ни. Пакъ се върнахме въ Неврокопско и стояхме тамъ до 6 августъ. Раздѣлихме четитѣ на две, половината замина въ Голешово, защото се бѣха появили върховисти. Следъ туй заминахъ въ България презъ Ковачевица и Лъджане, Пловдивъ, въ София. Останахъ въ София до 6 януарий. Съ Дѣлчева тръгнахъ презъ Самоковъ въ Разлога — въ Обидимъ, Кременъ, Баничени, Ловча, Каракьой, Крушово. Тамъ при една пещера се фотографирахме всички и се раздѣлихме. Тая фотография я има у Каастоянова. Тогава останахъ съ своя чета съ 10 души. Ударихме на позиции, разбѣгаха се момчетата въ Поройско. Най-сетне стигнахме въ Струмишко.

СПОМЕНИ
на
ИВАНЪ АНАСТАСОВЪ ГЪРЧЕТО.

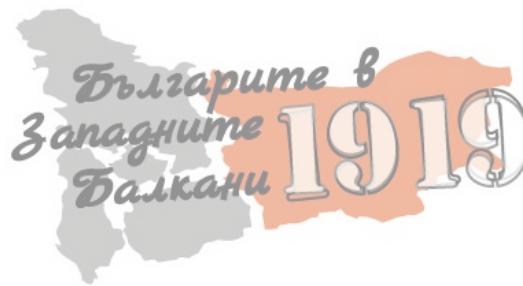

Иванъ Анастасовъ Гърчето

Българите в
Западните
Далкани 1919

ПРЕДГОВОРЪ.

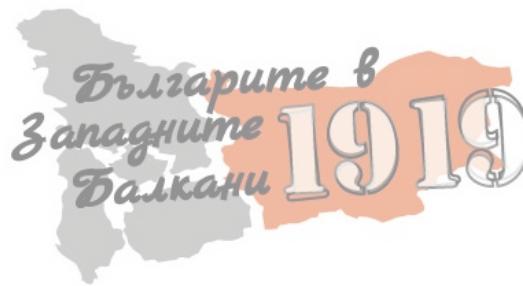
Въ споменитѣ на Иванъ Анастасовъ Гърчето, родомъ отъ Мелникъ, особенъ интересъ представлява необикновениятъ фактъ, че единъ младежъ по народностъ гъркъ толкова се сродява съ освободителната македонска идея, че понася голѣми душевни и физически страдания, само защото е подозиранъ отъ хората на организацията, съ които работи по дѣлото, че е шпионинъ, и при все това, следъ като поради сѫщата, безосновна въ случая подозрителностъ, убиватъ и брата му, тръгналъ съ него като четникъ, пакъ остава вѣренъ привърженикъ на организацията до края на въстанието. Откъмъ тая страна Иванъ Анастасовъ е рѣдъкъ примѣръ на благороденъ характеръ и заслужава голѣма почитъ отъ наша страна. За неговата искрена привързаностъ къмъ нашето освободително дѣло най-много е причина обстоятелството, че Анастасовъ въ детинските години е получилъ образование въ българското трикласно училище въ Мелникъ и Сѣръ и въ сѣрското българско педагогическо училище, следъ което е станалъ и български учителъ въ Петричко. Но за да издѣржи всички гонения отъ страна на организационните власти, отъ които тайно е билъ осъденъ на смърть, безъ да измѣни на клетвата си, това се дѣлжи на обаянието, което е упражнявала върху такива честни и отзивчиви дейци, какъвто е билъ и Анастасовъ, личността на Дѣлчева, съ когото Анастасовъ въ най-критичния моментъ случайно се е срещналъ. Дѣлчевъ веднага е прозрѣлъ невинността на Анастасова, която сепакъ и фактически

се доказва, взелъ го подъ своя закрила и така е спасилъ за организацията единъ способенъ и въренъ работникъ като го е освѣтилъ както трѣбва и върху цѣлитѣ на организацията. Характеристиката на Дѣлчевата личность, която съдѣржатъ споменитѣ на Анастасова, сѫ цененъ приносъ къмъ биографията на Дѣлчева.

Иванъ Анастасовъ се не успѣшно действува въ Поройско и Демирхисарско, вършейки по селата революционна агитация „въ духа на Дѣлчева“, както самъ казва. Анастасовъ взема участие и въ стълкновението съ върховистите, главно въ преследването на войводата Дончо. Най-сетне Анастасовъ, върналъ се въ България, потегля въ началото на 1903 г. заедно съ Дѣлчева за Македония съ голѣма чета, въ която между другитѣ е билъ и П. Яворовъ. Следъ смъртъта на Дѣлчева Анастасовъ съдействува да се подготви въстанието, но по липса на оржжие трѣбвало да се ограничи съ планове само за дребни терористични акции. Следъ въстанието Анастасовъ бѣше дошелъ въ София та можахъ да го видя и да го разпитамъ за четнишката му дейностъ.

Л. М.

I.

Биографични данни. — Ив. Анастасовъ неволно попада въ четата на войводата Зелниковъ. — Анастасовъ и братъ му, заподозрени въ шпионство, се преследватъ отъ организацията. — Следъ много премеждия Анастасовъ презъ границата се спасява въ България. — Ржководителитъ на организацията се убеждаватъ въ невинността на Анастасова.

Роденъ съмъ въ градъ Мелникъ, въ 1880 година. Учихъ се най-напредъ въ родния си градъ, гдео свършихъ 3-класно гръцко училище. Следъ това баща ми ме проводи въ българското класно училище въ Мелникъ — въ първи класъ, а втори и трети класъ продължихъ въ българското училище въ Съръ. После постигахъ въ българското педагогическо училище въ същия градъ. Следъ свършването на втори педагогически курсъ, 1899/1900 учебна година (тогава тепърва се отвори и трети курсъ), станахъ български учител въ с. Егуменецъ въ Петричко, назначенъ отъ петричкия председателъ на църковната община. Въ това село имаше и друго училище съ учителъ Стойко Бакалчето, род. отъ същото село. Той е билъ посветенъ отъ по-рано въ македонското революционно дѣло като ржководителъ на вѫтрешната организация. Отъ мене той криеше, и азъ само подушвахъ, защото забележихъ, че престанаха случаи отъ разбойнически залавяния на търговци за откупъ. По-напредъ всѣка година се случваше, щото разбойници да залавятъ поне по трима-четирма търговци, главно гърци, понеже въ Мелнишко повече гърци търгуваха. Отъ тоя родъ разбойници бѣше познатъ Дончо; той е известенъ въ Мелнишко и Петричко като хайдутинъ отъ

19 години насамъ. Такъвъ бѣше и Ангелъ войвода Сугаревлията, хаудутинъ, отъ с. Сугарево (Мелн. окр.), убитъ въ Враня отъ Михалъ Капотовлията, отъ с. Капотово (Мелнишко). Разбрахъ, че разбойниците сѫ се отказали отъ своя занаятъ и че сѫ захванали да действуватъ инакъ. Сетне въ училището идваше сегизъ-тогизъ по нѣкой вестникъ отъ България, напр. в. „Бунтовникъ“, отъ който разбрахъ доста смѣтно, че се приготвя нѣщо за да се освободи Македония и то съ помощта на България. Въ селото дохождаше въ онова време една самозвана полухайдушка чета, която подъ булото на комитетското знаме гледаше да прекара зимата. Войвода й бѣше Костадинъ Зелниковъ, отъ с. Русиново (Малешевско). Случайно попаднала въ една кѫща, гдето така се криеше четата, която сетне, презъ пролѣтъта, пакъ си залови хайдушкия занаятъ, Зелниковъ ме посвети въ нѣкои работи та отъ него узнахъ, че сѫществува комитетъ въ Македония, че се пренасятъ пушки отъ България и че се готови въстание. Следъ туй случайно попадамъ, като го развеждахъ по нѣкои кѫщи отъ една махала въ друга, на една случка между Зелникова и единъ човѣкъ, българинъ, когото Зелниковъ срещна по пътя и взе да го сѫди, че изказвалъ нѣщо, пари и др. и на третия въпросъ го уби съ пушка. Азъ тогава помислихъ наистина, че го уби заради шпионство, а сетне узнахъ, че въ сѫщностъ то било заради нѣкои лични смѣтки по хайдушките му д.ла. Понеже неволно присъствувахъ на това убийство, и като имахъ все високо понятие за патриотическите задачи на Зелникова, за да не подпадна подъ отговорност предъ властите зарадъ убийството, още сѫщата вечеръ влѣзохъ въ четата му. Това бѣше въ 1900 година презъ мартъ месецъ.

Ходихъ нѣколко дена безъ пушка, а сетне ми дадоха пушка. Заедно съ Зелникова ходихме по селата

и той проповѣдваше все сѫщото, че въстание трѣба да се дигне, че България ще помогне и пр. Презъ това време се научава околийскиятъ ржководителъ въ гр. Петричъ, Димитъръ Атанасовъ Гощановъ, тогава главенъ учителъ (родомъ отъ Крушово, Демирхисарско, Сѣр. окр.), че и азъ съмъ посветенъ въ комитетските работи и че съмъ тръгналъ вече да действувамъ та дохажда нарочно въ с. Долна-Рибница (Петрич. окр.) и се срѣща съ мене и Зелникова. Той искаше да ме разубеди пакъ да се върна учителъ въ селото за да не пострада и селото. Каза, че нѣкой другъ день още и сетне, следъ изпититѣ, ще мога пакъ да постѫпя въ чета, като избѣгамъ обаче отъ Мелникъ. Азъ го послушахъ, върнахъ се въ селото, дадохъ изпитъ на децата и се върнахъ въ Мелникъ. На панаира въ Мелникъ, на св. Тройца, дойде единъ отъ Рибница и ме кани да отида на работа при Зелникова. Тогава и по-стариятъ ми братъ, Димитъръ, терзия (само две години по-старъ), и той заедно съ мене отиде въ четата на Зелникова. Тогава като походихме нѣкой и другъ день, разбрахме, че Зелниковъ е хайдутинъ. Презъ това време нѣкой си Костадиновъ Стефанъ, окръженъ ржководителъ и учителъ въ Сѣръ (род. отъ с. Хотово, Мелнишко), издалъ нѣкаква смрѣтна присѫда противъ мене и брата ми, като мислилъ, че ние сме поставени отъ попъ Стоянъ, председатель на църковното настоятелство въ Мелникъ, съ когото Гощановъ е билъ въ лоши отношения поради дѣлото, за да узнаемъ, като гърци, комитетските работи и да издаваме на попъ Стоянъ. Смирѣтната присѫда трѣбвало да извѣрши войводата Зелниковъ, когото тѣ считали свой. Братъ ми осети, че Зелниковъ почна да се отнася хладно къмъ насъ, а нѣкои отъ другарите подмѣтаха нѣщо. Братъ ми, като по-старъ и макаръ че малко владѣеше българския езикъ, тѣй като бѣше свѣршилъ гръцко III-класно

училище, повече разбра работата и ми предложи да избъгаме. Тогава носехъ кримка съ четири патрона, а братъ ми имаше турска капаклия съ петъ патрона. Азъ не се съгласявахъ, и при едно преместване въ гората отъ едно място на друго братъ ми изчезна, а азъ си останахъ. Изядохъ единъ кътекъ отъ войводата Зелниковъ, дори искаше да ме убива, но другаритъ ми се застъпиха, като хвърлиха всичката вина върху брата ми. Тогава Зелниковъ взе на една полянка да ме разпитва, като опре пушката до гръдените ми: „Ти не ли си гръкъ? Ти не ли си получилъ 100 лири отъ мелнишкия каймакаминъ за да убиешъ мене? Да оставимъ това; за тебе е издадена смъртна присъда като за предател и гръкъ, но азъ не ги вървамъ вече тъзи работи. Важното е да ми кажешъ, къде сте се сговорили съ брата ти да се срещнете. И ти си щълъ да избъгашъ, но не си могълъ. Кажи къде? Едно—две!“ — Опръ пушката.—„Кажи, или ще те убия!“—„Ще ти кажа“, отговорихъ. Помислихъ, че ще ме убие, ако откажа, както уби и оногова въ Егumenецъ. И казахъ му едно място, така, измислено. Братъ ми бъше ми наистина казалъ едно друго място. Той поиска да го заведа на онова място, като се закани да ме убие тамъ, ако съмъ лъгалъ. Азъ отидохъ тамъ. Скрива се той въ една драчка, а мене остави на отворено място, да викамъ да излъзе братъ ми. Понеже видѣ, че братъ ми го нѣма, обърна колата, взе да се извинява, че ме билъ и пр. Въ същност се уплаши, като видѣ, че не можа да убие и брата ми, та да не би този после да отмъсти за мене. Оставилъ ме при единъ овчаръ съ намѣрение да се върне следъ два дена. Отиде да си набави opinioni ужъ та следъ това мене и брата ми щълъ да ни отведе до българската граница за да си потърсимъ работа въ България, тъй като не можемъ да действуваме въ четата, щомъ

има смъртни присъди противъ на съ. Като си отиде той, на другия ден се сбрахме съ брата си. Братъ ми разбра, че Зелниковъ иска и двама ни да затрие. Тръгнахме отъ Егumenската планина за селото Палатъ по течението на р. Лебница. споредъ упътването на овчарчето, което ни каза, че ще минемъ покрай село Никодимъ за 3-4 часа до Палатъ. Ходихме цѣла нощ и не стигнахме до Никодимъ; сбъркали сме пътя. Другата вечеръ пакъ тръгнахме и около полунощъ стигнахме въ Никодимъ, чухме кучешки лай и помислихме, че рѣката тече срѣдъ село и тръгнахме въ селото. На първата воденица тропнахме на вратата, помолихме воденичаря за нѣкоя пара да ни изведе вънъ отъ селото. Да се случи пъкъ свадба въ селото и ние да минемъ покрай кѫщата, гдето е свадбата, а тамъ билъ пждинътъ, турски арнаутинъ. Той, като чулъ по-рано кучешки лай, излѣзълъ на сѣнка да види, кой ще мине. А ние отъ тамъ тръбва да минемъ. Като минахме край него, воденичарътъ се спира и му казва да ни намѣри той човѣкъ да ни изведе. Той изkokна, хвана за ржка брата ми и взе да ни изпитва, кои сме. Тамъ при разпита азъ избѣгахъ и оставилъ брата си, скитахъ два дена и се срецнахъ съ учителя Бакалчето, който, компромитиранъ, бѣше повелъ нѣколко другари, малка чета отъ 7—8 души, между които бѣше Поповъ Костадинъ отъ с. Егуменецъ. Дадоха ми пушка, тръгнахъ съ тѣхъ. Между туй братъ ми се отървалъ съ 40 гроша, като доказалъ, че е отъ Мелникъ. Дохожда въ с. Пататъ, сетне тръгналъ да ме търси въ с. Д. Рибница и и тамъ, другари на Зелниковъ, напуснали четата му, срѣщащъ брата ми и извѣршватъ присъдата — убиватъ го. Отъ мене криеха това другаритѣ ни въ четата на Бакалчето, като се бояли, да не би азъ, като се науча за смъртъта му, да отмъстя, та решили да убиятъ и мене.

Ала като не искали другаритѣ да изпълнятъ старата присъда, съобщаватъ ми, че азъ вече не съмъ за чета, именно като гръкъ, когото мнозина подозиратъ, та ми казаха, че съ едно шифровано препоръжително ще ме допратятъ до границата на България, а въ същностъ съ мислили да ме убиятъ по пътя, на друго място. Стигнахъ въ с. Горемъ, Петричко. Тукъ е тръбвало да се извърши присъдата. Азъ се поусетихъ и не дадохъ препоръжката, а поискахъ да отворятъ канала, за да ме преведатъ нататъкъ до България. Престояхъ тамъ 6—7 дена. Пристигнаха другари отъ Бакалчето, и отъ тяхъ узнахъ, че братъ ми е убитъ, а единъ ми право каза, че и мене ме подозиратъ за шпионинъ и поиска да види, какви книжа имамъ. Горемскиятъ ръководител ги повика на съвещание, а при мене оставилъ едно простодушно момче да ме варди. И то ми откри всичко, че отишли да се съвещаватъ, какъ да ме убиятъ. Предложи ми, да бъгамъ. Азъ тръгнахъ съ едни горемлии, които отиваха за Св. Врачъ (Мелнишко) и също отидохъ въ Хотово и отъ тамъ писахъ на мелнишкия околийски ръководител, Симонъ Чушковъ, учителъ. Въ същностъ Симонъ не му бъше негово име. Оплакахъ му се за всичко, протестирахъ противъ всичко. Той най-сетне, следъ 20 дена, склони да даде една препоръжка, за да замина за България. Ужъ въ с. Влахи щѣха да ми дадатъ препоръжка, и дадоха, ала пакъ съ тайна смъртна присъда: подканенъ билъ дѣдо Илия (отъ Кърчево, Демирхисарско, тогава четникъ) да я изпълни, но той случайно си ималъ работа. Азъ стигнахъ до с. Градево, и друга присъда идва подиръ мене до Градево и я спира Петъръ Цвѣтановъ, ръководител и учителъ, докато минахъ границата. Стигамъ въ Дупница на 8 септемврий 1900 година. И тукъ искали да ме убиватъ, осъдили ме на смърть. Малешевски ме осъдили, но не се изпълнило пакъ.

Останахъ въ Дупница, и въ туй време дохожда писмо отъ Чушкова до Малешевски, въ което съобщиль, че изследвалъ работата и че намѣрилъ неоснователно всичко, което е било изнесено противъ мене.

II.

Анастасовъ тръгва съ четата на Михалъ Поройлията. — Въ Струмишко Анастасовъ се срѣща съ Дѣлчева, който го взема подъ закрила. — Целиятъ на вѫтрешната организация, както Дѣлчевъ ги е обяснявалъ. Хорактеристика на Дѣлчевъ като човѣкъ и агитаторъ. — Анастасовъ продължава да действува съгласно съ идеитъ на Дѣлчевъ. — Агитация по селата въ Поройско и Демирхисарско. — Борба съ войводата Дончо и върховиститъ. — Сражение съ турска войска.

Стояхъ месецъ и половина въ Дупница. Дойде четата (3 души) на Михалъ Поройлията (отъ с. Горни Порой, Демирхисарско) за да се въоржи, да си почине и пакъ да се завърне. Иазъ тръгнахъ съ нея съ съгласието на Малешевски. Съ мене четата стана четирма души. Въ Ново село (Струмишко) придоха още двама, ржководители отъ Радовишко, и сепакъ въ с. Монастирово (Струмишко) първъ пътъ се срещнахъ съ Дѣлчева. Той ме разбра, какъвъ съмъ, и ме взе подъ своя закрила. Той за първъ пътъ по-добре ме освѣти по дѣлото. До тогава бѣхъ въ мъгла. Бѣхъ тръгналъ съ четата, ала що ще вършимъ, право не знаехъ. До тогава мислѣхъ, че революцията е лесна работа, само да се внесатъ нѣщо пушки и пр. Дѣлчевъ обясни: не може да се надѣваме на чужда помощъ, да не чакаме отъ България помощни отъ коя да е друга сила, а трѣбва да се подготвимъ отъ вѫтре, — въ душата си всѣки селянинъ да се проникне отъ тая идея, всичко да се подготви и тогава да се дигне масово въстание. До тогава никой отъ вънъ да не се мѣси въ работата ни и пр. Дѣлчевъ агитираше да проповѣдваме на селяните да не ходятъ по турски

съдилища, които само ги скубятъ, а да си основатъ селски съдилища и всичко сами да си разправятъ; да се пропагандира идеята на свободата, да се посочва, какъ живеятъ хората въ други, 'свободни страни; да се разправя на населението, какъ съ ставали революциите, които дадоха свободата на съседните страни — Влашко, Сърбия, Гърция, Критъ; да се действува да се избиратъ по селата ржководителни тѣла, да се наредятъ куриери. Дѣлчевъ тогава бѣше нѣщо като ревизоръ и бѣше свикалъ тамошните чети, които бѣха дошли на Малешевската гора, за да му дадатъ отчетъ и да приематъ отъ него наставления. Дѣлчевъ всѣкога ходѣше самъ, съ кѣса манлихерка, предрешенъ като търговецъ въ потури, антерия, джамаданъ, съ два револвера (единия даваше на куриера). Той всѣкога ходѣше съ куриеръ, понеже не знаеше мѣстностите. Той самъ бѣше изходилъ всички села. Първото впечатление отъ Дѣлчева бѣше, че той е чистъ и непороченъ, а при туй решителенъ човѣкъ. Той говорѣше доста литературно та не всички го разбираха. Хората все питаха: аджаба хубаво говори, ама какво, не можахме всичко да разберемъ. Михалъ Поройлията се отдѣли и отиде въ Порой самъ и остана за войвода Алексо Поройлията (отъ Долни Порой); секретарь му бѣше Миланъ Попъ Юрдановъ, отъ Велесъ, който се самоуби сутне въ Велесъ. Походихме само нѣколко дена по селата. Не бѣхме доволни отъ Алексо, и при първа среща пакъ съ Дѣлчева, комуто писмено бѣхме се оплакали, той смѣни Алекса и назначи за войвода Михалъ Попъ Юрдановъ. Минахме въ Поройско. Понеже Алексо не се съгласяваше да остане простъ четникъ, излѣзе отъ четата и отиде въ четата на Иванъ Савовъ (петрички околийски войвода). Това бѣше презъ зимата на 1900 година.

Продължавахме агитацията въ духа на Дѣлчева.. Събирахме налозитѣ отъ селата. Кой опредѣляше налога? — Отначало го опредѣляше околийскиятъ ржководителъ (споредъ състоянието на всѣкого) въ споразумение съ серския ржководителъ. Този подирниятъ често е постижвалъ и пристрастно (спрямо роднини и приятели). Взимаше се отъ човѣкъ 2 до 10 лири „патриотически налогъ“. Членски вносъ се взимаше месечно отъ 2 до 5 гроша. Изобщо отъ сиромаситѣ нищо не се взимаше. Налогъ се взимаше само отъ „покръстенитѣ“. Страшенъ джамбазлъкъ бѣше: че сиромахъ съмъ, че стига две лири и пр., а ние убеждаваме, че трѣбва, че една частъ отива за оржжие и пр.. Лошо бѣше, че веднага подиръ покръщането се искаха пари. Бѣше неприятно. Паритѣ се внасяха въ околийската каса. Поройскиятъ районъ тогава имаше за ржководителъ Стоянъ Филиповъ, родомъ отъ с. Старчища (Неврокопска околия). Нему предаваха паритѣ, а той ги препращаше въ Сѣръ на окръжния ржководителъ. Една частъ се спираше за нуждите на района. Отъ околийската каса се плащаха на четата дрехи, често и за храна. Бѣше се въвело да се носятъ арнаутски, — турски дрехи, да не се отличаваме много отъ турцитѣ. Имаше вече строги нравствени правила за четниците. Въ Поройско прекарахме 3—4 месеца. Изходихме много села. Кѫде юний цѣлата чета броеше 5—6 души. Преди това бѣше излѣзла смъртна присъда противъ Михалъ Поройлията, главно защото той почналъ дѣрзостно да се води спрямо ржководителите, убивълъ много власи (негова мания бѣше да убива власи, а на Алекси Поройлията да убива турци) та съ туй подигналъ много недоволни и пр. Присъдата я изпълниха на планината Бѣласица при една стрелба. Азъ и още единъ му теглихме по единъ куршумъ.

Въ България престояхъ два месеца, главно да се снабдимъ съ пушки манлихери, а взехме и бомби (въ 1901 г.). Върнахме се въ Демирхисарско (Мелнишко, Сърско и Демирхисарско тогава съставляваха единъ революционенъ районъ). Тогава се върнахме малцина, но отъ Банско се отдѣлихме азъ и Стойко Хаджиевъ (отъ с. Голешево, Демирхисарско) и отидохме въ четата на Дѣдо Илия на Пиринъ. Четата му тогава преследваше хайдутитѣ Дончо и Касапчето. Донча бѣха ранили и той бѣше заминалъ за България, та гонѣха Касапчето и Ангелъ Спанчовалията (отъ с. Спанчево, Мелнишко). Въ интереса на дѣлото бѣше да се очисти районътъ отъ тия разбойници. Тогава ние влѣзохме въ четата на Дѣдо Илия. Презъ есенъта Дѣдо Илия успѣ да ги удари и тѣ се разбѣгаха, оставиха си частъ отъ оръжието.

Следъ това се почна агитацията въ казания районъ. И пакъ тръгнахме по селата. Като влѣзохме ние въ четата, отпочнахме по-правилна агитация въ духа на Дѣлчева. И по-преди Дѣдо Илия е агитиралъ, но не е билъ въ състояние добре да разбере основнитѣ идеи на Дѣлчева и на организацията, особено туй, че трѣбва да се готовимъ сами на свои плещи да изнесемъ революцията (Дѣдо Илия тукъ е сега, простъ, неграмотенъ). Обикновено се раздѣляхме на две, азъ отивахъ съ Дѣдо Илия, а Стойко съ нѣкой другъ отъ другаритѣ, или наопаки. Много села убедихме. Дончо го било между туй страхъ и въ България, да не го убиятъ вѫтрешнитѣ, а отъ друга страна вѫtre зиме не може да се презимува лесно, та започналъ чрезъ попъ Давчо, ржководителъ въ с. Палатъ, да действува да го приеме организацията. Тя не се съгласила съ мотивъ, че по-рано, когато нѣколко пѫти му е било предлагано, не приелъ, а сега организацията нѣма нужда да приема такива развалени елементи. Като не го прие организацията, Дончо е пред-

ложилъ услугитѣ си на цончевистите, и влѣзе въ Македония като агентинъ на Цончева още преди коледа. Ние трѣбвише да напустнемъ организационните работи и да отидемъ да преследваме Дончо. Цѣлата чета съ Дѣдо Илия (7 души) съ това бѣше заета. Сѣрски ржководителъ бѣше Никовъ Анастасъ, книжаръ (отъ с. Броди, Сѣрско). Той не бѣше главенъ, ала постояненъ и влиятеленъ. Не ни освѣтляваха добре. Мислѣхме, че ще имаме работа само съ единъ Дончо, а то се оказа, че той е успѣлъ да придобие на своя страна почти цѣло Петричко, особено като имъ казвалъ, че България и Русия ще помогнатъ. На вѫтрешната организация повреждаше много туй, че тя събираще пари за пушки, а отъ друга страна не можеше да ги доставя на време. Върховистите напротивъ агитираха, че не трѣбва да се даватъ пари за пушки, а само всѣки да каже, каква пушка иска и самъ да дойде до границата, да му се предаде. „Оставете онѣзи (вѫтрешните) — тѣ не мислятъ за вашата свобода“ — казаха върховистките агитатори. И наистина върховистите пари за пушки не събираща, ала Дончо е събиралъ като е сѫдилъ хората като сѫдия, особено за кражби, които сѫ чести у петричките шопи. Тѣ обикновено не се сѫдятъ, а за кражба съ кражба си отвръщатъ. Дончо по този начинъ за себе си лично много пари е събрали.

Ние, не знаейки силата на Донча въ Петришко, стигнахме въ с. Палатъ, гдето можехме да бѫдемъ избити отъ него. Попъ Давчо бѣше станалъ човѣкъ на Дончо и насмалко не попаднахме въ устроена отъ Дончо засада съ съгласието на попа. Попъ Давчо следъ това ни предлага скоро да се махнемъ отъ Петришко, защото Дончо се заканилъ, че въ противенъ случай ще ни претрепе. Ние нѣмаше кѫде да идемъ. Нѣкое време стояхме въ селото Елешица и чакахме помощъ отъ вѫт-

решната организация. Най-сетне дойде кукушката чета подъ водителството на Григоръ Ивановъ (отъ Гевгелийско) съ 9 души та станахме 15 души. Отидохме въ Долна Рибница, почнахме нова агитация, ново кръщаване. Всички може на два пъти се кръстиха; по 100 души—въ черквата. Тамъ имъ разправяме, Григоръ Ивановъ имъ казваше, да не се повличатъ по единъ Дончо, хайдутинъ, че той други цели гони, че България иска да присъедини Македония, че това е политика на князата, че не бива само заради едни титли на князата населението да рискува да се упропасти и пр. Разправяше имъ, какво се направи въ 1895 год. съ опита да се дигне ужъ въстание и пр. Вънъ отъ черквата стояха 10 души часови, а вътре бъха другите. Селяните ужъ скланяха. Окръжниятъ комитетъ бъше решилъ да се избиятъ ръководителите: попъ Давчо въ Палатъ, Цоне въ Горема (учитель „отъ старата мода“), Бакалчето, който бъше се отмечналъ и който бъше най-главниятъ, и попъ Иванъ отъ Рибница. Този самъ се яви, взе да се оправдава, че отъ страхъ предъ Дончо е отстъпилъ, и пр. И ние не изпълнихме присъдата, оставихме го, а другите не можахме да доближимъ.

Отъ тамъ отидохме въ с. Чуричени. Дончо, като, видѣлъ, че ние разубеждаваме селяните, уплашилъ се отъ това и надумалъ селяните да бъгатъ отъ настъ, когато влѣземъ въ село. Въ с. Чуричени Дончо искаше да ни нападне; ние осетихме, излѣзохме и взехме позиция, и той се оттегли. Дойде писмо отъ Рибница, въ което се казва да бъгаме въ Елешница, защото Дончо ще ни предаде на турците, щомъ не може да ни удари. Улови се писмо пакъ отъ попъ Ивана отъ Рибница до Дончо, въ което го съветва да ни предаде на турците. Пакъ се върнахме въ Елешница и пакъ искахме помощъ отъ петричкия ръководител Доневъ (род. отъ Дойранъ,

учитель въ Петричъ), понеже бѣхме малцина. Напоследъкъ дойде Атанасъ Тешовалията, неврокопски войвода, съ трима другари и съ 32 души доброволци, събрали отъ разни села (въ Сѣрско, Мелнишко, Демирхисарско и Неврокопско). Дохождатъ и тѣ, а ние презъ това време се бѣхме отчаяли, защото все ни казаха, че щѣли да дойдатъ на помощъ и Сандански и Чернопѣевъ, а никой не идваше. Като дойде Атанасовъ, решихме да направимъ още единъ опитъ. Бѣхме 52 души въ с. Долня Рибница. Презъ туй време всичко за ядене си плащахме на населението. Видѣхме, че неопитните другари, доброволците, не могатъ много да ни послужатъ та разпustнахме 20-тина души, складирахме оржието. Нека забележа, че преди още ние да дойдемъ въ Петричко, Алексо уби Кецкарова, войвода на петричката чета, който бѣше се довѣрилъ да отиде при тѣхъ, върховистите Алексо и Дончо, да ги разубеждава. Искахме да хванемъ Бакалчето въ с. Игуменецъ. Но не успѣхме, Бакалчето после ни писа да си идемъ отъ неговия районъ, защото ни предалъ на турцитѣ; неговия районъ щѣлъ да се въоржи самъ безъ помощта на вѫтрешните, а когато ще правимъ въстание, и той щѣлъ да бѫде съ насъ. Ние нѣмаше кѫде да идемъ. Това бѣше въ началото на януари 1902 год. И наистина турцитѣ съ голѣма сила бѣха дошли отъ кѫде Струмица, Петричъ. — до 600—700 души. Излѣзохме и взехме добри позиции по чукитѣ и се сражавахме 5—6 часа, отъ заранъта 9 часа до кѫде 3 ч. следъ пладе. Отъ турцитѣ паднаха до 15 души. Престрелката се водѣше най-близу, отъ 400 разкрача до 200. Ние бѣхме прѣснати на голѣми растояния по двама, по трима. Турцитѣ отстъпиха. Оставиха единъ конь съ 33 шинела. Отъ наша страна нѣмаше жертви.

III.

Янастасовъ прекарва въ агитация по селата въ Демирхисарско и Сърско до пролѣтта 1902 г. — Върналъ се въ София, срѣща се пакъ съ Дѣлчева и се връща следъ нова година (1903) съ голѣма чета начело съ Дѣлчева. — Въ Сърско се събиратъ районните чети да обмислятъ, какъ ще се действува презъ предстоящето въстание. — Янастасовъ следъ смѣртъта на Дѣлчевъ продължава подготовката за въстанието. — Янастасовъ става водителъ на драмската чета. — Въ едно сражение при с. Калапотъ турцитъ избиватъ четата. — Янастасовъ се спасява въ България.

Ние се чудѣхме, кѫде да идемъ; оттеглихме се на Бѣласица, скитахме три дена жедни и деморализирани. Почнахме да се караме, скитаме напраздно, тя дѣлга планина и все се въртимъ въ Петричко, а снѣгъ голѣмъ. Спахме; помогнаха и турските шинели. Минахме Струма и дойдохме въ с. Рупель, въ Демирхисаръ, отпочинахме. Тогава една чета се отдѣля отъ Дѣдо Илия подъ водителството на войвода Георги Радевъ — „Радо“ (другаръ на Дѣда Илия, род. отъ с. Броди) и се нарече „Сърска чета.“ Азъ й бѣхъ секретарь. Кирлиевъ отъ гр. Кукушъ остана при дѣдо Илия, който остана въ Демирхисарско. Ходихме по селата до пролѣтта, сетне дойдохме въ България на 1—2 май, главно за да разбера по-добре въпроса съ върховистите. Тукъ тъкмо бѣше дошелъ Дѣлчевъ. Останахъ въ София 9 месеца и тогава тръгнахъ за вжtre заедно съ Дѣлчева срещу Ивановъденъ 1903 год.

Потеглихме повече отъ 40 души, между които бѣше и Яворовъ. Минахме презъ Самоковско на Банско. Въ Банско остана една чета, „Банска“, подъ войводството на Йонко Вапцарчето (отъ Банско), а останалите, около 30—35 души, продължихме пѫтя презъ Неврокопско за Сърско. Спрѣхме се въ с. Каракьой, гдето Дѣлчевъ издаде окръжно за да се събератъ въ това село районни-

тъ чети. Дойдоха четата на Сандански отъ Мелнишко (7—8 души), четата на дъда Илия, на Гощановъ (драмска чета), на Атанасъ Пашовалията (неврокопска чета) и др. Цельта бъше да се срещнатъ и да размѣнатъ мисли. Каражме четири товара динамитъ, бомби, електрически машини. Дѣлчевъ показа, какъ се работи съ динамитъ; съ З фишека се направиха опити. Почна да се издава хектографиранъ вестникъ. Списваха го Яворовъ и Кирлиевъ, които повече стояха въ с. Крушево и Лехово. Фотографирахме се при пѣщерата „Капѣ“ при с. Крушево (Сѣрско). Дойде фотографинъ отъ с. Зърнево. Това бъше въ края на януарий 1903 г. Разпредѣлиха се четитѣ. Куслевъ замина за Поройско, Сандански за Малешевско и др. Азъ попаднахъ при дъдо Илия като секретарь. Все бѣхме съ Дѣлчева. Дѣлчевъ спрѣ за свои другари 11 души, образува своя, „ревизорска чета“. Дъдо Илия и азъ останахме съ него. Заминахме да разгледаме моста на Струма при Демирхисаръ; мислѣше се да се почне акция, но се оказа много аскеръ и изобщо мжно бъше та се отказахме отъ това намѣрение.

Наскоро въ с. Балдево биде предаденъ на турцитѣ Георги Радевъ съ чета (8 души), та стана сражение въ селото, изгориха до 20 кѫщи, плевни; вътре изгорѣ и единъ старецъ, а четата се спаси вечеръта съ само единъ леко раненъ. Дохожда отъ Драмско Атанасъ Пашалията и съобщи, че мостътъ при Анджиста, който той бъше отишель да разгледа, можелъ да се нападне. Тръгнахме съ Дѣлчева въ Драмско и заедно съ Атанаса отиваме 28 души въ с. Горенци. Успѣхме да разрушимъ моста и една частъ отъ тунела. Планътъ бъше разпредѣленъ. Върнахме се въ с. Мъгленъ и с. Дреново та презъ платината въ сѣрски Боздагъ. Дѣлчевъ трѣбваше да замине съ сѣрския ржководителъ Лазаровъ за Солунъ, пакъ на конгресъ за да решатъ подробности по въстанието.

Дѣлчевъ все си бѣше противъ масово въстание. Ние се оттеглихме въ Демирхисарско. Презъ това време се откри афера въ Балдево (Неврокопско). Дѣлчевъ отъ Со- лунъ се връща презъ с. Баница и тамъ се среща съ Гошановъ и съ четата му и съ частъ отъ сѣрската чета. Ние бѣхме на върха на Пиринъ, въ края на Неврокопско, когато дойде писмо да отмѣстимъ за Балдево. Заповѣдъта бѣше отъ оклийския ржководителъ. Ние разсѫдихме, че това не е добре, понеже може да накара турцитѣ да запалятъ друго село. Въ туй време бѣше излѣзло ок- ръжно да се събератъ всички ржководители въ с. Ловча (Неврокопско).

И Яворовъ тръгналъ съ Кирлиева, съ банската чета за тамъ. Съгледали ги турци. Откриватъ огънъ. Ние се случихме близу тамъ (до с. Голешово), прите- кохме се на помощь та успѣха да се измѣкнатъ. Нѣма жертви. Отиваме въ Ловча и тамъ на 24 априлий узнах- ме, че Дѣлчевъ е убитъ на 19 априлий. Сандански не бѣше тамъ, ржководители нѣмаше и се осуети кон- гресътъ.

Останахъ пакъ съ дѣдо Илия, отдѣлихъ се съ нѣколко другари, сетне въ началото на юни бѣхъ кѫде Драмско. Дойде Сандански съ чета. Пратиха отдѣлни чети за Драмско подъ войводството на Мирчо (отъ Мехомия), и азъ се присъединихъ къмъ тая чета. Приготв- лявахме за въстанието пексимитъ, събирахме пари за пушки, но не успѣхме да купимъ. Въ началото на сеп-темврий се свика конгресъ въ Пиринско за да се дигне въстание на 14 септемврий. Имаше планове, какво да се прави въ Драмско, да изгоримъ въ селото Еридере кѫщитѣ на двама шпиони гъркомани и за други атен- тати по желѣзницата. На 14 септемврий Мирча отъ за- сада убиватъ турцитѣ. Азъ взехъ мѣстото му,— водителъ на драмската чета. Щѣха да излѣзатъ на 14-ти до 70 души

селяни отъ Калапотъ, но поради неспособукитѣ по други-
тѣ села хората изстинаха, отказаха да дадатъ момчета,
защото се бояха турцитѣ да не изгорятъ селото имъ.
Турцитѣ ни осетиха и селянитѣ ни предадоха. Имѣ сраже-
ние при с. Калапотъ въ една джбова горичка, гдето
паднаха двама турци; трима отъ нашите се предадоха.
Заградиха горичката, а селянитѣ предлагатъ на четири-
мата останали да ги зариятъ въ шумата, — бѣха избили
цѣлата чета. Предадоха пушкитѣ, пексимита. Азъ избѣ-
гахъ въ Неврокопско и следъ 7—8 дена дойдохъ тукъ.

СПОМЕНИ
на
ПЕТЪРЪ ХР. ЮРУКОВЪ

Петър Хр. Юруковъ

Българите в
Западните
Далкани 1919

ПРЕДГОВОРЪ.

Споменитъ на Петъръ Хр. Юруковъ сж малъкъ приносъ къмъ даннитъ за организационната дейност преди въстанието въ Дойранско, Поройско и Кукушко, гдето Юруковъ отначало е билъ четникъ, а сетне кжсо време и оттатъкъ Вардара. Следъ едно престояване въ България, повече въ родния си градъ Карлово, Юруковъ пакъ се отзава въ Македония и работи като районенъ войвода въ Тиквешко, гдето развива по-системна агитация по селата. Преди това Юруковъ взема участие и въ борбата противъ върховистите. Тукъ го заварва известието за взетото въ Солунъ решение за въстание, следъ което Юруковъ прави възможното да достави на района си оръжие, но слабо успѣва, ако и да е събрали отъ населението значителни парични суми за тая цель. Затова и дейността му по време на голѣмото въстание се е ограничила съ незначителни акции съ печаленъ край.

Твърде интересни сж и сведенияята, които ни дава Юруковъ за тайнитъ ученически революционни „кръжици“ отъ времето, когато Юруковъ е билъ ученикъ въ Самоковъ, гдето за първи пътъ се е запозналъ съ македонския въпросъ. Ако и да не бѣше родомъ отъ Македония, Юруковъ така бѣ се сродилъ съ македонското освободително дѣло, че и следъ несполучливия край на въстанието искаше да продължи да работи въ Македония, за кждето, струва ми се, пакъ замина и вече не се върна.

Л. М.

I.

Юруковъ за първъ пътъ като ученикъ въ Самоковъ се запознава съ македонския въпросъ. — Ученически революционни кръжоци. — Юруковъ заминава като четникъ въ Дойранско. — Агитация по селата.

Роденъ съмъ въ Карлово на 19.XII 1882 г., баща ми бъше търговецъ съ гайтани и шаякъ; търгуваше съ Цариградъ, Смирна, Пиротъ. Първоначално образование до включително IV. класъ получихъ въ Карлово, сега въ Пловдивъ свършихъ V. класъ, въ 1897/8 уч. год. Презъ 1900 год. постъпихъ въ самоковското желѣзарско училище, което скоро напустнахъ поради една ученическа стачка. Първъ пътъ въ Самоковъ се запознахъ съ македонското дѣло, именно като членъ на тайнния революционенъ кръжокъ „Трайко Китанчевъ“. Заварихъ той кръжокъ вече сформиранъ. Председателъ му бъше Дѣлчо Коцевъ (род. отъ Харманли, свършилъ V класъ, ученикъ въ желѣзарското училище). Той кръжокъ датува отъ 1897 година. Отъ начало е било тайно дружество за саморазвитие, защото е било забранено отъ училището на учениците да образуватъ дружества и да четатъ. Полека-лека въ това дружество македонскиятъ въпросъ е изпъквалъ като главенъ въпросъ и членовете се занимавали съ него. Революционниятъ духъ у членовете му, все ученици отъ желѣзарското и отъ американското училище, намѣрилъ поприще за дейност, главно по македонския въпросъ. Ставали сѫ даже тайни упражнения. Нѣкой си Нишковъ, като узналъ за съществуването на той кръжокъ, предлагалъ на членовете съ оръжие да идатъ въ Македония, но не успѣлъ.

Сетне Дѣлчо Коцевъ, като се запозналъ съ нѣкои членове отъ едно тайно революционно македонско дружество въ Женева, далъ по-опредѣлена посока на самоковското тайно дружество „Самообразователъ кржжокъ“. Съставени сѫ били уставъ и правилникъ съ клетва, така че дружеството е получило по-опредѣлень революционенъ характеръ. Главни помощници на Д. Коцевъ при реорганизуването на тоя кржжокъ сѫ били Велко Миковъ (род. отъ княжеството), Владимиръ Петровъ (пакъ отъ княжеството) и др. Тогава именно дружеството се е нарекло „Революционенъ кржжокъ Трайко Китанчевъ“. Една частъ отъ старите членове, негодни за новата посока на дружеството, била отстранена та се е мислѣло, че дружеството е разтурено.

Следъ като постѫпихъ въ училището въ Самоковъ, заварихъ тамъ нѣколко ученически тайни кржжоци за самообразоване. И азъ попаднахъ въ единъ отъ тия подирнитѣ. Следъ това презъ месецъ юни 1899 год. бѣхъ приетъ въ революционния кржжокъ „Трайко Китанчевъ“. Председателъ бѣше Владимиръ Поповъ отъ Сливенъ (ученикъ въ желѣзарското училище). Прие ме Дѣлчо Коцевъ, опълномощенъ отъ кржжока. Бѣха ме изпитали, какъвъ съмъ. Дадохъ клетва предъ Дѣлчо Коцевъ, че нѣма да издамъ тайната на дружеството. Клетвата бѣше хубаво написана на книга, имаше отдолу нарисувани кама и револверъ, надъ тѣхъ бомба, която се пръска. Клетвата захващаше съ думитѣ: „Заклевамъ се съ чиста съвестъ въ името на Бога, въ името на честта си, въ името на народността си, въ името на святото оржжие, че ще работя за освобождението на роба“ и пр. Следъ клетвата предъ опълномощения да ме приеме Коцевъ, станахъ членъ, и предъ председателя и секретаря ми се прочете уставътъ на дружеството. Строга дисциплина имаше, — смѣртно наказа-

ние често се предвиждаше въ устава напр. за тогова, който издаде кръжока, който не изпълни задача, съ която по решение се натоварва и пр. Презъ ноемврий същата година вече бъхъ председател на тия кръжокъ, защото по-старите свършиха училището. Главната цель на кръжока бъше да се събиратъ сръдства, пари, които се предаваха на централния комитетъ въ Македонии по-сръдствено, чрезъ Дѣлчевъ. Той е дохаждалъ веднажъ заедно съ Малешевски въ Самоковъ, когато още не бъхъ приетъ въ кръжока. И тогава Дѣлчевъ останалъ възхитенъ, като видѣлъ, какъ всички членове сѫ единодушно сплотени, готови да жертватъ всичко за освободителната идея. Дѣлчевъ намѣрилъ дружеството добре наредено, насырдчилъ е членоветъ да продължаватъ въ поетата посока. Самоковскиятъ кръжокъ успѣ да предаде на централния комитетъ всичко до 1600 лева. Всѣки отъ членоветъ въ кръжока трѣбаше да изяви, че е съгласенъ съ целите и съ правилата на вътрешната македонска организация. Кръжокътъ бъше единъ видъ клонъ отъ вътрешната организация, главно да се подготвятъ дейци. Плащаше се членски вносъ 3 лева месечно. Подобни кръжоци имаше въ Дупница, въ София, Кюстендилъ, Стара Загора и др.

Презъ януарий ни изключиха отъ училището, което временно се затвори. Следъ стачката отидохъ си въ Карлово. Бъхъ отъ по-напредъ запознатъ съ Мицо Дѣлчевъ, братъ на Гоце Дѣлчевъ. Мицо бъше свършилъ пети класъ въ Дупница и ходѣше празенъ, но бъше вече предаденъ на дѣлото. Преписвахъ си съ него. Като се разотидохме отъ училището, дадохме си дума членоветъ единъ на други, че ще заминемъ на пролѣтъта въ Македония. Бъхъ писалъ на Мицо да ми обади, ако ще заминаватъ нѣкои за Македония. Като се разпрѣснахме отъ Самоковъ, избрахме си едно управително бюро съ

председател Тошо Ивановъ (отъ България), който работѣше въ София, въ арсенала. Той бѣше задълженъ да следи вървежа на дѣлото и да съобщава именно на другаритѣ, прѣснати по България, и всѣки бѣше длъженъ да се отзове въ случай, че той го повика по дѣлото.

Крѫжокътъ въ Самоковъ временно изчезна и после се възроди, следъ като пакъ се отвори училището. Бѣше дошелъ въ училището нѣкой си Койчевъ, който е билъ членъ на подобенъ революционенъ крѫжокъ, мисля, въ Ст. Загора или въ Сливенъ, та заедно съ нѣкои отъ останалите бивши членове на крѫжока въ американското училище възстановилъ крѫжока, който траялъ до втората стачка, станала презъ зимата 1902 год.

Тошо Ивановъ ми съобщи презъ марта 1900 г., че другари заминаватъ за Македония, и азъ презъ априлий дойдохъ въ София. Тукъ заварихъ Дѣлчева, съ когото за първъ пътъ се запознахъ. Повече се срѣщахъ съ Гьорчо Петровъ, отъ когото узнаяхъ за работитѣ. Отивахъ въ Македония да действувамъ да се подготви почва за революцията: Всичко туй правѣхъ на свои срѣдства. На тръгване ми дадоха въстанически дрехи — куртки и панталони и една срѣбска пушка, бердана. Предназначенъ бѣхъ за секретарь на четата въ Дойранско. Тръгнахме на 1. май презъ границата заедно съ Тошо Ивановъ, Атанасъ Иванъ Пазарджиклията и др., всичко 13 души. Атанасъ замина за Гевгелийско като секретарь на четата при войводата Дюлберъ Иванчо; Тошо остана за секретарь при Васе войвода отъ село Владимирово въ Малешевско, а отъ другите едни останаха въ Струмишко, едни въ Малешевско, като прости четници. Тѣзи подирнитѣ бѣха все македонци. Стигнахъ въ Дойранско презъ Малешевско, Струмишко и Гевгелийско. Стигнахъ сами чѣкъ въ Дойранско и намѣрихъ четата въ с. Попово. То-

бъше на 2 юни 1900 год. Четата състоеше отъ 8 души съ водитель Хаджията (отъ с. Мутулово, Кукушко), а нѣкой си Гоце Мазновъ минаваше за водител. Азъ по-напредъ си идеализирвахъ тия чети, но като ги видѣхъ, че грижитѣ имъ се въртятъ преди всичко около туй, съ какво ще се нахранятъ и какъ ще се прикриятъ, това до негде ме разочарува. Съ четата прекарахъ 5 месеца, като се движехме въ Дойранско и въ частъ отъ Поройско. Моята работа бъше да кореспондирамъ, съ шифъръ, съ районния ржководител. Тогава още не се събираха членски вносове. Като влѣзнемъ въ нѣкое село, имаше посветени въ дѣлото само по 1—2 души. Тѣ ни носѣха храна, указваха ни място, где да се прикриваме. По нѣкога събирахме по 5—6 души отъ нѣкое село, препоръчани отъ посветените като добри и патриоти хора, и тѣмъ проповѣдвахъ революционната идея. Тѣ обикновено се повикваха безъ да знаятъ, зашо и при кого. И вече като дойдатъ, тогава се заклеватъ, главно че нѣма да изкажатъ, и че ще помагатъ. Предъ новопосветения се изваждаха кама и револверъ. Клетвата се казваше, а той повтаряше, следъ което прави три метания, прекърсти се и целува камата и револвера. Така видѣхъ че правятъ и въ Малешевско и пр. Казваше се на заклетия, че трѣбва да си купи пушка, защото ще дойде време, когато християните и турцитѣ ще се хванатъ гуша за гуша, че силенъ е този, който има оръжие и пр. Отъ града районниятъ ни изпращаше опинци, дрехи, а храната бъше отъ селата. Посетихме селата: Никуличъ, Владая, Татарецъ, Попово, Акънджали, Света Петка, Шугово. Въртѣхме се все въ тия села, които сѫ чисто български. Само въ Св. Петка има и турци. Успѣхме да привлѣчемъ въ всѣко село по 10—15 души. Поставяше се въ всѣко село по единъ ржководител, като се кажеше: „Тогава ще слушате“. Нѣкои отъ четниците,

бъше на 2 юни 1900 год. Четата състоеше отъ 8 души съ водител Хаджията (отъ с. Мутуло, Кукушко), а нѣкой си Гоце Мазновъ минаваше за водител. Азъ понапредъ си идеализирвахъ тия чети, но като ги видѣхъ, че грижитѣ имъ се въртятъ преди всичко около туй, съ какво ще се нахранятъ и какъ ще се прикриятъ, това до негде ме разочарува. Съ четата прекарахъ 5 месеца, като се движехме въ Дойранско и въ частъ отъ Поройско. Моята работа бъше да кореспондирамъ, съ шифъръ, съ районния ржководител. Тогава още не се събираха членски вносове. Като влѣзвахме въ нѣкое село, имаше посветени въ дѣлото само по 1—2 души. Тѣ ни носеха храна, указваха ни място, где да се прикриваме. По нѣкога събирахме по 5—6 души отъ нѣкое село, препоръчани отъ посветените като добри и патриоти хора, и тѣмъ проповѣдвахъ революционната идея. Тѣ обикновено се повикваха безъ да знаятъ, зашо и при кого. И вече като дойдатъ, тогава се заклеватъ, главно че нѣма да изкажатъ, и че ще помогнатъ. Предъ новопосветения се изваждаха кама и револверъ. Клетвата се казваше, а той повтаряше, следъ което прави три метания, прекърсти се и целува камата и револвера. Така видѣхъ че правятъ и въ Малешевско и пр. Казваше се на заклетия, че трѣбва да си купи пушка, защото ще дойде време, когато християните и турцитѣ ще се хванатъ гуша за гуша, че силенъ е този, който има оръжие и пр. Отъ града районниятъ ни изпращаше опинци, дрехи, а храната бъше отъ селата. Посетихме селата: Никуличъ, Владая, Татарецъ, Попово, Акънджали, Света Петка, Шугово. Въртѣхме се все въ тия села, които сѫ чисто български. Само въ Св. Петка има и турци. Успѣхме да привлѣчемъ въ всѣко село по 10—15 души. Поставяше се въ всѣко село по единъ ржководител, като се кажеше: „Тогава ще слушате“. Нѣкои отъ четниците,

бъше на 2 юни 1900 год. Четата състоеше отъ 8 души съ водитель Хаджията (отъ с. Мутулово, Кукушко), а нѣкой си Гоце Мазновъ минаваше за водител. Азъ понапредъ си идеализирвахъ тия чети, но като ги видѣхъ, че грижитъ имъ се въртятъ преди всичко около туй, съ какво ще се нахранятъ и какъ ще се прикриятъ, това до негде ме разочарува. Съ четата прекарахъ 5 месеца, като се движехме въ Дойранско и въ частъ отъ Поройско. Моята работа бъше да кореспондирамъ, съ шифъръ, съ районния ржководител. Тогава още не се събираха членски вносове. Като влѣзвнѣхме въ нѣкое село, имаше посветени въ дѣлото само по 1—2 души. Тѣ ни носѣха храна, указваха ни място, где да се прикриваме. По нѣкога събирахме по 5—6 души отъ нѣкое село, препоръчани отъ посветенитѣ като добри и патриоти хора, и тѣмъ проповѣдвахъ революционната идея. Тѣ обикновено се повикваха безъ да знаятъ, зашо и при кого. И вече като дойдатъ, тогава се заклеваватъ, главно че нѣма да изкажатъ, и че ще помагатъ. Предъ новопосветения се изваждаха кама и револверъ. Клетвата се казваше, а той повтаряше, следъ което прави три метания, прекърсти се и целува камата и револвера. Така видѣхъ че правятъ и въ Малешевско и пр. Казваше се на заклетия, че трѣбва да си купи пушка, защото ще дойде време, когато християнитѣ и турцитѣ ще се хванатъ гуша за гуша, че силенъ е този, който има оръжие и пр. Отъ града районниятъ ни изпращаше опинци, дрехи, а храната бъше отъ селата. Посетихме селата: Никуличъ, Владая, Татарецъ, Попово, Акънджали, Света Петка, Шугово. Въртѣхме се все въ тия села, които сѫ чисто български. Само въ Св. Петка има и турци. Успѣхме да привлѣчемъ въ всѣко село по 10—15 души. Поставяше се въ всѣко село по единъ ржководител, като се кажеше: „Тогава ще слушате“. Нѣкои отъ четниците,

бъше на 2 юни 1900 год. Четата състоеше отъ 8 души съ водител Хаджията (отъ с. Мутуло, Кукушко), а нѣкой си Гоце Мазновъ минаваше за водител. Азъ по-напредъ си идеализирвахъ тия чети, но като ги видѣхъ, че грижитъ имъ се въртятъ преди всичко около туй, съ какво ще се нахранятъ и какъ ще се прикриятъ, това до негде ме разочарува. Съ четата прекарахъ 5 месеца, като се движехме въ Дойранско и въ частъ отъ Поройско. Моята работа бъше да кореспондирамъ, съ шифъръ, съ районния ржководител. Тогава още не се събираха членски вносове. Като влѣзнемъ въ нѣкое село, имаше посветени въ дѣлото само по 1—2 души. Тѣ ни носѣха храна, указваха ни място, где да се прикриваме. По нѣкога събирахме по 5—6 души отъ нѣкое село, препоръчани отъ посветените като добри и патриоти хора, и тѣмъ проповѣдвахъ революционната идея. Тѣ обикновено се повикваха безъ да знаятъ, зашо и при кого. И вече като дойдатъ, тогава се заклеватъ, главно че нѣма да изкажатъ, и че ще помогнатъ. Предъ новопосветения се изваждаха кама и револверъ. Клетвата се казваше, а той повтаряше, следъ което прави три метания, прекърсти се и целува камата и револвера. Така видѣхъ че правятъ и въ Малешевско и пр. Казваше се на заклетия, че трѣбва да си купи пушка, защото ще дойде време, когато християните и турцитѣ ще се хванатъ гуша за гуша, че силенъ е този, който има оръжие и пр. Отъ града районниятъ ни изпращаше опинци, дрехи, а храната бъше отъ селата. Посетихме селата: Никиличъ, Владая, Татарецъ, Попово, Акънджали, Света Петка, Шугово. Въртѣхме се все въ тия села, които сѫ чисто български. Само въ Св. Петка има и турци. Успѣхме да привлѣчемъ въ всѣко село по 10—15 души. Поставяше се въ всѣко село по единъ ржководител, като се кажеше: „Тогова ще слушате“. Нѣкои отъ четниците,

Тогава заболѣхъ отъ тѣй наречената „лошата пѣпка“. Още въ Петричко и тукъ въ България, въ Кюстендилъ, се цѣрихъ. Това бѣше въ 1901 г. въ началото на марта. Преседѣхъ тукъ, ходихъ си въ Карлово и септимври се върнахъ въ София, до 1 юни. По случай на солунската афера бѣха се събрали въ София, избѣгали, повечето ржководители отъ солунския вилаетъ и се събраха да разсѫждаватъ, чѣто да се прави. Главно бѣше да се намѣрятъ пари. Съставихме пакъ една чета подъ ржководителството на Герджикова и азъ помощникъ съ 10—12 души. На 1 юни минахме границата и тръгнахме за Радовишко, — ще хващаме единъ бегъ, кой да е отъ многото тамкашни богати бегове. Тѣзи бѣха усетили, чѣто има комити, та не слизаха на чифлиците си. Не ни се удаде. Следъ това слѣзохме въ Струмишко. Искахме да заловимъ пакъ единъ богатъ бегъ. Но струмишкиятъ ржководитель Маказлиевъ (сега убитъ) не се съгласи, защото щѣла да се подигне нова афера. Заминахме тогава въ Гевгелийско презъ Вардара. Въ с. Конско се срещнахме съ Аргиръ войвода, съ Григоръ (Шльопинския учителъ), съ Михалъ Попето, съ Ташко (убиха го въ с. Калиново, Кукушко), съ Кръсто Българията (отъ Враца) — всички бѣхме сбрани тамъ до 30 души. Събрахме се и решихме да заминемъ въ Тиквешко, да залявяме единъ инженеръ, европеецъ. Стигнахме въ с. Ко-пришница (Тиквешко). Преди това имаше голѣма, страшна афера въ сврѣзка съ солунската афера, бѣха намѣрили и около 80 пушки. Като минахме край турско-българското село Бувля, открива ни единъ турчинъ и потера тръгва по диритѣ ни. Стигнахме до селото Мрежичко, и потерата не можеше да ни открие дирята. Най-сетне стигнахме въ с. Рожденъ; взехме хлѣбъ отъ едни власи и тѣ ни предаватъ на мюдюра. Като се спрѣхме при една чука, заобиколи ни отъ вси страни аскеръ. То бѣ

въ планина, та не можаха да ни откриятъ, макаръ че бъха вече на 40 крачки до нась, а се върнаха. Като видяхме, че сме мнозина, че ще се откриемъ и че инженерътъ, който работѣше въ една мина до селото Рожденъ, не ще можемъ го хвана, решихме да се раздѣлимъ. Аргиръ се завръща за Гевгелийско, Григоръ, Шльопенскиятъ учитель — за Кукушко, Кръсто Българията Герджиковъ го опредѣли за Тиквешко, а Герджиковъ, Попето и азъ тръгнахме за Битолско. Реши Кръсто да ни придръжава до Прилепско. Стигнахме до с. Клиново (Мориовско) и тамъ ни предаде единъ човѣкъ, та пакъ се яви потера и ние отидохме на с. Голища, где то коджабашията пакъ ни предаде, потерата пакъ ни подири, но случайно избѣгнахме опасността, прехвърлихме единъ ридъ и уморени и гладни бѣхме заспали. Турцитѣ вървѣли по стжпкитѣ ни и приближаватъ до нась на 20 крачки. Часовоятъ ни късно ги съзрѣлъ, тѣ гръмватъ отъ по-високо място, ние се впуснахме на долу по една рѣка, а турцитѣ следъ нась гърмятъ. Минахме презъ селото Праведникъ, сегне презъ рѣката Църна (Черна) и се окопахме, хванахме позиции на една височина. Турцитѣ минаха покрай нась и се нахвърлиха върху селяните отъ с. Беглища да кажатъ, где сѫ комититѣ. Видяхме, че не може да се mine въ Прилепско, всъду имаше потери, че организацията вследствие на тиквешката афера е омаломощена, та решиме да се върнемъ назадъ, Кръсто — въ Тиквешко, Попето и азъ, като секретарь, — въ Воденско; Герджиковъ се върна въ България.

Седѣхме въ с. Сборско (Воденско) около седъмъ дена, и отъ тамъ се раздѣлихме съ Кръсто. Случайно единъ аргатинъ, българинъ, служилъ при бега, ни видѣлъ и му разправилъ за нась. И веднага тръгна башизузукътъ и на сутринята селото бѣше заобиколено отъ

вси страни. Почнаха да обискиратъ всички къщи, дойдоха и до нась. Ние се промъкнахме презъ една градина, излѣзохме вънъ отъ селото, хванахме позиция и бѣхме нападнати. Сражението трая три часа. Падна единъ отъ другаритѣ, Тодоръ Тетовчето; Попето го раниха въ врата, мене въ плещката, имаше едно Митко (отъ Кукушко) и него въ плещката, и най-сетне вечеръта се измъкнахме. Отъ турцитѣ бѣха паднали около седъмъ души убити, между които единъ бегъ отъ воденските села и трима-четирма ранени. Следъ това вече ние, изнурени и унищожени, четирма се върнахме въ България презъ месецъ октомврий. Тукъ, въ Кюстендилъ, лежахъ въ болницата 40 дена, изцѣрихъ се. Пѫтувахме около 25 дена. Това бѣше въ октомврий 1901 година.

III.

Юруковъ пакъ презимува въ България. — Проводенъ отъ Гоце Дѣлчевъ, Юруковъ се връща съ чета въ Тиквешко. Стълкновение съ върховисти. — Предадена отъ Дончо, четата на Юруковъ я нападатъ турци. — Следъ кърваво сражение Юруковъ пристига въ Нѣготино. — Успѣшна агитация по селата. — По липса на оружие презъ време на въстанието се предприематъ дребни акции противъ мѣстните бегове. — Юруковъ най-сетне се прибира въ България.

Презъ зимата седѣхъ тукъ и у дома въ Карлово. Дѣлчевъ беше тукъ, срещнахъ се и съ него. Азъ искахъ пакъ да замина въ Турско. Дѣлчевъ дойде и ми предложи да ида въ Тиквешко, да водя тамъ една чета за да спомогна да се възроди организацията въ Тиквешко, а най-много да се оправи пѫтьтъ (каналътъ) отъ Струмица — Радовищъ за Прилепъ. Азъ се съгласихъ. Тръгнахъ съ 9 души (имаше и отъ тукъ млади момчета, имаше и ученици), а като помощникъ мой тръгна Атанасъ Пазарджиклията; той тръгна съ 8 души съ цель да организуваме тамъ две чети. Потеглихме отъ

тукъ заедно съ Аргиръ Манасиевъ (и той съ чета, десетина души), а 5—6 души съ насъ още за Поройско — всичко около 35—36 души. Обаче тогава българското правителство преследваше, имаше контрашайки, засади, отваряха огънъ. Бѣхме потеглили отъ Кюстендиль и при с. Сажденикъ нагазихме на засада; удариха ни, предадохме имъ се съ условие да не имъ дадемъ оржжието. Отидохме въ с. Сажденикъ. Контрашайката бѣше 14 души, а вечеръта, когато контрашайката заспа, ние си взехме пушкитѣ и си отидохме презъ границата. Минахме презъ Кочанското; въ Малешевско се намѣрихме съ четата на Никола Дечевъ и Трайчо Христовъ (сега убити). Тамъ бѣха вече върховистически чети на Васе Пехливана и на Дончо. Ние се събрахме тогава повечко, около 70 души, дойде малешевската чета на чело съ Ристо Кутрулчето и радовишката чета съ Коста Мазнейковъ, ениджевардарската съ Апостолъ. Цельта ни бѣше да вразумимъ Дончо и Пехливана, които проповѣдваха въстание: „Ето Русия е готова“ и пр. Бѣхме решени, ако не се вразумятъ, да ги прогонимъ въ България. Една вечеръ бѣхме раздѣлени на две; тѣ турнали на едно наше отдѣление засада. Продължава около 15 минути престрелка близу до селото Будинарци въ Малешевско. Нищо не излѣзе, сполучиха само да ни взематъ хлѣба, който бѣ натоваренъ на два коня. Като видѣ Дончо, че не може да направи нищо и че ние ще го преследваме, отива и хваща единъ селянинъ и сина му, праша башата да отиде да каже на юзбашията да дойде на едикое си място, че тамъ е четата ми, за да ни нападне. Въ противенъ случай се заканилъ на башата, че ще убие сина му. А той билъ означилъ нашето място. И наистина кжде пладне пристигнаха до 400 души аскеръ и се ударихме. Единъ часъ трая сбиването, ние се оттеглихме като оставихме 7 души убити. Отъ тиквешката чета паднаха

трима. Следъ това се раздвижи тамъ много аскеръ, — турцитѣ не бѣха видѣли такава голѣма чета и помислиха, че сме дошли за въстание та домъкнаха много аскеръ. Ние, придружени отъ тиквешката чета, си отидохме въ Тиквешко. Вардара го преминахме съ кораби и стигнахме въ Нѣготино. Дѣлчевъ бѣше заминалъ презъ тия мѣста преди туй та бѣше се малко подигналъ духътъ на тамкашнитѣ хора. Приеха ни добре. Бѣше около юний месецъ, въ най-работното време, та не можахме много презъ лѣтото да ги събираме хората на едно, да ги освѣтляваме по дѣллото. Ходѣхме отъ село на село и организирвахме, — туряхме нови ржководители, десетари и пр. Мина се лѣтото, като се поизбиха и нѣкои шпиони, особено главнитѣ виновници за първата афера. Въ Клиново, въ Боянчища, Беглища се наказаха българи, предатели. Решаваше районното управително тѣло съ наше съгласие, а ние питахме и селянитѣ и тогава изпълнявахме. Съ подобни действия мина лѣтото.

Въстанието на Цончева го осетихме, но нѣмѣ же-
ление у хората да въстанатъ, а и ние бѣхме противъ.
Презъ зимата съвсемъ се организира всичко: каналътъ
стана много хубавъ. Давидовъ премина, сътне Сара-
фовъ замина. Въ всички села бѣше наредено всичко;
куриерската служба бѣше добра. Гдето и да бждѣхме
ние, знаяхме, кога и где е излѣзла потера. Никакви сблъс-
квания презъ лѣтото и зимата не се случиха. Криеха ни
хорицата добре. Оржжие нѣмаше и нѣмаше откѫде да го
взематъ. Обучавахме ги съ нашите пушки. Всичко имаше
въ Тиквешко разнокалибрени пушки около 300 Гра и мар-
тинки въ около 70 села. Презъ месецъ февруари 1913 г.
се получи отъ районния началникъ писмо да дойда въ
Батоша съ четата; тамъ ни се съобщи за взетото ре-
шение да се дига въстание. Азъ имъ възразявахъ, че
нѣма пушки, но ми се отговори, че има време, че ще

могатъ набави оржжие. До пролѣтъта се събраха до 1500 лири, кое даромъ, кое силомъ. Отъ тѣхъ 750 лири пратихме тукъ чрезъ Миланъ попъ Михайловъ и Добри Даскаловъ (отъ с. Кавадарци), за да се организува чета и да донесе материјалъ. Но нищо не можаха да донесатъ, защото при границата въ Кратовско и Ко-чанско четата била открита и въ нѣколко сражения изгубила всичко, като запазили съвсемъ малко нѣщо. Около 650 лири се изпратиха въ Солунъ, пакъ за оржжие, срещу които се получиха 70 пушки система Гра (по 3 лири едната); 100 лири се изпратиха на Воденъ, пакъ за пушки, и отъ тамъ нищо не се получи, — изпозатвориха ржководителитѣ. Най-накрай останахме съ 70-тѣ пушки. За общо въстание нѣмаше смисълъ да се правятъ приготовления.

По поводъ на солунския атентатъ захванаха се арести на всѣкїде та взеха да прибѣгватъ мнозина въ четата ни; тя скоро се увеличи — стана до 70—80 души. Дѣлѣхме се на 3 отдѣла, за по-лесно. Като наближи въстанието, 20 юлий, запалихме на единъ бегъ до селото Положко кулата и го ударихме въ ногата, и други трима заптии убиихме, единъ другъ турчинъ живъ заловихме, следъ което турцитѣ се раздвижаха и тръгна потера: на едно място, викатъ го Тумбата, дойдоха 70—80 души аскеръ, ударихме се привечеръ и скоро се спрѣ и ние се оттеглихме. Пакъ афера. Въ Тиквешко заповѣдватъ беговетѣ, понеже тамъ всичко е чифликъ. Докараха до 3000 аскеръ, разпредѣлиха го да седи по селата: Праведникъ, Кървавецъ, Треново, Голища, Клиново, Рожденъ, Рагне, Чемерско, Неготино, Кавадарци, Демиркапия и по линията. Четата прекарваше все вѣнка по полето и повече въ планината. Започна се аферата и въ всички села биха хората, — кътекъ; отъ по 8—10 до 30 души въ всѣко село сѫ бити. Въ Тиквешко силенъ бѣше, най-силенъ кътекътъ. Отъ бититѣ умрѣха 5 души, а 7

души бидоха отъ турцитѣ застреляни, бѣгайки отъ турцитѣ: отъ Кожани—Яне Скандевъ, другъ отъ село Бунарче, двама отъ село Куманчево, двама отъ Рожденъ. Това ставаше презъ августъ следъ като бѣше провъзгласено битолското въстание. Нѣмахме ни бомби ни динамитъ. Нищо не се получи отъ България. До селото Шешково веднажъ се сблъскахме съ аскера. Ненадейно ни нападнаха турцитѣ въ планината, предадени отъ едного отъ бититѣ. И тогава паднаха до 15 души отъ нашитѣ и 17 души турци. То бѣше презъ августъ. Вечеръта се оттеглихме—бѣхме 40 души. Останахме 23-ма. Друго едно сбиване стана около селото Коприщица, гдето паднаха 7 души турци и 2 отъ нашитѣ. Бититѣ селяни пратихме да се оплакватъ въ Солунъ. Обезчествявания имаше навредъ. Спрѣха изтезаването, — Шефкели бегъ биде обузданъ. Имаше единъ Муса Арамията, турчинъ зулумджия. Откриха до 80 пушки заедно съ взетитѣ отъ убититѣ. Седѣхъ до ноемврий. Оставилъ 30 души чета подъ водителството на Гело Галишки „Коджбашията“. И сега тая чета се крие и се движи по селата. Населението е бодро и постоянноствува. То си заварди и пушкитѣ — до 300 пушки. Азъ се завърнахъ съ 10 души тамошни и двама тукашни. Смѣтамъ да се върна пакъ.

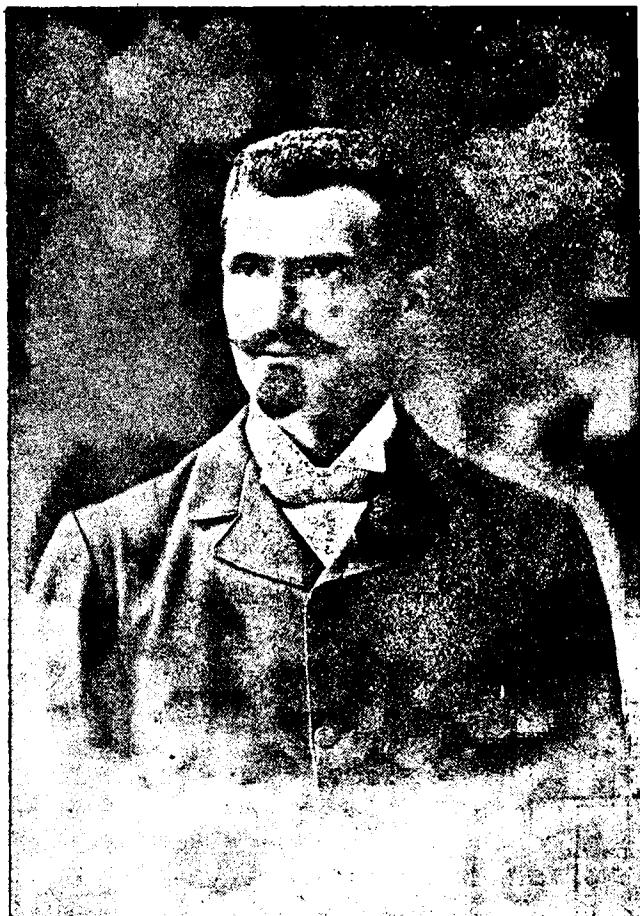
Една желѣзарска работилница въ Кюстендилъ, въ която се правѣха ками и поправяха пушки, револвери, е основана и поддържана отъ членове на крѫжока „Трайко Китанчевъ“. Тая работилница съществуваше до януарий 1903 година.

СПОМЕНИ
на
НИКОЛА ПУШКАРОВЪ

Никола Пушкировъ

Българите в
Западните
Далкани 1919

ПРЕДГОВОРЪ.

Никола Пушкаровъ, родомъ отъ България (Пирдопъ), още като ученикъ е ималъ неодолимо желание да вземе участие въ македонското освободително движение. Подъ влиянието на Дѣлчева, Пушкаровъ скланя да отиде въ Скопье, гдето организационното дѣло е изисквало още много системна работа. Пушкаровъ сериозно се предава на задачата си и отъ Скопье заедно съ другаритѣ си, учители, между които сѫ били Д. Галевъ и Илия Ращеновъ отъ Велесь и др., простира агитацията си и по околните градове — Тетово, Куманово, Кочани, Кратово и Паланка. И Пушкаровъ се натъква на противодействието на върховистите та дейността му въ голѣма част се отклонява къмъ борбата съ подирните. Благодарение на обстоятелството, че подъ влиянието на Пушкаровата агитация районите отъ скопския окрѣгъ не пострадали отъ турцитѣ следъ потушаването на Кресненското въстание на върховистите, имало е възможность поради това да се продължи революционната агитация по Скопско и постепенно да се набавя оржжие. При още съвсемъ слаба подготовка, изненадва ги солунското решение за въстание, което въ тоя революционенъ окрѣгъ не е можело по казаната причина да се осъществи. Както и по други райони, и тукъ се ограничаватъ само съ организуване на малки чети, колкото евентуално да защищаватъ населението отъ башибозука. Самъ Пушкаровъ въ началото на юлий 1903 г. застава на чело на една чета, за състава на която той въ спомените си дава подробни данни, както и за агитационните си обиколки

по Кратовско и пр. По време на въстанието Пушкаровъ извършва атентатъ на митницата въ Зибевче и другъ по железнницата и моста при с. Новачене. Следъ едно сражение съ турска войска Пушкаровъ успѣва да се оттегли и съ много премеждия да се прехвърли на българска територия.

Колкото и да сѫ непълни данните въ спомените на Пушкарова, тъ сѫ ценни, понеже за движението въ Скопския революционенъ окръгъ имаме до сега малко събрани по-подробни сведения.

Л. М.

I.

Пушкаровъ още като гимназиялъ ученикъ е ималъ вление да отиде четникъ въ Македония. — Следъ кратко учителствуване въ гр. Пирдопъ, Пушкаровъ отива учител въ Скопье. — Посветенъ въ дългото на революционната организация, П. става неинъ ревностенъ деецъ. — П. противодействува на върховистите и населението не взема участие въ Кресненското въстание.

Родомъ съмъ отъ България, отъ градъ Пирдопъ, сега на 29 години. До 3. класъ се учихъ въ Пирдопъ; сетне въ гимназията въ София, Пловдивъ, и Севлиево следвахъ до 6. класъ, после въ Търново и въ Варна свършихъ съ зрѣлостенъ изпитъ. Постъпихъ въ висшето училище по естественитѣ науки и свършихъ курса въ 1901 година. Преди да постъпя въ висшето училище бѣхъ две години основенъ учител въ с. Мирково (Пирдопско), именно презъ 1897—1898 година. Още като свършихъ гимназията въ 1895 г. искахъ да отида съ некоя чета въ Македония. Тогава заминаваха чети та и азъ съ още двама другари тръгнахъ и дойдохъ пъшъ въ София, за да постъпя въ комитетска чета. За да не ни узнаятъ, спахме две нощи въ метоха св. Петка, докато братъ ми, офицеринъ-артилеристъ, Стоянъ Пушкаровъ, не ме намѣри та ме повърна обратно въ Пирдопъ. И другаритѣ останаха, не отидоха. Единъ отъ тѣхъ, Вълчо Добревъ, сега е студентъ въ висшето училище, юристъ. Следъ това учителствувахъ въ Мирково, после постъпихъ, както казахъ, въ висшето училище. Не бѣхъ запознатъ съ македонския въпросъ и дори ненавиждахъ македонските студенти, карахъ се съ тѣхъ като ги

упрѣквахъ, че патриотствуватъ само на думи, а не отиватъ да работятъ вѫтре. Свѣршихъ съ намѣрение да учителствувамъ въ Македония. По настояването на Т. Влайковъ (мой бивши учитель) отидохъ въ Пирдопъ и станахъ учитель една година. Въ туй време се усили движението въ Македония. Въ Пирдопъ действувахъ по читалището, организирвахъ учителски сказки, имахъ разпри съ инспектора Панчевъ, обвиняванъ бѣхъ въ анархизъмъ и пр. Още презъ юлий м. 1902 дадохъ заявление въ екзархията и бидохъ назначенъ въ Скопье. Искахъ за Битоля, именно заради „сърбоманския въпросъ“, за който мислѣхъ, че само вреда принася на дѣлото та не искахъ да се занимавамъ съ него. Дѣлчевъ ме съветваше да приема въ Скопье и да се заловя съ чисто революционната работа, като оставя на страна казания въпросъ. Отидохъ.

Въ началото, докато стояхъ тамъ, още старите бѣха тамъ ржководители, Думевъ и Таневъ. Последниятъ се занимаваше само по срѣбско-бѣлгарската разпра, отъ която азъ стояхъ на страна. Думевъ скоро, следъ единъ месецъ, биде премѣстенъ въ Одринъ, а Таневъ стана директоръ въ девическата гимназия въ Солунъ. Тогава азъ останахъ само съ учителя Димитъръ Ганчевъ (род. отъ Русчукъ, свѣршилъ въ Женева по естественитѣ науки) и учителя Галевъ Димитъръ отъ Велесъ. Ганчевъ не бѣше посветенъ въ революционното дѣло; не сѫ го приемали, не му довѣрявали. Думевъ предалъ „дѣлата“ на Димитъръ Галевъ. Азъ и Танчевъ поискахме отъ Галева да ни посвети въ дѣлото и сполучихме въ това. Въ туй време отъ Сѣресъ дойде Илия Ращеновъ, родомъ отъ Велесъ, учителъ по химия, свѣршилъ въ висшето училище, мой съученикъ. Станахме четирма. Галевъ ни предаде шифъра, адреситѣ до Солунъ и ни посочи единъ-двама хора, до които можеха да се адресиратъ писма. Други

десетина души, посочени отъ Галева, се указаха сетне дейци само по сърбоманския въпросъ, — повече богати търговци въ града. Тия, като видѣха, че азъ и другаритѣ ми работимъ въ революционна посока, полека-лека се дръпнаха и заявиха, че не искатъ да работятъ по дѣлото. Захванахме да се срѣщаме съ хора отъ по-крайнините на града, повече преселени отъ селата, — занаятчии, бакали, кондураджии — все млади хора, и имъ проповѣдвахме. Срѣщахме се често. Почнахме да викаме на тайни срещи учителитѣ отъ околнитѣ градове — Тетово, Куманово, Кочани, Кратово и Паланка. Отъ Щипъ отдѣлно и самостоятелно кореспондирахме направо съ централния комитетъ въ Солунъ. По-сетне се установиха връзки съ Щипъ за доставка на оръжие. Въ туй време се дигна Цончевото въстание. Не се очакваше въстанието. Мислѣхме, че нашите чети ще успѣятъ да се възпривятъ на Цончевитѣ чети. Хората на Цончевъ чрезъ войводата Стефанъ, който има братовчедъ въ Кочани, успѣха да влѣзатъ въ Кочанско. И въ нѣкои села изкараха селянитѣ дори и на сила да се присъединятъ къмъ тѣхъ. Откъмъ Кратовско селата най-много се възпривиха и угрозяваха на тоя войвода, че ще го обезоржатъ и ще го изпратятъ назадъ, а той имъ угрозяваше, че ще имъ изгори селата. Имаше той вече нѣкои привърженици, които съ помощта на братовчеда си бѣше придобилъ. Тогава вътрешнитѣ въ кочанския районъ имаха само една малка четица отъ 13 души подъ началството на Симеонъ Молеровъ. Четата на Молерова ходѣше по диритѣ на върховиститѣ, разубеждаваше селянитѣ да не се повличатъ, но избѣгваше сблъскване, главно защото бѣше слаба. Отъ Кочани постоянно се оплакваха въ Скопье противъ върховиститѣ и питаха, какво да правятъ. Отговаряше имъ се, ако е възможно, съ помощта на четата и на селянитѣ да ги обуздаятъ.

Въ града Kochani почти всички, освенъ братовчеда на Стефанъ войвода, богаташъ търговецъ, бѣха съ вжтрешната организация, а по селата бѣше сѫщото. Върхови-ститъ по селата имаха привърженици самъ приятелитъ и длъжниците на Стефановия братовчедъ. Бърховиститъ агитираха като казваха: „Вие не дейте слуша учите-литъ, защото тѣ ви лъжатъ да стоите мирно, за да мо-гатъ по-дълго време да си останатъ учители. Тѣ не мо-гатъ нищо да ви дадатъ, а ние на границата имаме цѣли складове пушки, които ще ви дадемъ, а като въс-танете, ще помогне и българската войска“. Братовчедътъ на Стефанъ войвода бѣше дълбоко увѣренъ въ тия обещания и дори и азъ въ Скопье убеждавахъ да се съгласимъ на туй и казвахъ, че ще гледамъ, щомъ се върна въ Kochani, да накарамъ братовчеда на Стефанъ войвода да пренесе оръжието отъ границата и да се въоржжимъ. Симеонъ Молеровъ презъ туй време биде заграденъ отъ турцитъ въ с. Драгобраща, и много се съмнявахме, че е билъ посоченъ отъ нѣкого отъ вър-ховиститъ. Той успѣ живъ да се промъкне следъ уси-лено сражение, което трая цѣль день и въ което пад-наха 7 души отъ четата му, между тѣхъ и най-добриятъ деецъ и юнакъ, Ангелъ Винишви, родомъ отъ с. Ви-ница. Въ време на въстанието въ Kochansко, гдето вър-ховиститъ бѣха успѣли по казания начинъ да привлѣ-катъ нѣкои хора, цѣлиятъ районъ остана миренъ. Вж-трешнитъ мислѣха, че върховиститъ сѫ агенти на бъл-гарското правителство. Разсѫждавахме тѣй: „Не е въз-можно върховиститъ да не знаятъ; докжде е достигнала подготвката вжтре, и щомъ тѣ при все туй дигатъ въс-тание, трѣбва да действуватъ подъ побуждения отъ страна на българското правителство, а главно по иска-нието на княза“. Духътъ на населението бѣше възбу-денъ; наелектризирано бѣше населението, ала още не

бъше подготвено за същинска революция. Знаехме, че нѣма оржжие. Оржжието бъше до нѣгде въ значително количество само въ Битолско, а отсамъ Вардара оржжие много малко имаше: въ Кочанско имаше малко — до 400 пушки, — обаче повече служеше само за спѣнка на селянитѣ, защото тѣ още не знаеха да боравятъ съ това оржжие. Така че съ такава подготовка бѣше немислимо да се дига въстание. Въ Кратовско, Куманово, Паланечко и Скопско никакъ нѣмаше оржжие, освенъ тукъ-тамъ по нѣкоя частна пушка. Въ Тетовско хората си имаха отъ старо време пушки (тетовски мартини, грѣцки пушки и др.), — турцитѣ не бѣха имъ прибрали пушките, понеже живѣятъ между арнаути. Тѣ сѫ добри стрелци, добри да действуватъ отдѣлно, единично, а не въ маса. Мислѣхме, че ще трѣбва да се поизучатъ само за масово движение.

II.

Организационната дейност въ Скопско успѣши се продължава. — Събрание на ржководителите отъ района по въпроса за общото въстание. Изказва се отрицателно мнение. — Следъ взетото решение въ Солунъ да има въстание, Пушкаровъ се приготвлява поне за частични терористични акции; образува нова своя чета съ по-опитни борци.

Следъ Кресненското въстание районитѣ отъ скопския окрѣгъ не пострадаха отъ турцитѣ, никакви обиски не станаха. Турцитѣ като че ли не искаха да преследватъ, да възбудятъ духоветѣ. Даже и следъ разбиването на Молеровата чета преди коледа пушките на убитите момчета въ Скопье донесоха мирно и тихо, безъ да преследватъ нѣкого. Докѫде нова година азъ и другарите действувахме да спечелимъ повече хора и да влѣземъ въ сношение съ околните села. Поставихме ржководители, каквито отъ по-напредъ нѣмаше. Тѣ бѣха повече

учители и по-интелигентни селяни, които идваха въ Скопье на пазаръ. По-мжечно се подаваха селата отъ Черногорията, защото сръбската пропаганда тукъ бѣ хванала корень. Нѣмаше добри учители по селата,— назначени бѣха повече такива, които бѣха способни да се гонятъ съ сръбските учители, а и митрополията прѣчеше. Потрѣбно бѣше направо да се сношаваме съ сръбските учители по Черногорията. Съ помощта на хектографирания весникъ „Освобождение“, който почнахме да издаваме въ началото на декемврий 1902 г., успѣхме да придобиемъ нѣкои отъ търговците и по-интелигентните младежи въ Скопье. Успѣхме да влѣземъ въ по-близки сношения и съ нѣкои сърбомански селски учители, които идваха въ града. Всичко туй се пазѣше въ тайна отъ сръбския консулъ, на когото гледахме като на турски шпионинъ. Имаше и въ града нѣкои, които се сърбѣеха. Презъ туй време купувахме оржжие само отъ града, купихме до 40—50 пушки за терористичните дружинки. Имахме 3 дружинки — една си стоеше само въ града и само нощно време излизаше и вѣнъ отъ града въ скопската околия; втората дружинка се намираше въ Каршияка, сир. въ нѣколкото села отъ среща рѣката, а третата дружинка се навѣрташе въ Черногорията — въ селата Черешново, Любанци, Мирковци и др. Терористичните дружинки се изпращаха споредъ нуждата въ съставъ отъ 4 до 8 души противъ турските зулуми, нпр. да отърватъ нѣкоя мома, да накажатъ нѣкой полякъ, нѣкой шпионинъ. Така напр. едно овчарче бѣше една нощъ безъ причини убито въ Черногорията отъ кехаята. Дружинката, безъ да чака заповѣдь, сама се събира и убива кехаята.

Въ града дружинката събираще пари — съ добромъ, но и съ принуждение, споредъ инструкции отъ Ц. К. за събиране пари. Парите се държаха въ окръжна каса. По селата ржководителите събираха пари. Скопската

дружинка по нѣкога биваше изпращана и въ Тетово, до когато тамъ бѣха безъ своя дружинка, до февруарий месецъ. Преди да се реши въстанието, поисканъ бѣше единъ делегатъ отъ Скопско за тайния конгресъ въ Солунъ.

Събрахме се въ Скопье да се обсѫди въпросътъ за въстанието, следъ като се поискаха сведения и мнение отъ районите. На събранието присъствувахъ съ четириимата си другари, между които бѣха: Кирилъ Стояновъ, основенъ учителъ, родомъ отъ Маврево (Гостиварско) и Димитъръ Ивановъ (отъ Охридъ), учителъ въ духовното училище. Избрахме за делегатъ Димитъръ Ганчевъ съ решение да се действува за отлагане поне за една година. На конгреса въ Солунъ на 30./XII—1./I. 1903 г. присъствували делегати отъ всички окръзи, най-вече отъ Битолско и околностите на Солунско, отъ гдето имало вмѣсто по единъ по повече делегати. На конгреса се взело решение за въстание. Скопскиятъ делегатъ е билъ противъ и подписалъ най-сетне, защото и другите подписали. Ала одринскиятъ тогавашенъ делегатъ, Лазаръ Димитровъ, сега казвалъ, че и Ганчевъ е билъ за въстание (Ганчевъ сега е затворенъ въ Скопье отъ 28.IV. 1903, следъ солунската афера). Само Лазаръ Димитровъ единственъ е билъ противъ. Следъ като е взето решението и съобщено отъ Скопье, се отговори въ Солунъ, че сме възмутени отъ това решение, защото не сме готови, и че е дори немислимо да се дига тукъ въстание. Отговориха ни, именно Гарвановъ на Ращенова, който бѣ ходилъ въ Солунъ, че съзнаватъ, какво не е възможно масово въстание, но съмѣтали, че ще могатъ стана нѣкои терористични акции, напр. че ще могатъ се изпрати до 500 души отъ Черногорията да нападнатъ Скопье, а пъкъ отъ вжтре дейците съ бомби и динамитъ да спомогнатъ да се разрушат една част отъ града. Ала нито 20 грама

динамитъ не получихме. После, като видяхме, че не може да се действува масово, решихме да организираме във всички районъ по една-две четици, които да бранятъ населението отъ башибозука. Пушки си доставяхме отъ Тетовско, мартинки и Гра. Хора имаше, искахме сама инструктори, някоиunterофицери, но и това не получихме, даже молихме отъ съседните райони да ни пратятъ по едно-две опитни момчета за инструктори. И това не направиха. Въ стаята си азъ вечерно време обучавахъ момчета и то двама съ пушка, а други съ дървета, да се прицелватъ и пр. Повече отъ две пушки не можехъ да държа въ къщи. Въ туй състояние бяхме до края на февруари 1903 г.

Въ началото на мартъ, 7 души отъ града и 4-ма отъ селата ги въоржихме и ги пуснахме като четници начело съ Велко Мандаровчето (сега е въ София). Но още на втория ден се върнаха назадъ, — не знаяли какво да правятъ. Тогава амнистираха затворниците, между които имаше единъ на име Кочо отъ Дебърско, преди ходилъ съ чета, та като по-опитенъ го взехме и го направихме като войвода. Съ него начало излъзе четата по селата и стигна до априль тамъ, безъ да знае какво да прави и къде да иде. Въ това време дойде една чета отъ България, организирана отъ вътрешните въ Кратовско подъ водителството на Диме Стояновъ, Берберчето, (род. отъ Велесъ, билъ берберинъ въ Скопье, после живѣлъ въ България). Беше добъръ работникъ въ Скопско преди винишката афера и като терористъ се беше отличилъ. Четата на Диме захвана да обикаля селата и да ги организира, да узакава мѣстата. Едно писмо отъ централния комитетъ искаше сведения за стратегическите мѣста въ района. Като видяхъ, че скопската чета не може сама да върши нѣщо, предписахъ ѝ да се събере съ четата на по-опитния Диме заедно да походятъ. Това трая до края на мартъ.

Тогава азъ дойдохъ въ София да взема динамитъ, бомби и 10—20 души опитни хора. Това бъше презъ велиденскиятъ празници. Върнахъ се назадъ съ чета отъ 18 души, като неинъ началникъ. Въ София стояхъ почти два месеца та се завърнахъ въ началото на юлий. Бъхъ служилъ войникъ преди да постъпя въ военното училище при брата си, офицеръ, та все по нѣщо разбирахъ. Въ четата ми влизаха: Ангеловъ Миланъ, основенъ учитель, родомъ отъ Прилепъ, билъ по-напредъ учитель въ Струмишко, затворенъ, пуснатъ, отъ Скопье дошелъ въ София заедно съ мене; Александъръ Андоновъ, род. отъ Пирдопъ, учитель въ Кочани до началото на мартъ; Христо Шалдевъ, род. отъ Гумендже, Солунско, билъ студентъ въ Петербургъ въ духовната академия, дошелъ нарочно да се бие за Македония; Димитъръ Бояновъ, младши унтерофицеръ, род. отъ княжеството (отъ Търновско); Тодоръ Николовъ, род. отъ Търновско, свършилъ унтерофицерски курсъ, непроизведенъ въ унтерофицеръ, защото билъ социалистъ; Диме Баевъ (войникъ, отъ Търновско). И тримата бъха избѣгали отъ ломския полкъ за да идатъ въ Македония; Романъ Стефановичъ, родомъ отъ Тифлисъ, русинъ, ученикъ отъ V. гимназиаленъ класъ въ Тифлисъ, нарочно избѣгалъ и дошелъ да иде въ Македония; Лазо Куледжията, родомъ отъ Велесъ, кантонеръ по турскиятъ желѣзници. Останалите бъха все македонци отъ Кумановско, отъ Щипско. Азъ първомъ постояхъ въ Кратовско, где то още почти нищо не бъше пригответо. Внесени бъха пушки отъ вътрешните делигати, 70 пушки (кримки, бердани и мартинки), но скрити въ гората, а селяните не знаеха даже за тѣхъ, ако и да бъха внесени отъ преди единъ месецъ.

III.

Пушкировъ се грижи да достави оръжие по селата, а също и динамитъ и бомби. — По време на общото въстание П. хвърля на въздуха моста на желъзницата при село Кожля. — Турцитъ изтезаватъ селяните. — Сражения съ турски потери. — Следъ дълги скитания и борби Пушкировъ се оттегля презъ Кумановско къмъ Враня и пристига въ България.

Селяните бъха необучени, въ много села четата не бъше стъпвала ни веднажъ. Азъ обиколихъ нѣкои села, особено тия, презъ които щъха да минаватъ други чети подиръ мене за Прилепско. Въ тия села нищо не бъше подгответо: нѣмаше и ржководители, хората не знаеха, какво да правятъ. Селяните ме посрещаха добре, макаръ че не бъха посветени. Отъ града Кратово младежите искаха десетина пушки за да въстанатъ. Организувахъ по селата, каквото можахъ, назначихъ ржководители, викахъ отъ града младежки (съ четата наближавахъ до града) и ги увещавихъ да не въставатъ, да стоятъ мирно докато преминатъ другите чети та най-сетне да въстанатъ и тѣ (ужъ „по плана“).

Следъ 25 дена азъ се спуснахъ въ Скопско съ седъмъ товара динамитъ и бомби (100 килограма динамитъ и до 200 бомби). Стигнахъ до селото Кожля край Вардаръ и тамъ складирахъ материала, като съмътахъ по малко по малко да го препратя въ Скопье и отъ часть въ Велесъ. При Кожля има хубави варовити скали и пещери. Отъ централния комитетъ дойде между туй окръжно, кой съ каквото оръжие има да излиза въ четата да се бие. Преди туй още отъ Кратово бъхъ писалъ въ Скопье да се въоржжатъ около 25 души като градска чета и същевременно писахъ да не обръщатъ внимание на никакви наставления и окръжни отъ Ц. К., понеже за нашия районъ тѣ не важатъ, тъй като

не е подготвенъ съ оржжие. Въстанието щъше да става на 6-ти юлий. Окръжното отъ Ц. К. заповѣдваше да излѣзатъ да се биятъ всички, които иматъ оржжие. Четата въ Скопье, безъ да ме дочака, въ следствие на окръжното отъ Ц. К. излѣзла на чело съ Андрей Кожухаровъ (род. македонецъ, учителъ негде въ Македония и завърналъ се кѫде велиденъ въ Скопье). Въ града бѣха останали само учителкитѣ, моми,—Славка Чакърова, (род. отъ Струга), Люба Кюпева (отъ Велесъ) и Янка Каневчева (отъ Охридъ). Тѣ и по-напредъ вземаха участие около редактирането на вестника, а сега, като останаха само тѣ, бѣха се заели съ всичко, — поддържаха кореспонденцията, пращаха дрехи, цървули и др. Азъ не можахъ да се срещна съ Кожухарова. Изпратихъ имъ въ Скопье до 30 килограма динамитъ въ самаритѣ на добитъците: сламата отзадъ извадихме и на турахме динамитови фишеци. Изпратихъ имъ часовници и цияновъ водородъ,—силна отрова, която действува отровително дори само като се разлѣе, за да се пръсне въ нѣкои джамии та да помислятъ, че чума е донесена. Часовниците бѣха прости будилници, приспособени отъ мене по особенъ начинъ за да се произведе експлозия въ известно време. Премахнахъ кобилицата, която движи чукчето, като оставихъ спирачката на зѣбчестото колело; направихъ туй, за да се спуска пружината на чукчето изведенажъ съ голѣма сила, съ тази сила да счупи едно тѣнко стъкълце, напълнено съ сѣрна киселина, която като се пръсне възпламенява бертолетовата соль, смѣсена съ захаръ. Всичко бѣше вжtre поставено въ кутията на часовника; отъ вънъ чрезъ една дулка е прокаранъ фитилъ, който се подпалва отъ бертолетовата соль, а на края му е капсула, поставена въ динамита. Часовникътъ се навива на известно време. Приспособихъ повече такива часовници и ги оставилъ въ комитета въ София, а съ себе си взехъ

5. Съ единъ отъ тия, оставени въ София, се извърши атентатът на митницата въ Зибевче.

Когато изпратихъ всичко туй въ Скопье, учителките ми съобщиха, че е безполезно да изпращамъ тези материали, защото градската чета е била излъзла, нямало кои да ги употреби. Бъха съобщили и на градската чета да се доближи до мене, да ги преведа презъ ръката та да се приближимъ до Скопье откъмъ Каршияка. Това не стана. Азъ чакахъ шестъ дена въ с. Кожля, ходихъ въ Новачене, въ Ветърско, съ велешани се срещахъ, и отъ тяхъ искахъ да ми дадатъ куриери да ме преведатъ оттатъкъ Вардара за да вземемъ презъ Драчево къмъ Скопско. Но не сполучихъ, защото нямаше такива хора, които да знаятъ мъстата, защото и тамъ бъха сторили както и въ Скопско: получили окръжното и излъзли ученици отъ скопското училище и града безъ оржжие въ гората „Азътъ“, гдето стояли около една неделя и после се върнали пакъ въ града. Турцитъ не ги подозрѣли даже. Въ туй време азъ стояхъ на самата железнница, най-вече въ Ветърския манастиръ, близу до с. Кожля, отъ гдето железнницата е на 500—600 крачки, гледахъ влаковетъ, които усилено пренасяха войски къмъ Битолско. Въстанието бѣше вече тамъ провъзгласено. Въ това време дойде епитропътъ на манастиря, Кантарджиевъ, и съобщи, че отъ Битолско нашитъ се оплаквали отъ многото войски и искали да се спратъ поне за малко време, като се направи нѣкакво движение въ Велешко. На железнницата носили войски срещу Ветърския манастиръ, гдето има тунелъ и до него войска до 5 чадъра: отгоре, кжде тунела, три чадъра и на всъко отверстие по 1 чадъръ; чадъръ състои отъ 10—12 души. Тогава, като чакахъ скопската чета да дойде, пращахъ отъ Кожля кмета Панзо да ги търсятъ и други хора, но никаква следа не откриха. Тогава решихъ да направя нѣщо на

желѣзницата. Слѣзохъ въ Новачени и тамъ, преоблѣченъ, отидохъ съ куриера по желѣзницата да видя, где може да се постави динамитъ, та още сѫщата ноќь поставихме динамитъ подъ релсите, а фитила съ петарда (капсули) заровихме до динамита да се не познава. Остана Диме, куриератъ, да го пази, а азъ съ четата пакъ се оттеглихъ въ Ветърския манастиръ. Искахме съ четата сѫщевременно да нападнемъ на моста. На другия денъ се преоблѣкохме съ Димитъръ Бояновъ, отъ четата, и съ още 2-3 селяни тръгнахме по линията да разгледаме. Сѫщевременно изпратихъ на мюдюрина отъ с. Зелениково, българинъ отъ Скопье, гимназистъ на турска служба по име Йцевъ, едно писмо, съ което го молѣхъ да помогне на селянитѣ да скъссатъ презъ сѫщата ноќь телеграфа. На другия денъ изпратихъ единъ селянинъ въ Новачене да каже на Диме да постави жабката (петардата) къмъ 7 часа следъ пладне на релсите, а ние ще нападнемъ моста, раздѣлени на три групи заедно съ селянитѣ отъ Кожля. Взехме да се приближаваме до моста. Въ 11 часа мина покрай насъ воененъ тренъ съ 32 вагона, подиръ малко изгърмѣ динамитътъ, но повече нищо не се чу. Нападнахме двата чадъра надъ моста и при моста, четиримата бѣха поставили динамитъ хубаво, ала едната жица свързали, а другата не — и въ суматохата, като нападнахме турцитѣ на моста, не се удаде експлозията. Останалитѣ материали бѣха скрити. Турцитѣ въ сражението, въ което хвърляхме и бомби, имаха голѣми загуби. Преди да излѣзватъ отъ чадъритѣ хвърляхме бомби предъ чадъритѣ, нѣкои се издавиха и въ Вардара. Тогава се отличи Бояновъ, влиза въ чадъра, убива трима души, излиза и пр. Той си спечели симпатии. Съ единъ усиленъ маршъ се отдалечихме отъ селото въ едни скали и нарочно не се скрихме, за да не пострада селото. Пѣехме пѣсни. Турцитѣ се направиха, че не ни виждатъ,

и се упътиха къмъ селото Кожля, гдето изловиха 50 души да ги разпитватъ. Въ Новачени, обиколено отъ войска, никой не приближава. Следъ като динамитът избухналъ, тренът излъзълъ отъ релсите. Повече не се узна, но отъ вестниците се узна, че тренът бързо много пострадалъ. Селяни отъ Ветърско разказватъ, че цълиятъ тренъ билъ хвърленъ въ Вардара, че цълъ денъ прекарвали счупени части отъ вагоните и пр., и когато всичко разчистили, тогава пустнали следъ два дена пощата да мине.

Потерата отъ около 200 души войници изтезавала селяните въ Кожля. Една бабичка, като мъжкили много внука ѝ, казала, „Ето ви комитите!“, а ние се виждахме. Тогава турцитъ навързали въ една верига 50-те селяни и ги караха напредъ, за да не можемъ да стреляме. Но случи се, че дойдоха на едно място войници по-високо надъ селяните и съ 2—3 залпа ги разгонихме, като паднаха 10—15 души турци. Следъ това престрелката трая до вечеръта, безъ загуби за насъ. Отъ Кожля, понеже бъхъ скрилъ материала, решихъ да пообиколя селата, да си поотпочинатъ момчетата. На едно място селяни ми известиха, че близу била кумановската потера. За да избъгнемъ среща съ нея, отидохме на Гюришкия манастиръ. Момчетата си легнаха. Докато азъ обикаляхъ наоколо за да изучавамъ мястостта и като се изкачихъ на върха, гдето имаше изкуствени укрепления, налетохме на нѣкаква чета, която взе да гърми. Успяхъ да събудя момчетата, отидохме на другата страна и кжде 8 часа зараньт се разбра, че това сѫ арнаути, които дошли отъ кумановската потера. Почна се стрелба съ тѣхъ до $9\frac{1}{2}$ вечеръта. Падна убитъ Тодоръ Миразчиевъ (отъ Щипъ) и трима ранени. Следъ това дойдоха 7 души отъ Сърбия, четници,—трима сърби и четирма македонци. Щомъ дошли въ кумановския районъ, селяните отъ вжтре-

ната срганизация ги заловили и ги доведоха при мене. Азъ ги приехъ съ себе си, дадохъ имъ оржжие. Тия 7 души разказаха, че били по-голѣма чета, която трѣгнала отъ Враня, но щомъ влѣзла, подгонили я турцитѣ та се вѣрнали назадъ и само тѣ, седъмтѣ, се промѣкнали до Кумановско. Сѫщите сетне вървѣха съ мене. Разказаха ми, че въ Враня се съставило дружество за да изпраща чети.

Потеритѣ ни преследваха сетне, но не успѣха да ни застигнатъ. Имахме само по 40-тина патрони. Тримата души ранени (Диме Баевъ, едно скопянче, Диме х. Николовъ, и едно момче, Арсо, отъ Каршияка. Трѣбваше да ги мѣкнемъ; първия по-вече на гърбъ го носихме. Азъ самъ промивахъ раните имъ. Най-сетне кжде 20-ти августъ съ четата си минахъ срѣбъската граница и до-стигнахъ до Враня. Тамъ останахъ една седмица и тамъ оставилъ двамата ранени въ болницата, гдето после се изцѣрили. Сега сѫ тукъ. Отъ Враня дойдохъ право тукъ пеша презъ Босилеградско. Тамъ оставилъ оржието, а сетне въ Юстендиъ.

Презъ септемврий азъ участвувахъ въ единъ не-сполучливъ опитъ да се нападне Паланка; на връщане нападнахъ на чадъритѣ при Пролесия, следъ което пѣкъ турцитѣ нападнаха поста при Караманица и навлѣзоха въ бѣлгарска територия. Въ с. Дуганица бѣлгарската войска ме залови заедно съ четата ми, 27 души, и ме допрати тукъ.